

Mi ktyech kpejkañ juñ yik'oty mi kts'ijbuñ tyi lak ty'añ CH'ol

Empiezo a leer y escribir
en mi lengua. Ch'ol

CH'ol • CH'olonbäla

Ijuñ xkäñjuñ
Libro del adulto

Jk'aba jiñäch: _____

Ik'aba klumal jiñäch: _____

Ik'aba ijol klumal jiñäch: _____

DIRECTORIO
Delfina Gómez Álvarez
Secretaría de Educación Pública

Teresa Guadalupe Reyes Sahagún
Directora General del INEA

Créditos de la presente edición

Coordinación general
Cecilia Orozco López

Coordinación académica
Carmen Díaz González
Elisa Vivas Zúñiga

Autoría
Guillermina Duarte Hernández
Elisa Vivas Zúñiga

Adaptación a la lengua ch'ol
Ezequiel Vázquez Martínez
Nicolás Eusebio Sánchez López
Margarita López Vázquez

Asesoría académica
Lizbet Pacheco Montero

Revisión técnica
Rita Fernández Díaz

Dirección gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Calidad y Seguimiento editorial
Hugo Fernández Alonso

Revisión editorial
Eliseo Brena Becerril
Hugo Fernández Alonso

Diseño y diagramación
Norma Guadalupe García Manzano

Ilustración
Ricardo Pérez Rovira
Banco digital del INEA

Fotografía
Banco digital del INEA

Este material tiene como antecedente los contenidos producidos en la primera edición, cuyos créditos son: Coordinación académica: Sara Elena Mendoza Ortega. Compilación, sistematización, producción y adecuación de contenidos en ch'ol: Ezequiel Vázquez Martínez, Nicolás Eusebio Sánchez López. Asesoría académica: Adriana Medina López. Revisión técnica: Víctor Fabián Ruiz Rosales. Colaboración: Horacio Pérez Consospó. Coordinación gráfica y cuidado de la edición: Greta Sánchez Muñoz, Adriana Barraza Hernández. Seguimiento editorial: Tania Fernández Urías, Ma. del Carmen Cano Aguilar. Revisión editorial: Águeda Saavedra Rodríguez, Felipe Sierra Belmonte, Ruth González Balvanera. Diseño y diagramación: Jorge Alberto Nava Rodríguez. Ilustración: Ricardo Pérez Rovira. Fotografía: Pedro Hiriart y Valencia.

Empiezo a leer y escribir en mi lengua. Ch'ol. MIBES 1. Libro del adulto. D. R. 2006 © Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, Alcaldía Cuauhtémoc, Ciudad de México. C. P. 06140. 2ª edición 2021

Esta obra es propiedad intelectual de sus autoras, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

Algunas veces no fue posible encontrar la propiedad de los derechos de algunos textos aquí reproducidos. La intención es ayudar a personas sin educación básica, y sin fines de lucro. Si usted conoce la fuente de alguna referencia sin crédito, agradeceremos establecer contacto con nosotros para otorgar el crédito correspondiente.

ISBN Obra completa, *Modelo de Educación para la Vida y el Trabajo*: 970-23-0274-9
ISBN *MEVýT Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4
ISBN *Empiezo a leer y escribir en mi lengua.* Ch'ol. MIBES 1. Libro del adulto. En trámite

Impreso en México

Jk'aba jiñäch:

Ik'aba klumal jiñäch:

Ik'aba ijol klumal jiñäch:

Ity'añob jiñi xmeloñelob

- ❖ Joñoñ mij kãñe' kik'otyety, jatyety mi akãñe' awik'otyoñ ichä'äch bajche' jiñi mik laja su'beñtyak lakbäj.
- ❖ Jiñi pejkajuñ yik'oty jiñi ts'ijbaya mi ik'extyañtyak jiñi laj kuxtyiyel yik'oty mi koltyañoñla lak chajpañ lak bäj cha'añ jiñi tyaltyobä k'iñ.
- ❖ ¡La' laj komo kãñ!
- ❖ Jiñi e'tyijib añbä ya tyi ak'äbtyak acha'añäch tsa' melbeñtyiyety. Mi kajel aweñ k'ãñ cha'añ mi akãñ jiñi pejka juñ yik'oty jiñi ts'ijbaya tyi aty'añ ch'ol.
- ❖ Jiñi lak päty'älel ya'äch añ ya'i tyi lak ña'tyibaltyak tyajalbä lak cha'añ tyi ñusa'biltyakbä lak cha'añ.
- ❖ Jiñi ts'ijbaya tyi lak ty'añ ch'ol mi iyäk'eñoñlaj laj käybeñob lak ñä'tyibaltyak jiñi mu'tyobä ikajel tyi tyilelob.
- ❖ ¡Ma'ñik ja'bileläl cha'añ jiñi kãñ juñ!
- ❖ Mi iñumeñ mal jiñi lak pi'äl tyeñe añbä chuki yom ikãñ.
- ❖ Añ acha'añ junp'ej yäxñaläl mu'bä isu'beñety, xik'i abäj cha'añ ajam majlel yochib jiñi ña'tyibaläl. Mik su'beñety ocheñ majlel tyi jiñi muk'tyobä kaja akãñ tyi imulawilel lak ty'añ.

Ts'itya' ak'ol tyi käñol chuki yom ajlel tyi ili juñ	6
Junmuk'leltyak yorajlel e'tyel	7
Meloñel cha'añbä iñijkañtyel laj k'äb	13

Junchajp ty'añ 1 18

Junp'ajl ty'añ 1	20
CHa'p'ajl ty'añ 2	52
Uxp'ajl ty'añ 3	85
Bajñe ña'tyayaj	121
CHäñp'ajl ty'añ 4	129

CHa'chajp ty'añ 2 164

Junp'ajl ty'añ 1	166
CHa'p'ajl ty'an 2	202
Bajñe ña'tyayaj	239
Uxp'ajl ty'añ 3	246

Juñ ba' mi iyäl mi ta'ix lu' k'ejli iña'tyiñtyi	287
---	-----

Ts'itya' ak'ol tyi kãñol chuki yom ajlel tyi ili juñ

Ili juñ tsa' ña'tyãñtyiyety che' tsa' mejli. Mi ikajel atyaje' ka'bäl ts'itya' ty'añ cha'añ mi atsäts-esañ majlel añopbal tyi pejka yik'oty tyi ts'ijba juñ.

CHe' mi añop apejkañ jiñi juñ, mi ikajel aweñ ch'änbeñ isujmlel jiñi ty'añ wolibä ich'ämtylel ili ts'itya' ty'añ mu'bä ikajel akäñe', che' ja'el mi ikajel atyaje' awe'tyijib mu'bä iyäk'eñety atyaje' jiñi ty'añäl awombätyaki, mi kaja abe kãñe' majlel yambä ty'añäl yik'oty weñ oraj mi itylel aña'tyi'bal.

Mu'bä akäñe' tyi pejka juñ mi ikajel ikotyañety cha'añ weñ mi ats'ijbuñ majlel aña'tyi'bal awombä asu'be' yik'oty mi ikajel aña'tyañ ayajkañ jiñi ts'itya' ty'añ ñukbä ik'äjñi'bal cha'añ imejlel akotyañ abäj.

Ili juñ mi ich'ämtylel cha'chajp ty'añ, ili junchajp ty'añ mi ich'ämtylel chänp'ajl ty'añäl ixku jiñä icha'chajplel mi ich'ämtylel uxp'ajl ty'añäl. TYi jujunp'ajlel ty'añäl mi ikajel apejkañtyak yik'oty mi ats'ijbuñtyak ts'itya' ty'añ, che' ja'el mi aläktyesañ majlel abäj tyi pejka juñ yik'oty tyi ts'ijba juñ tyi aty'añ, che' ja'el mi ikajel aweñ-isañ aty'añlel yik'oty ich'ämbeñtyel isujm jiñä ty'añäl yik'oty mi ikaja akäñe' bajche' yilatyak jiñi ts'itya' ty'añtyak. CHa'añ mi imejlel amel ili e'tyelyak añbä ilaj tyi ijuñ xkãñ juñ mi kaja ak'äñtyak ja'el jiñä e'tyiji'bältyak mu'bä ich'ämtylel jiñi junp'ujch juñ, jiñ cha'añ mi ksu'beñtylojoñ yom tyeñe läk'äl añ la' cha'añ tyi la' k'äb.

¡Mach yäläl jiñi ja'bilel cha'añ jiñi kãñoñel!

Junmuk'leltyak yorajlel e'tyel

Weñ **Iwersa pejkäñtyel juñ**. Ili ejtyaläl mi iyäl cha'añ yom mi ak'el jiñä ejtyalältyak yik'oty ts'itya' ty'añtyak iche' ja'el yom mi awäl ba' wersa yomäch mi iyujtyel jiñä pejka ts'itya' ty'añ.

Ipejkäñtyel juñ

Iña'tyäñtyel pejka ts'itya'ty'añ. Ili ejtyaläl woli ipäyety cha'añ mi ak'ajtyesañ yik'oty cha'añ mi akäñe' jiñä weñ ñuktyakbä ña'tyi'balältyak tsa'bä apejka.

Ñaxañ ña'tyäñtyel mu'bä ikaja apejkañ. Ili ejtyaläl mi ipäyety aña'tyañ o awäle' jiñi ty'añäl mu'bä ich'ämtyilel jiñi ts'itya' ty'añ mu'bä kajel ak'el, tyi ityejchi'bal jiñi k'eloñel o ipejkäñtyel tyi ts'itya' ip'ajkleltyak.

Ipejkäñtyel ts'itya' ty'añ. Ili ejtyaläl woli isu'beñety cha'añ yom mi apejkañ juñ tyi weñ xuk'ul. Yom mi aña'tyañ ke mach junyajikach yom mi apejkañ ili ts'itya'ty'añ; cha'añ ich'ämbeñtyel isujm jiñä ty'añäl, su'beñ jiñä xpäsjuñ cha'añ ipejkañ cha'yaj uxyaj o jinäch jayaj awom mi añäch'tyañ. Che' mi apejkañ juñ tyi abajñel, yom cha'yaj uxyaj mi amel cha'añ mi aweñ ña'tyañ.

k'ele tyi xuk'ul jiñi ejtyalältyak. kome mi kaja atyaje' majlel tyi ityänlel ya'i tyi imalil jiñi ijuñ xkäñ juñ yik'oty mi ipäsbenety chuki e'tyeltyak

mi ikajeltyak tyi mejlel yik'oty yombä mi amel cha'añ mi akäñ.

Ipejkäñtyel xujty'il ty'añtyak. Ili ejtyaläl woli ipäyety cha'añ mi axuk'chokoñ aña'tyi'bal yik'oty cha'añ mi aña'tyañ bajche' mi itsojlel jiñä ty'añtyak tyi junxujty' ty'añ cha'añ ts'äkäl mi iyäl jiñä ña'tyi'baläl.

8

Ipejkäñtyel ty'añtyak. Ili ejtyaläl woli ipäyety cha'añ mi axuk'chokoñ aña'tyi'bal yik'oty cha'añ mi aña'tyañ bajche' mi itsojlel jiñä itye'eltyak ts'ijb tyi ty'añtyak cha'añ mi imejlel apejkañ yik'oty cha'añ mi ach'ämbeñ isujmlel chuki mi iyäl.

Ikäñol tye'el ts'ijb. Ili ejtyaläl woli ipäyety cha'añ mi akäñe' yik'oty cha'añ mi atyajbeñ iyäñälel itye'el tsolts'ijb che' mi its'ijbuñtyel jiñi aty'añ; che' ja'el mi ikajel akäñ tyi k'äñol jiñä kolembä yik'oty ch'o'ch'okbä itye'el ts'ijb.

Iyilajlel jiñi ts'itya' ty'añ. Ili ejtyaläl woli ipäyety cha'añ mi akäñe' yik'oty cha'añ mi aña'tyañ ip'ajkleltyak aña' icha'añ jiñi ts'itya' ty'añ, che' ja'el iyajñi'bal tyi iyopolel juñ yik'oty mu'bä its'ijbuñtyel tyi jujunp'ej ip'ajkleltyak jiñi juñ.

Ba' mi ik'äjñeltyak jiñi ts'itya' ty'añ. Ili ejtyaläl woli ipäyety cha'añ mi ak'el chuki iye'tyel jiñä ts'itya' ty'añ mu'bä ipejkañtyel yik'oty cha'añ mi ak'añ ajol aña'ik'i ña'tyañtyak o ak'äñe' tyi yañtyakbä lum.

TY'añlel yik'oty iña'tyāñtyel jiñi ty'añlel

Iwersajleltyak ty'añlel. Ili ejtyaläl mi Isu'beñety cha'añ yom ak'el jiñi ejtyalältyak yik'oty jiñi ts'itya' ty'añtyak cha'añ mi awäl baki wersa yom mi iyäjllel o iwersa k'ajtyiñtyel ty'añäl yik'oty cha'añ mi awältyak yambä ty'añtyak meru lajalbä tsa'bätyak ujtyi tyi atyojlel.

TSiji'bä ña'tyayaj. Ili ejtyaläl mi isu'beñety cha'añ yom mi apejkañ tsiji'bä ña'tyayaj cha'añ mi aweñ-esañ jiñi asu'b ty'añ, ili chuki woli awäk'eñtyeltyak mi kajel iyäk'eñety achajpañ tyi weñ jiñi ty'añ awombä as'ub.

Ibe ñopol jiñi weñbä ty'añlel. Ili ejtyaläl mi Isu'beñety cha'añ mi kajel abej ñop awäl tyi yäñältyakbä ik'äjñel cha'añ mi aweñ-esañ jiñi chukityak tsa'ixbä akäñäj.

CH'ämbeñtyel isujm jiñi albilbä ty'añ. Ili ejtyaläl mi isu'beñety cha'añ yomäch mi akäñ jiñi ty'añ tsa'ixbä iyäläyob jiñi api'älob ya'i tyi e'tyeltyak tsa'bä la' melej yik'oty cha'añ mi asu'b jiñi ty'añ tyi ityojlel tsa'ixbä ajli.

Iweñ ña'tyāñtyel jiñi ksu'boñel yik'oty ich'ämbeñtyel isujm jiñi albilbä ty'añ. Ili ejtyaläl mi isu'benety cha'añ iyorajlelix mi aña'tyañ jiñi chukityak tsa amele, tsa'ixbä akäñä che'äch bajche' mi akäñ iwokoleltyak jiñi su'boñel cha'añ mi acha'leñ ety'el ya'i jiñtyo mi mejlel añusañ.

TS'ijbayaj

Iwersajlel jiñi ts'ijbayaj. Ili ejtyaläl mi isu'beñety cha'añ yom ak'el jiñi ejtyalältyak yik'oty ts'itya' ty'añtyak che' jiñi mi awäl baki wersa yom ts'ijbuñtyel jiñi ts'itya' tyañ.

Iyilajleltyak jiñi ts'itya' ty'añ. Ili ejtyaläl mi ipäyety akäñ yik'oty akäñbeñ jiñi ip'ajkleltyak añbä icha'añ jiñi ts'itya' ty'añ, iyajñib ya'i tyi imal iyopol juñ, yik'oty chuki mi its'ijbuñtyel ya'i tyi jujunp'ej ip'ajkleltyak.

Iña'tyäñtyel bajche' mi imejlel weñbä ts'ijbayaj. Ili ejtyaläl mi ipäyety aña'tyañ pejtyelel chuki yom awäl ya'i tyi ts'ijbaya: majki mi kajel ats'ijbu'beñ, chuki mi kajel asu'beñ, bajche' mi kajel asu'beñ yik'oty bajche mi kajel atsol majlel jiñi aña'tyayajtyak ya'i tyi tsi'tya' tyañ.

Pejtyelel iliyi jiñäch chuki awom awäl ya'i tyi ajuñ. Its'ijbuñtyel jiñi ts'itya' ty'añ. Ili ejtyaläl mi ipäs jiñi iyajñib baki mi ikajel acha' ts'ijbuñtyak o ats'ijbuñtyak tsa'ixbä awälä bajche' mi ikälel ya'i tyi Iña'tyäñtyel bajche' mi imejlel weñbä ts'ijbayaj yik'oty chuki awom awäl tyi ts'ijbu'bilbä ty'añ.

Ik'ejlel yik'oty ityoj-esäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ. Ili ejtyaläl mi ik'ajtyesa'beñety cha'añ che' mi iyujtyel jiñi ats'ijbaya, yom aweñ k'el bajche' tsa ats'ijbu jiñi ajuñ: mi acha' k'el mi tsa'äch alu' otsa jiñi ty'añ tsa'bä aña'tya ya'i tyi iña'tyäñtyel

bajche' mi imejlel weñbä ts'ijbayaj, yombä mi isu'b chuki awom awäl yik'oty mi che'tyo yom, mi atyoj-esañ jiñi ats'itya' ty'añ.

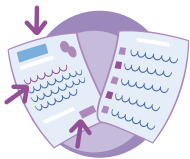
Its'ijbuñtyel ixujty'il ty'añtyak. Ili ejtyaläl mi isu'beñety iyorajlel ba' yomäch mi its'ijbuñtyel ixujty'il ty'añtyak cha'añ mi asu'b jiñi aña'tyi'baltyak.

Its'ijbuñtyel yalo' ty'añtyak. Ili ejtyaläl mi ipäyety akäñ jiñi bajche mi itsojlel majlel jiñi itye'el ts'ijbtyak cha'añ mi its'ijbuñtyel junp'ej yalo' ty'añ.

Its'ijbuñtyel itye'el ts'ijbtyak. Ili ejtyaläl mi ipäyety cha'añ mi aweñ k'el jiñi ikuktyal tye'el ts'ijbtyak yik'oty bajche mi its'ijbuñtyeltyak kome jiñäch mi kajel ak'äñ ameltyak jiñi yalo' ty'añtyak, xujty'il ty'añtyak yik'oty jiñi ts'itya' ty'añtyak añbä ik'ajñibal acha'añ.

Ba' mi ik'äjñel jiñi ts'itya' ty'añ. Ili ejtyaläl mi ipäyety cha'añ mi akäñ chuki ik'äjñibal jiñi ts'itya' ty'añ ts'ijbu'bilbä yik'oty cha'añ mi aña'tyañ yambätyak iyorajlel o ba'tyak mi imejlel tyi k'äjñel.

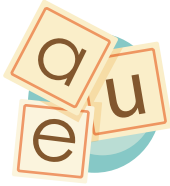
Ilajiñtyel jiñi ts'itya' tyañtyak

Ilajiñtyel jiñi ts'itya' tyañtyak. Ili ejtyaläl mi ipäsbeñty cha'añ yom mi aweñ sajka'beñ iyäñälel iyejtyal ts'itya' ty'añtyak wolibä ipästyäl ilaj tyi juñ, kome tyi jujunp'ej ts'itya' ty'añ yom

weñ mi itsojlel ikuktyälel jun yik'oty ity'añlel. Ili ña'tyi'baläl mi ikotyañety ayajkañ ts'itya' ty'añ mu'bä imejlel apejkañ yik'oty ats'ijbañ jiñi ty'añ owombä ats'ijbuñ

Ik'äjñel yambä e'tyijbtyak tyi imal jiñi junmujch' juñ

12

Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb. Ili ejtyaläl mi isu'beñety cha'añ yom mi acha'añtyak pejka juñ yik'oty ts'ijb cha'añ mi aweñ-esañ jiñi akäñtyesañtyel tyi' tyojlel itye'el ts'ijbtyak tsa'ixbä akäñä. Ya' tyi juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb mi kajel atsol ty'añtyak yik'oty xujty'il ty'añtyak tyi atya'añ CH'ol.

Junpojch juñ päkälbä ña'tyi'baläl. Ili ejtyaläl mi isu'beñety cha'añ yom mi acha' k'el lamtyaj jiñi ts'itya' ty'añtyak k'äñbilbä icha'añ jiñi p'ajl tyañ tyi junpujch juñ. CHa'añ bajche' iñojel mi mejlel a säklañ yik'oty añijkañ jiñi ts'itya' ty'añ tyi orajach che' ya' tyi imaliltyak jiñi p'ajl ty'añ mi ik'ajtyi'beñety jiñi ipejkäñtyel juñ.

Juñ cha'añbä pejkäñtyel. Ili ejtyaläl mi isu'beñety cha'añ yom mi amajlel ya'i tyi juñ cha'añ mi apejkañ jiñi ts'itya' ty'añ wolibä ak'ajtyi'beñtyel ya'i tyi ityejchi'bal jiñi p'ajl ty'añ.

Meloñel cha'añbä iñijkañtyel laj k'äb

13

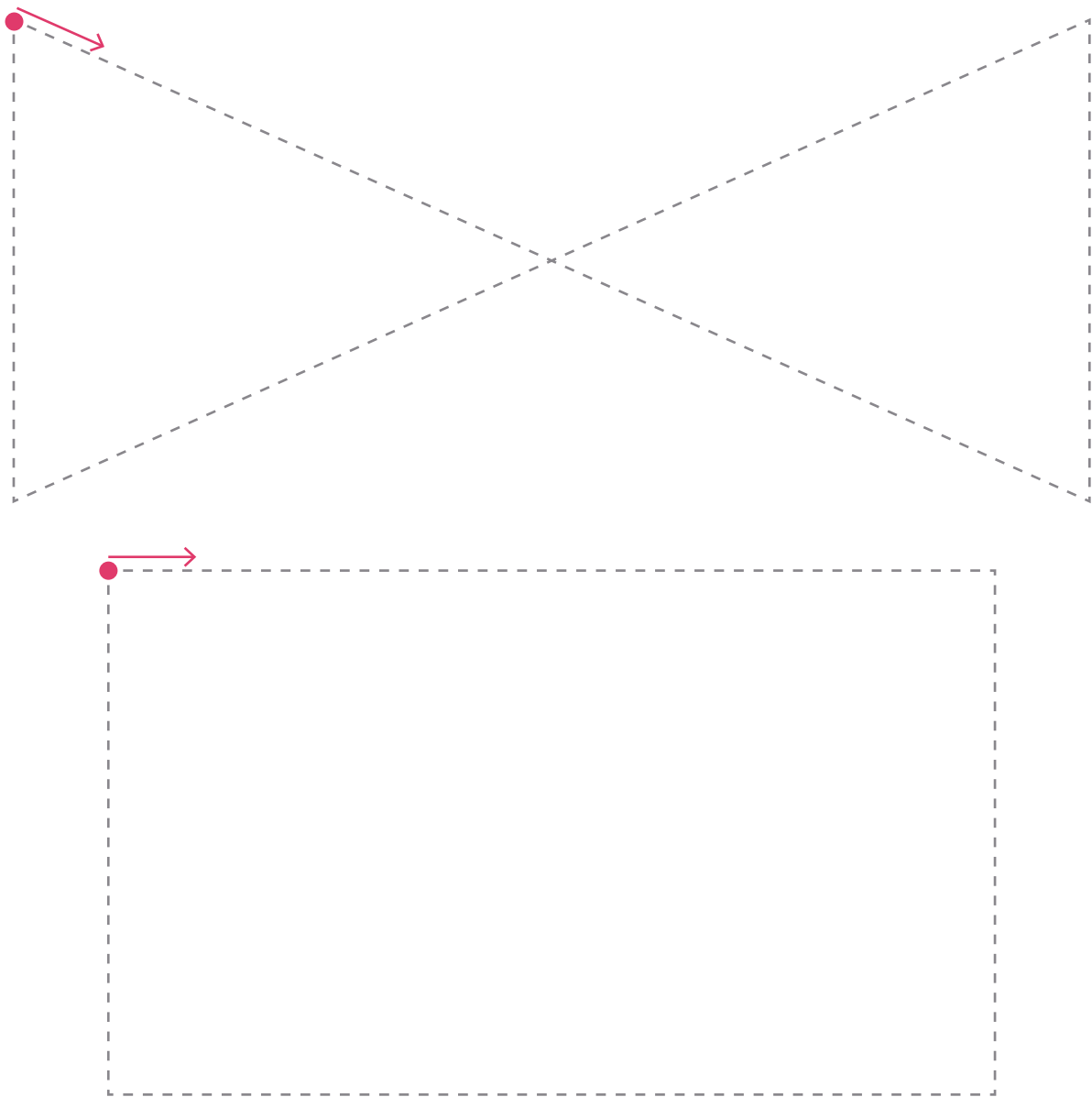
Ta'ixki ujtyi jiñi meloñeltyak, jiñi lak pi'äl xkän juñ:

- Mi kajel iñämtyesañ iñijkañ ik'äb tyi melol jiñä ejtyalältyak yik'oty ilapis.
- Mi kajel imel yañtyakbä ejtyalältyak imi kaja itsäkleñ majlel ba' p'äkp'äk tsolbil majlel iyejtyal yik'oty ikuktyal.

Meloñel 1

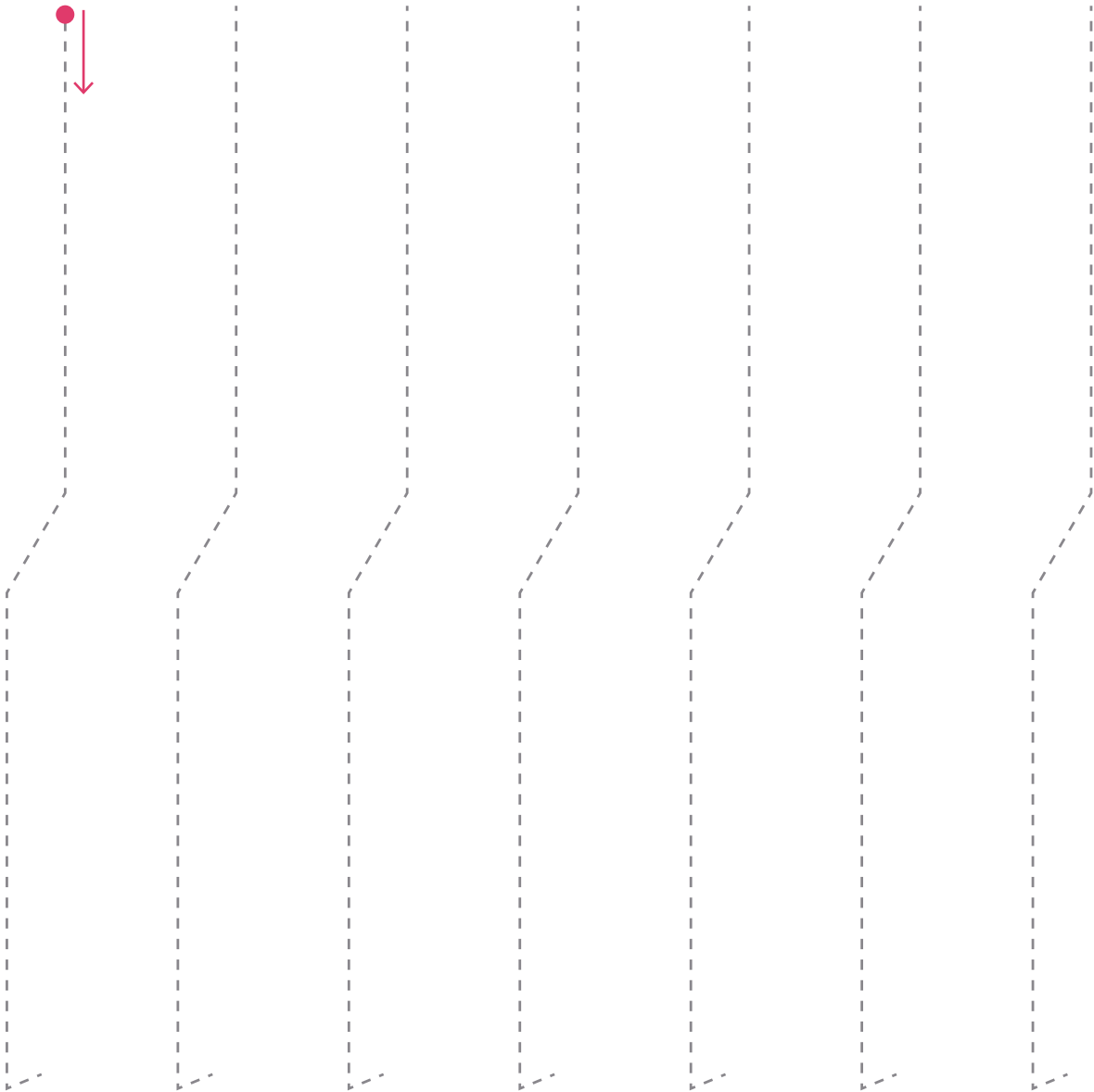
TSuyu yik'oty iñi' ats'ijbujib ba' p'äkp'äkyak iyejtyal ts'ijb cha'añ mi awäk'eñ ikuktyälel ejtyalältyak.

14

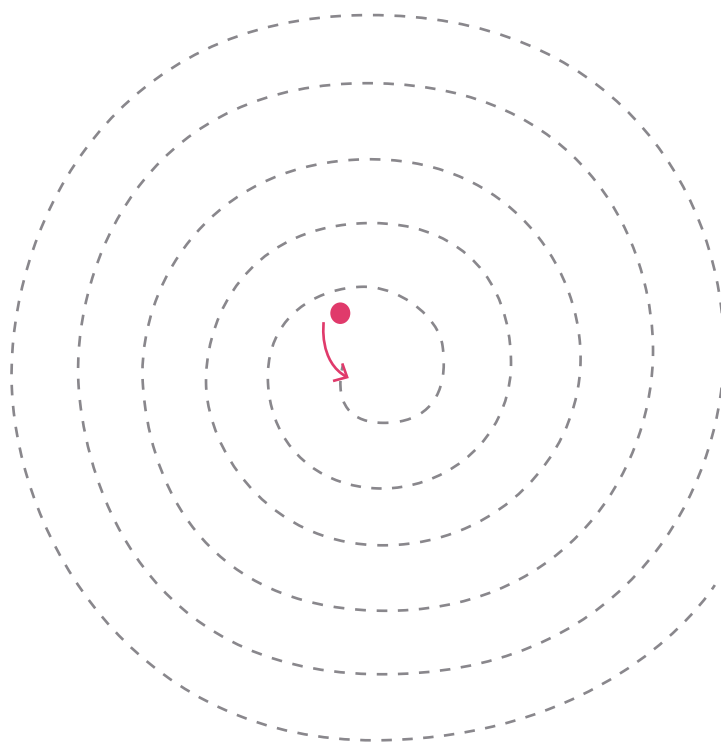
Meloñel 2

TSuyu yik'oty iñi' ats'ijbujib ba' p'äkp'äkyak iyejtyal ts'ijb
cha'añ mi awäk'eñ ikuktyälel ejtyalältyak.

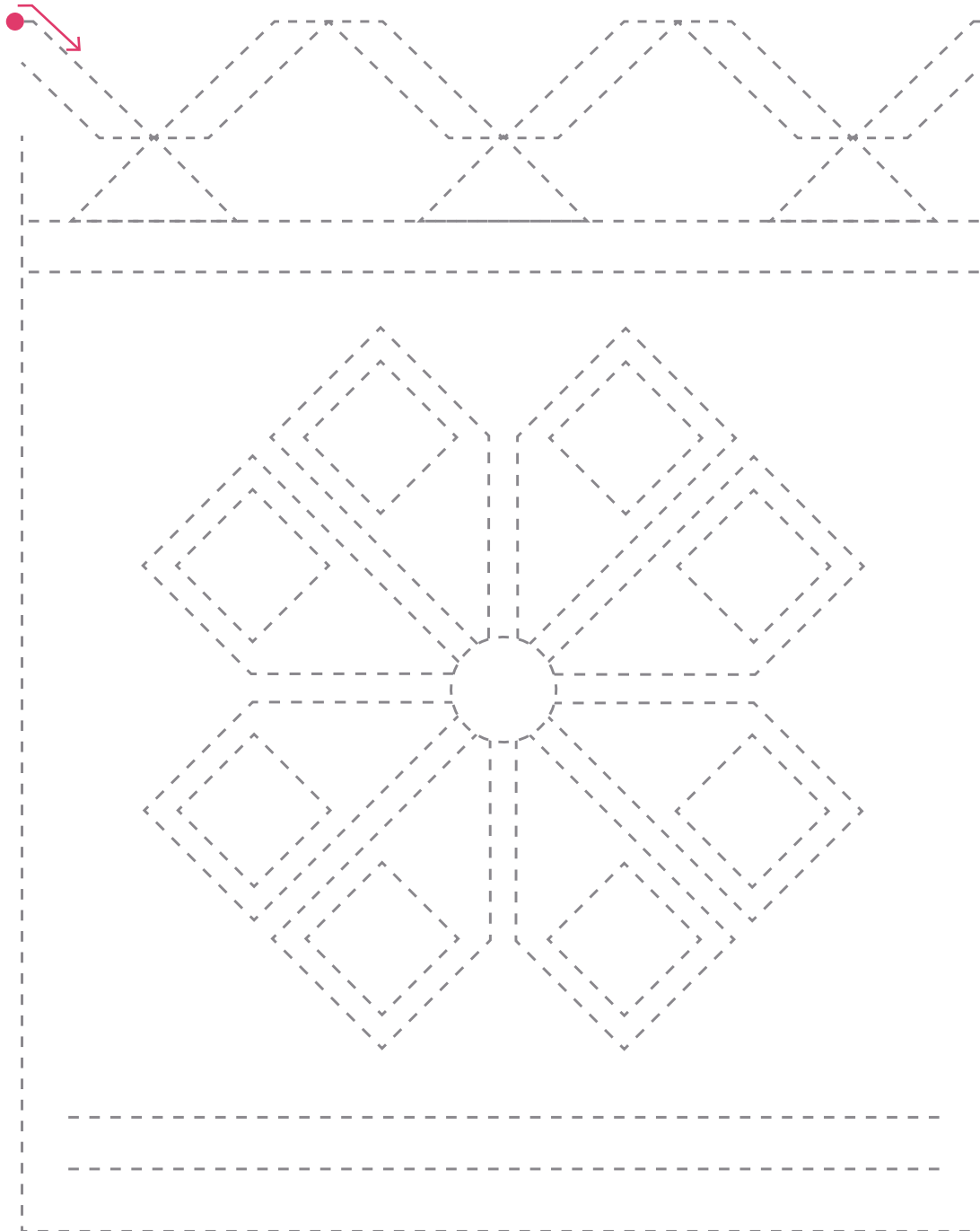
Meloñel 3

TSuyu yik'oty iñi' ats'ijbujib ba' p'äkp'äkyak iyejtyal ts'ijb cha'añ mi awäk'eñ ikuktyälel ejtyalältyak.

Meloñel 4

Tsuyu yik'oty iñi' ats'ijbujib ba' p'äkp'äkyak iyejtyal ts'ijb cha'añ mi awäk'eñ ikuktyälel ejtyalältyak.

Junchajp ty'añ

**CHe' mi iyujtyel ili junchajp ty'an,
jiñi lak pi'äl xkäñ juñ:**

- ❖ Mi ikajel akäñ bajche' melbil ikuktyälel jiñi ts'itya' ty'añtyak cha'añ mi iña'tyañ chuki woli ich'ämtyilel tyi ibäl.
- ❖ Mi ikajel apejkañ juñ yik'oty ach'ämbeñ isujm chuki woli iyäl ibäl jiñi ts'itya' ty'añtyak añbä tyi chajp ty'añ.
- ❖ Mi ikajel añaxañ ale' ibäl jiñi ts'itya' ty'añ chäch bajche' mi ityejche ikuktyal yik'oty mi ikajel awäl ñukbä isujmlel jiñi ña'tyibaläl che' tsa'ix ujtyi apejkañ.
- ❖ Mi kajel amel chuki yom mi its'ijbuñtyel tyi junp'ej ts'itya' ty'añ añbä ba' mi ilu' k'äjñel.
- ❖ Mi kajel atyech jiñi ts'ijbaya, ak'el yik'oty atyoj-esañ jiñi komo ts'itya' ty'añtyak cha'añ mi aña'tyañ mi tsa'äch mejliyety amel.
- ❖ Mi kajel awäl imelol jiñi ts'itya' ty'añ, jiñi its'ijbuñtyel yik'oty ikomoñ ityoj-esañtyel junp'ej ts'itya' ty'añ yik'oty mi kaja acha' ts'ijbuñ.
- ❖ Mi kajel akäñ iyäñälel ik'aba' yik'oty bajche' yilaltyak jiñi ts'itya' ty'añtyak mu'bä kajel apejkañ yik'oty mu'bä kajel ats'ijbuñ ya'i tyi chajp ty'añ.
- ❖ Mi kajel awäl imi kaja ach'äñbeñ isujm jiñi aloñelbä ty'añtyaki ba' mi yäjlel lak pi'älob, chä'bäyestyak yik'oty ajñi'bältyak.
- ❖ Mi kajel akäñ lamtyal itye'eltyak ts'ijb cha'añbä aty'añ.

Junp'ajl ty'añ 1

CHe' mi iyujtyel ili p'ajl ty'an, jiñi lak pi'äl xkän juñ:

20

- ❖ Mi ikajel akän ak'aba' yik'oty icha'añob yaño'bä lak pi'älob tyi yänältyakbä juñ.
- ❖ Mi ikajel akän yik'oty mi ikajel añop ats'ijbuñtyak ak'aba'.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbañ yänältyakbä k'a'ba'ältyak.
- ❖ Mi ikajel akän ik'aba yik'oty bajche' yilaltyak juñil acha'añbätyak.
- ❖ Mi ikajel akän ak'än jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb ya'i tyi ts'ijbayaj.
- ❖ Mi ikajel akän yik'oty ats'ijbuñ itye'el ts'ijbtyak **a, e, i, o, u, ä** mu'bä ik'äjñel ya'i tyi tsol ts'ijb añbä tyi aty'añ.
- ❖ Mi ikajel awäk' abäj tyi känol yik'oty mi awäl bajche' yilal akuktyälel yik'oty je'e yambä api'äl.

Itsikilel ty'añälyak tyi jiñi pejkajuñ

Säklañ ya'i tyi Juñ cha'añbä pejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ 1, “Kwentu cha'añ kãñtyesañtyel”, pejkañ i-alä awik'oty api'älob tyi kãñjuñ yik'oty xpäsjuñ jiñi ya'bä ts'ijbu'bil tyi eñtyäl.

¿CHuki ty'añ mi isub jiñi juñ tsa'bä pejkäñtyi?

Jatyetyik jiñi wiñik, ¿ka'bältyoba tyi aweñ lotyoj jiñi xajleltyaki?

CHäch bajche' mi yäl jiñi ty'añ,
¿bajche' yom apensal cha'añ mi
acha'leñ ty'añ ya'i baki mi
apäsbeñtyel juñ?

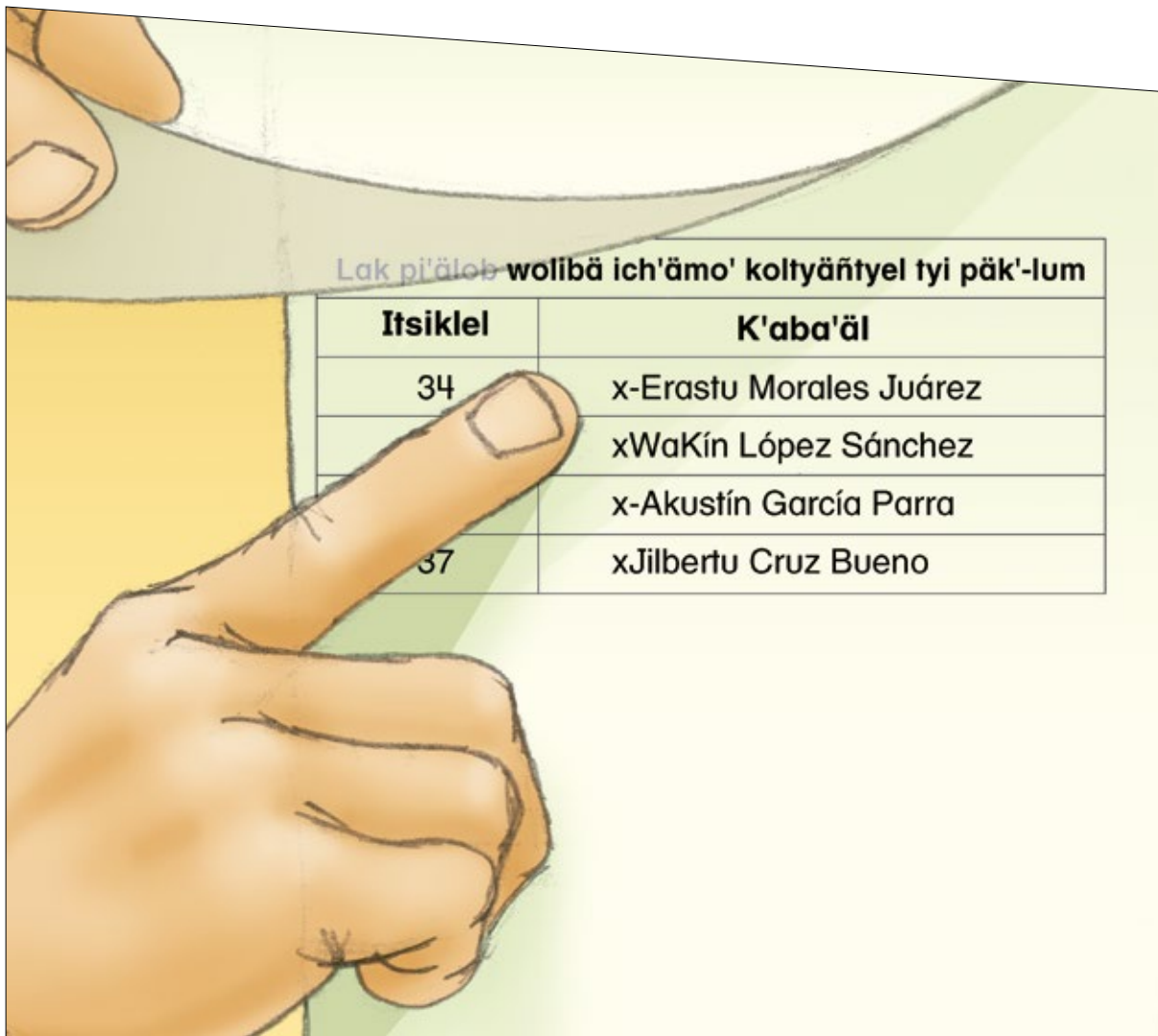

**K'ele jiñi ejtyalältyak ila' ikotyañety apejkañ
juñ jiñi xpäs juñ cha'añ chuki mi yälob jiñi
lak pi'älob.**

22

Lak pi'älob wolibä ich'ämo' koltyäñtyel tyi päk'-lum

Itsiklel	K'aba'äl
34	x-Erastu Morales Juárez
	xWaKín López Sánchez
	x-Akustín García Parra
37	xJilbertu Cruz Bueno

Komo pejkañ ijak'bal jiñi k'ajtyiyaj awik'oty jiñi xpäs juñ.

¿CHukoch jiñä wiñik yom mi pejkañ ik'aba'?

¿Añixba pejka'bil acha'añ jiñi ak'aba'i? ¿Ibaki?

¿CHukoch weñ ñuk ik'äjñi'bal yom mi mejlel lak pejkañ la jk'aba'?

¿CHuki ye'tyel ik'äjñi'bal mi lak pejkañ jiñä laj k'aba'?

K'ele jiñä ts'itya' ty'añtyak yik'oty alä awik'oty xpäsjuñ bakibä ty'añ mi ich'ämtylel.

24

KOBYERNO TYI REPUBLICA MEJIKUJ

KARTIYA CHA'AÑBÄ LUMALÄL TYI K'OK

X-IXIKOB AÑO'BÄ 20 K'ÄLÄL TYI 59 JA

(CURP): **PEGM961010MVZTR00**

IKÄÑOL: Ichajplel ch'i'ch' yik'oty anba lak cha'añ: **ORH+**

Jolk'aba'äl yik'oty k'aba': **Peres Koñsales xMariya Walalupe**

Otsa'bäjäl/käño'bäjäl/juñi'bäl: **7876540977**

Iyotylel ts'äkäntyel: **044**

Itsajl ts'äkäntyel No. **03**

SUBO'BÄJÄL TYI JUÑ: Ja'bilel: **20**

Chumli'bäl: **Iñichtye'el tyi elen itsiklel. 14**

Lumal xPäk'oñelob Ibijlel yik'oty itsiklel

Lumaläl **Jolumal Tlalpizahuac**

01619 **Jolumal**

Veracruz

LUMAL/IK'IÑILEL CHE' TSA' IK'ELE PAÑMIL: Na'al ijol alumal

Tlalpizahuac Veracruz

LUMALÄL/ JOLUMAL

Veracruz

Na'al ijol alumal

10 10 1996

k'iñil uj ja'bil

ESTADOS UNIDOS MEXICANOS

KOJACHBÄ KLABE CHA'AÑ

MI ITS'IJBUNTYELOB XCHUMTYÄLOB

SEGOB

SECRETARÍA DE GOBERNACIÓN

Klabe

PEGM961010MVZTR00

K'aba'

PERES KOÑSALES xMARIYA WALALUPE

Soy México

Ik'iñilel che' tsa' its'ijbu ibäj

09/05/1997

Polyo

016345667

DIRECCIÓN GENERAL DEL REGISTRO NACIONAL DE POBLACIÓN E IDENTIFICACIÓN PERSONAL

QR Code

00000000

20165010500010

(CURP)

PEGM961010MVZTR00

Much'ulo'tyakbä tyi lumaläl
mejikanujo'bätyak
Ijuñilel k'aba'äl

Lumal baki tsa' ts'ijbuñtyi:

Veracruz

Lumal baki tsa' ts'ijbuñtyi:

Tlalpizahuac

	Ik'iñilel che' tsa' ts'ijbuñtyi	Opisyalya itsikil	Itsikil jiñi ijuñilel k'aba'äl
18037	11/11/1996	01	17

Ts' ijbuñtyi

xMariya Walalupe

Peres

Koñsales

k'aba'

X-ixik

10/10/1996

Tlalpizahuac, Veracruz

yeslel

Ik'iñilel che' tsa' ik'ele pañmil

Lumal baki tsa' ik'ele pañmil

Tsa' ipäsäyob ibäj: tyi icha'tyiklelob tyatyina'älob

Soy M

18 El contenido de esta acta puede ser verificado en la siguiente página web: www.gob.mx
Para su consulta en dispositivos móviles, descarga una aplicación para lectura del f

YOTYOTYLEL ÑA'AL LUMALÄL CHA'AÑBÄ
MEJIKUJ XPÄK' E'TYELOB
KLERENSYAL CHA'AÑBÄ XPÄK' E'TYEL

K'aba'

Pêres

Koñsales

xMariya Walalupe

Chumli'bäl

Iñich tye'lel eleñ, 01619,

ilumal xpäk' oñelob,

Jolumal Tlalpizahuac, Veracruz.

Ik'abe xpäk'oñel PEGOMA99101030M803
CURP PEGM961010MVZTR00

Na'al ijolumaläl 09
Lumaläl 0001

Jolumal 005
Tsa' ajk'ij tyi 2019

Ixujty'il lumaläl 0856
Mi ijilel ik'ajñi'bal tyi 2029

Ja'bil che' tsa' ts'ijbuñtyi 2014.03

Ik'iñilel che' tsa'
ik'ele pañmil
10/10/1996
Yeslel: W

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikołtyañety jiñi xpäs juñ yik'oty mi la' komo al.

K'ajal acha'añ...

Jiñi ak'aba' ya tyi juñtyak añbä iñuklel ik'äjñi'bal yom tyeñe che'jach mi its'ijbuñtyel. Ili mi its'äktiyel yik'oty junp'ej o cha'p'ej k'abä'ältyak che' jiñi mi ityilel ijol ik'aba' atyaty yikoty ijol ik'aba' añä'. TYi ty'añ ch'ol jiñi k'aba'äl cha'chajp bajche' mi imejlel tyi ts'ijbuñtyel, ch'ämbiläch tyi icha'chajplel:

- 1) María Guadalupe Pérez González
- 2) xMaria Guadalupe Pérez González

Käñä bakibä ts'itya' ty'añtyak woli ik'äjñel yik'oty aläj awik'oty xpäsjuñ mu'bä mi ikextyañtyak ibäj ma' k'el ya'i tyi k'aba'tyak lak pñ'älob.

K'uxi'bilbä Ñichtye tyi säk'ajel:
Komjach ksu'beñety cha'añ...

xLupita:
TSa' jkáybe ch'ityombä awalo'bil
jiñi p'ejty tsa'bä amajña'beyoñ.

Weñ wokolix awälä.

- ✓ 1. **xPita** mi ikajel ich'äme'tyilel añbä isumuklel ja'.
- ✓ 2. **xLolita** mi ikajel ich'äme'tyilel woch'waj.
- ✓ 3. **xCHepina** mi ikajel ich'äme'tyilel soñ.

CHe'äch bajche' tsa' ujtyi ak'el, añ ityajol mi ik'äjñel tyi lak pi'älob cha'p'ej uxp'ej k'aba'äl cha'añ mi iyäk'eñtyel ik'aba'. Añ ityajol mi ik'extyäyel jiñä k'aba'äl ya'i tyi lumalältyak baki ch'oyolob jiñä lak pi'älob.

Alä awik'oty xpäs juñ ili ty'añ wolibä ik'äjñel yik'oty ts'äktyesañ awik'oty.

Jk'aba' joñoñ:

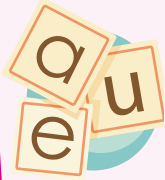
Mi kmujlañ che' mi isu'beñoñob:

Joñoñ mi jkäñ kpejkañ juñ yik'oty mi kts'ijbuñ tyi:

Ik'aba' mu'bä ipäsbeñoñ juñ jiñäch:

Jiñä mu'bä ipäsbeñoñ juñ mi imujlañ mi isu'beñtyel tyi imajañ k'aba' bajche' ili:

Pejkañ jiñä xujty'il ty'añtyak yik'oty la' ikotyañety xpäs juñ.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** jiñi its'ijbuñtyel ik'aba'o' pejtyelel lak pi'älob akäñäyo'bätyak.

28

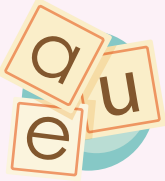
TS'äktyesañ jiñä xujty'il ty'añtyak yikoty la' ikoltyañety xpäs jun.

Ik'aba' kña' jiñäch:

Ik'aba' ktyaty jiñäch:

Jiñä kña' mi imulañ che' mi isu'beñtyel:

Jiñä ktyaty mi imujlañ che' mi isu'beñtyel:

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ ik'aba' lak pi'älob yik'oty la' ikotyañety xpäs juñ.

xJosepa

xRosariu

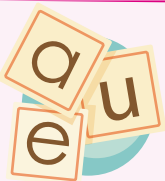

xRamoñ

xMartíñ

K'ele bajche' mi its'ijbuñtyeltyak ik'aba'o' lak pi'älob.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñä xujty'il ty'añtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäsjuñ yik'oty xoty ñup'u jiñä itye'eltyak ts'ijb.

A

a

Jiñi x-Abra**a**ñ tsajñi yäk' tyi jojch'el yalo'bil

E

e

x-Ele**e**ñaj ta'bi majli ilok' iklerensyal cha'añbä mi ik'äñ tyi päk' x-e'tyel.

I

i

Li X-Irmaji tsajñibi ilok' tsiji'bä ijuñilel ik'aba.

O

o

Jiñi X-Omar tsajñibi tyi xumbal tyi Oco**o**sinko.

U

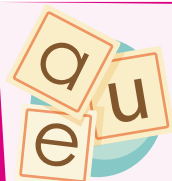
u

Jiñi X-Urs**u**la tsajñibi ich'ämtyälel ikurp.

Ä

ä

Jiñi x-Antoñ chumulbi tyi Y**ä**xlumil.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

**Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikołtyañety jiñi xpäs
juñ iweñ k'ele baki mi ik'äjñeltyak jiñi ty'uñulbä itye'el
ts'ijbtyak.**

A

a

Ya'i tyi ljuñilel Ik'aba x-Arcaria mi yäl ke ch'ok-ejem tyi
Yajaloñ.

CHe'ñak tyi jojch'i jiñi aläl x-Albertu tyi ak'eñtyi ljuñilel
Joch'oñel.

E

e

Ekel jiñi chiki' tyi we'tye' tsa ikäyä jiñi xRosaj, che' tsa'
su'beñtyi its'ijbuñ ik'aba'.

TSa' pujki jiñi klerensyaltyak ya' tyi yajalon cha'añ jiñi
tatuchälob. Elekñatyakax kome tsiji'tyaktyo.

I

i

Jiñi xWañ tsajñi iyotsañ tyi juñ iyaläl tyi llalku.

Jiñi lak ña' x-lrma mach yujillik ts'ijbuñtyel ik'aba.

O

o

Orajach tsa' isätyä ikurp jiñi xLucia che tsa' loñ ak'eñtyi

TSa' tyempañtyiyob jiñi lak pi'älob machbä yujilo'ik ts'ijb.
Oñ jiñi lak pi'älob machbä yujilo'ik ts'ijb.

U

u

Jiñi lak tyaty xPeru' ch'oyol tyi Uxmal, chä'äch mi iyäl ya'i
tyi ijuñulel ik'aba'.

Jiñi lak tyaty x-Ulses woli ipäsbeñ iyalo'bil itsijbuñ ik'aba'.

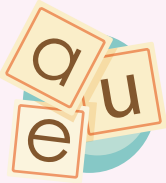
Uts'atyax mi ik'el jiñi iyijñam cha'añ jiñäch, mi ipäsbeñ ts'ijb
iyalo'bil.

Ä

ä

Ämäl jiñi wiñik che' woli iyäk'eñtyel ijuñilel jojch'el.

Tsa' jojch'i jiñi its'i' xMariya ya' tyi *Chilon*. Äyäkña jiñi p'unp'um ts'i che tsa ujtyi tyi jojchel.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

CHä'äch bajche' tsaix a k'ele, ¿bajche' mi ik'ajñeltyak jiñi ty'uñulba itye'el ts'ijb?

Näch'tyañ tyi xuk'ul ipejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty chajpañ awik'oty jiñi xpäsjuñ jiñi ibäl.

Jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijbtyak yäñal ikolemllel yik'oty ikuktyal ke jiñi ch'och'okbä itye'el ts'ijbtyak. Jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb mi ik'äjñel ya'tyak ba' mi kajel laj k'el:

- CHe' mi its'ijbuñtyel ik'aba'o' lak pi'älob.
Bajche' iliyi: jiñi xpäs-juñ x-Alejantruj mi kajel ipäy majlel jiñi yalo'bilob tyi paxyal.
- CHe' mi its'ijbuñtyel ik'abä' lumalältyak. Bajche' iliyi: TYi **Chapas** weñ añ tyikwal.
- TYi ityejchi'bal junp'ej xujty'il ty'añ. Bajche' iliyi: Jiñi ktyaty yik'oty joñoñ mik päk'lojoñ ixim tyi cholel.
- TYi iyujtyi' junp'ej p'äjk cha'añ mi inajty-esäñtyel jiñi lak ña'tyi'baltyak.

Bajche' iliyi:

Jiñi wiñik tsa' ich'ujbi jiñi ty'añ. **TSa'** iñokchoko ibäj, tsa' imuch' ye'e jiñi xajlel che'jiñi tsa' iyotsa ochel ya'i tyi iborxalel iwex.

CHe' tyi ityejchi'bäl jiñi pejka juñ, tsiktyesañ yik'oty abajñe ty'añ bajche' mi ik'äjñeltyak jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb.

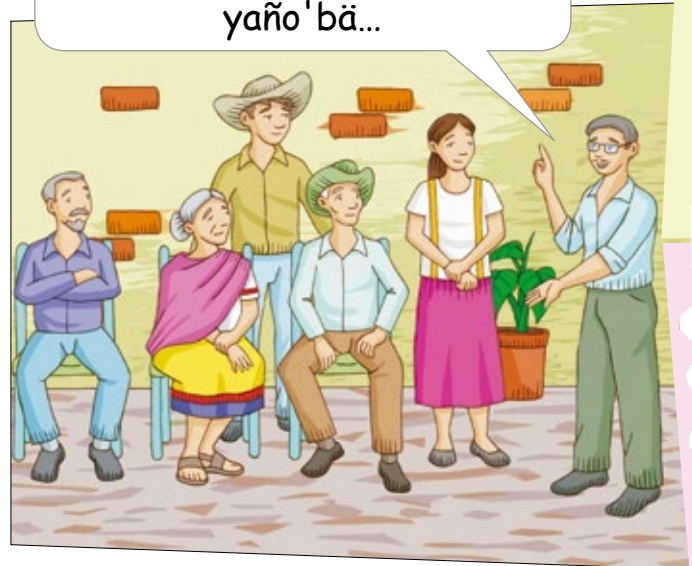

Pejkañ jiñi juñ ila' ikotyañety mu'bä ipäsbeñety
juñ yik'oty mi awäl chuki chonkol iyujtyel ya'i tyi
ejtyalältyak.

Mi kaja kmajlel tyi tyempajbäj
pe ma'añik majch jkãñä...

Tyi jujuntyikil mi ikajel
isu'bobyak ibäj yik'oty jiñä
yaño'bä...

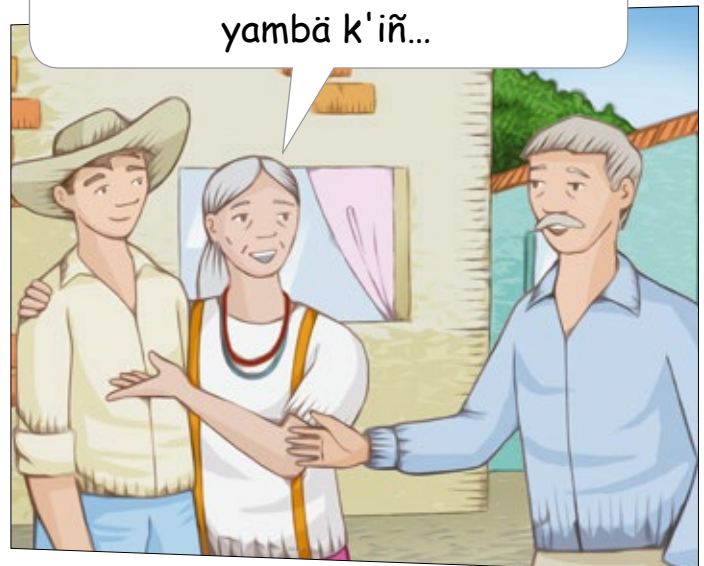

35

Jk'aba' XJilbertu, tyilemoñ tyi
klumal... joñoñ xchoñoñeloñ... jiñä
kp'eñelob jiñäch...

Yumäl lirektor mi ksu'beñety
cha'añ jiñä lak tyaty xBrawlyo
Martiñes, ya'i chumul tyi klumal.
Jiñäch tsa'bä **ikotyayoñloñ** tyi
yambä k'iñ...

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHukoch yom mi isubo' ibäj jiñä lak pi'älob mi aña'tyañ?
¿Añba baki yom tsa' asu'bu abäj tyi ityojlel yañtyako'bä
lak pi'älob?

¿CHuki ty'äñal yom lak käk'eñob yañtyako' lak pi'älob?

CHajpañ jiñi ty'añ mu'bä mejlel ak'añ cha'añ mi asu'b abäj, che' jiñi otsañ abäj ya tyi su'boñeltyak bä' mi kajel ipejkañ jiñi xpäsjuñ.

36

¿Bajche' mi asu'b
abäj, che' mi
ak'otyel tyi iyotyotylel
x-e'tyelob cha'añ mi
asu'b ke tsa' sajtyi jiñi
ijuñilel alumtyak?

¿Bajche' mi asu'b
juñtykil aprima
yik'oty juñtyikil api'äl
wajalixbä k'ele
acha'añ ima'nix mi
ichäñ ña'tyañ majki
jiñi xch'ok?

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäs juñ.

ğLajaltyakba tsa' mejli jiñi su'bäjtyaki?
 ğCHuki ty'añälyak tsa' laja k'äjnityak ya tyi su'boñeltyak?
 ğCHukoch yäñaltyak mi awäl?
 ğMu'tyo imejlel tyi otsäñtyel yambätyak ty'añ mi awäl? Alä
 ğbakibäj?

Alä jiñi mu'bätyak amujlañ yik'oty machbä añik mi amujlañ che' mi awotsañ asub.

Nächtyañ yik'oty komo chajpañ awik'oty xpäsjuñ jiñi ya' bä'añ jiñi ty'añäl.

K'ajal acha'añ...

Junp'ej isu'boñel lak pi'älob jiñäch junp'ej albilbä ty'añ ba' mi iyäjlelyak ty'añ añbä ik'äjñi'bal yik'oty tsololbä majlel tyi ityojlel juñtyikil lak pi'äl cha'añ mi la' käñ. Che' ja'el mi laj k'äñ jiñi su'boñel bajche' junp'ej alä majtyañäl tyi ityojlel lak pi'älob, che' bajche' mi kajel lak tyeche ty'añ yik'otyob o lak tyeme ajñel.

TYi junp'ej su'boñel yom mi iyotsañtyel, tyi pejtyelel hora jiñi:

- Ik'aba' jiñi lak pi'äl
- Yik'oty mi iyotsañtyel junp'ej o ka'bäl ty'añ cha'añbä käjñel, jiñäch chuki yom ityaj o iyäl jiñi su'boñeläl muk'äch imejlel tyi otsañtyeltyak iliyi:
 - Bajñe käjñeläl: ja'bilel, baki tsa' tyili, ilumal baki chumul, mi ñujpuñem o ma'ñik, chuki mi imel, chuki mi imujlañ, yañtyakbä...

- Ikäjñelob p'eñelob o kãñbilo'bä icha'añ: iyalo'bil o iyerañ jiñi... jiñäch kãñbilbä o ipi'äl, iyañtyakbä...
- Melbalältyak o chukityak mi imujlañtyel: jiñäch weñbä xkãñjuñ o x-e'tyel, mi iweñ imujlañ jiñi ñäch'tyäbilbä soñ, iyañtyakbä.

Jiñi ty'añältyak o bajche' mi amel junp'ej su'boñel jiñäch yälä chuki woli tyi ujtyel, jiñi baki añety, o jiñi majki awik'otyob. Bixetyik, jiñjach mi lak käl naxañbä o icha'p'ejlelbä laj k'aba' (mi añ lak cha'añ); tyi su'boñel weñ ts'äkälixbätyak mi lak kotsañ junp'ej p'isbilbä ty'añ tyi ityejchi' yik'oty jiñi jolk'aba'ältyak, che bajche mi lak cha'leñ tyañ yik'oty juntyikil lak pi'äl ñukixbä ik'uxbiñtyel o añbä iye'tyel.

Ñäch'tyañ ik'ele bajche' mi imel ak'oltyak tyi kãñol bäjäl jiñi xpäsjuñ.

Wenas tardes, jk'aba' jiñäch xWalalupe Peres Koñsales, wä'äch ch'oyoloñ ila tyi lumaläl Alvaratu, wä' añoñ ila tyi junmojty xkãñjuñob cha'añ kom jkãñ jiñi pejka juñ yik'oty ts'ijbaya.

Jk'aba' jiñäch x-Eloisa Riyos
Martínez, mik mulañ mi
ipejkañoñob tyi x-Elo", añ
wuklujunp'ej cha'k'al
kja'bilel, mik cha'leñ e'tyel
tyi junp'ej choñoñib. Mik weñ
mujlañ k'ay. Che' ja'el mik
mujlañ jkoltyañob yaño'bä.

39

**CHajpañ imele bajche'ki mi weñ kaja awäk' abäj tyi
käñol ya'i ba' mi ipästyäl juñ.**

**Weñ ñäch'tyañ mu'bä yälob yañtyakbä lak
pi'älob che' mi yäk'o' ibäj tyi käñol.**

Melej k'ajtyiyajtyak cha'añ mi akäy kälel jiñi ty'añtyak
tyi ajol.

Näch'tyañ yik'oty aläj awik'oty xpäsjuñ ili ty'añ.

K'ajal acha'añ...

CHe' mi isu'beñetyo' majki yämbä lak pi'älob yomäch mi apäs ke awomäch akäñ, mi aweñ näch'tyañ jiñi ty'añ wolibä asu'beñtyel yik'oty mi ma'añix mi achäñ ña'tyañ muk'äch mejlel ak'ajtyi'beñ, bajche' ilityak:

¿Bajche' tsa' ak'aba' tsa' asubeyoñ? ¿Baki mi mejlel ktyajety?
¿Jaytyikil awalo'bil?, iyañtyakbä...

40

Ak'ä tyi kãñol ibäj yañtyako'bä lak pi'älob ya'i ba' mi ipästyäl juñ isu'beñ jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ cha'añ mi ik'el bajche'ki mi kajalob tyi ñumeltyak.

Alä ik'äñä apensal cha'añbä jiñi ta'bä akäñä bajche' cha'añbä ak'oltyak tyi kãñol lakbäj.

¿Tsa'ba weñ-a mi awäl jiñi bajche' mi amel abajñe ak'ol tyi kãñol abäji yik'oty icha'añob yañtyakbä lak pi'älo'i?

¿CHukityo yom aweñ-esañ mi awäl cha'añ mi ach'ämbeñ isujm jiñi ty'añältyak mu'bä añäch'tyañ tyi junp'ej sub bäjäl?

K'elej jiñi ejtyalältyak yik'oty ñäch'tya'beñ wolibä ipejkañ xpäsjuñ chuki woli iyälob jiñä lak pi'älob.

CHä'ächi, kome pejtyelel che' mi ipejkañoñob bajche jiñi, kom tsa' käläj cha'añ che mi ik'elob ya' ts'ijbu'bil, mi iña'tyañob cha'añ wä'äch mi imejlel ityajoñob.

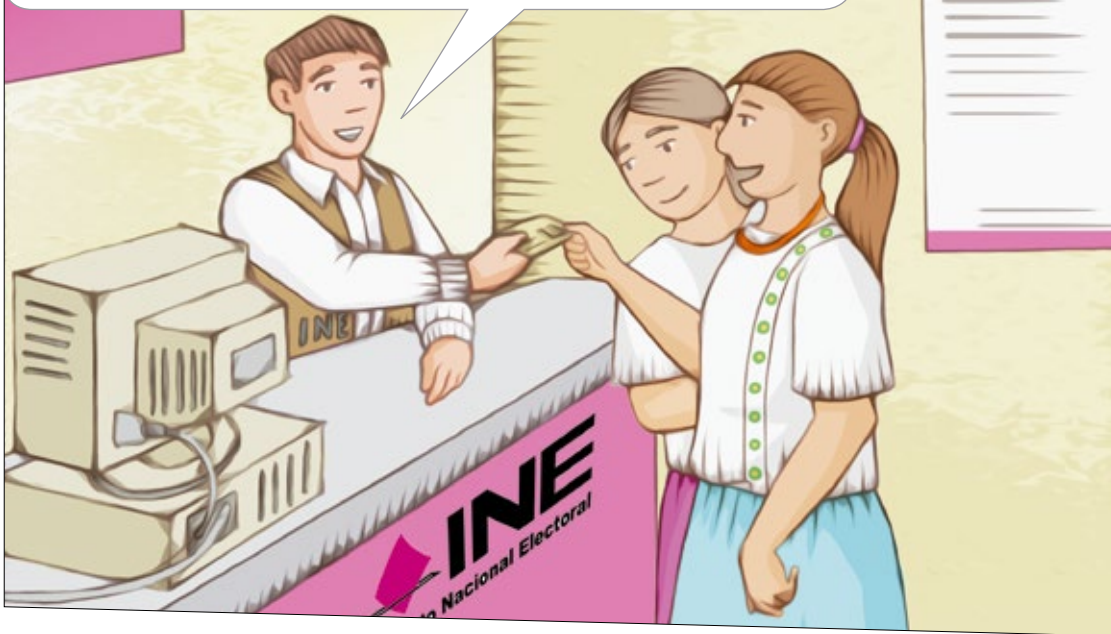
K'eleku juñi weñ tsa' käli jiñi atsiji' choñoñib. Näch'tyañ, ¿chukoch che tsa' awotsa'be ik'aba' bajche' jiñi?

Isujmäch jiñi aty'añ, che' bajche jiñi ma'ñix mi isajtyelob jiñi xmañoñelob.

Isujmäch... ¡Uy! Juña weñ ik'ix. Kola kchäntyilel jklerensyal cha'añbä päk' e'tyel, ame iñup'o' ya' baki sam kch'äntyileli.

Umba'añ jiñi aklerensial cha'añbä päk' x-e'tyel.
Awokolik, weñ k'ele jiñi ak'aba' yik'oty yambä
abajañ käjñel mi weñäch ts'ijbu'biltyak.

iWeñ ka'bälächixta ak'aba'!

CHä'äch yom bajche' jiñi,
kome jiñi klerensial mi iyäl
majkiyety jatyety, jiñ
cha'añ mi laj k'añ tyi
k'äjñel yik'oty cha'añ mi laj
k'añ lak yajkañ x-e'tyelob.

CHe'uchku jk'aba'i.
Lu' weñäch yik'oty
weñäch ts'ijbu'biltyak
pejtyelel ijol jk'aba'tyak.

Alä jiñi jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHukoch ik'aba' jiñi x-ixik yäñal ts'ijbu'bil ya' tyi kolema k'aba' ichoñoñel?

¿CHuki mi ik'extiyeltyak che' mi lak ts'ijbuñ bajche mi lak mujlañ mi isu'beñoño'la yik'oty jiñi ts'akälba laj k'aba'?

¿Baki mi laj k'añ junp'ej yik'oty baki mi laj k'añ yambä?

¿CHukoch añ iñuklel ik'äjñibal ts'äkäl mi lak ts'ijbuñ jiñi laj k'aba'?

¿CHuki ik'äjñi'bal lak cha'añ mi lak ts'ijbuñ jiñi laj k'aba'?

43

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajal acha'añ...

Jiñi **bajñe k'aba'äl** jiñäch ty'añtyak mu'bä laj k'añ tyi käjñel, añ junp'ej isujmlel kojachbä, iñuk ik'äjñi'bal ja'el, kome jiñäch mi ik'añ ikañoño'la yambä lak pi'älob yik'oty joñoñlaj mi laj k'añ lak bäj che' la kujil chuki laj k'aba'. Jiñi bajñe k'aba'äl jiñäch mu'bä ipäs cha'añ mach lajaloñiklaj, añ ka'bäl ba' mi laj k'añ, che' mi lak cha'leñ ty'añ yik'oty che' mi lak cha'leñ ts'ijb.

Jiñi bajñe k'aba'äl mi its'ijbuñtyel yik'oty:

- Junp'ej o ka'bäl k'aba'äl.
- Ijol ik'aba' tyatyäl. Jiñäch ijol ik'aba' ip'eñelob lak tyaty.
- Ijol ik'abä' ña'äl. Jiñäch ijol ik'aba' ip'eñelob lak ña'.

Pejtyelel ilityaki jiñäch mu'bä its'äktyesañ jiñi ibajñe k'aba' lak pi'älob.

Weñ ñäch'tyañ ipejkäñtyel ili ts'itya' ty'añ imi awäl awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ chuki mi yäl.

Weñ mi lak ts'ijbuñ jiñi lak bajñe k'aba' kome ñukäch ik'äjñi'bal tyi pejtyelel oraj, ñumeñ ñuk ik'äjñi'bal che' mi lak ts'ijbuñ tyi junp'ej juñ icha'añbä yumälob, bajche' jiñi klerensyal cha'añbä Päk' x-e'tyelob. Añ meloñeltyak mu'bä imejlel tyi tsäts-añ cha'añ tyi ikaj mach weñik o mach ts'akälik mi lak ts'ijbuñ jiñi laj k'aba'.

44

Kome jiñi bajñe k'aba'äl weñ ñuk ik'äjñi'bal yom mi lak weñ k'el mi weñäch woli lak ts'ijbuñ, che' ja'el yomäch lak kujil chuki ik'äjñi'baltyak jiñi juñ ya baki mi lak ts'ijbuñ cha'añ ma'ñik mi lak kotsañ lak bäj tyi wokol.

TYi mejikuj, añäch junp'ej xik'oñel mu'bä ikäñtyañ jiñi lak bajñe käjñeltyak, ya' ochem ja'el jiñi k'aba'äl, che' añ majki mi lak käk'eñ, yom ma'añik mi iyäsi k'äñob.

Ili xik'oñel, mi iyäl ja'el, ke ma'ñik mi imejlel tyi k'ajtyiñtyel jiñi lak bajñe käjñeltyak yik'oty lotyiñtyel o cha'añ mi iyotsañoño'la tyi wokol.

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHukoch tyojäch yom mi lak ts'ijbuñ jiñi lak bajñe k'aba'?

¿CHukoch yom mi lak weñ k'el baki mi lak ts'ijbuñ?

**TS'ijbuñ mele jiñi tsojlib cha'añbä
api'älob mi yäch añob o ma'añ
ya'añob. CHa'añ jiñi, mele ili
meloñeltyak:**

1. K'ajtyi'beñ jiñi xpäs juñ yik'oty jujuñtyikil api'älob tyi kãñjuñ cha'añ mi iyälob jiñi ts'äkälba ik'aba'o'.
2. K'ajtyi'beñ jiñi xpäs juñ ts'äkälbä ik'aba'o' jiñi lak pi'älob machbä tsa'ik k'otiyob tyi kãñjuñ.
3. Käya tyi ajol pejtyelel jiñi k'aba'ältyak.
4. TS'ijbuñtyak yik'oty jiñi juñ ba' tsolol itye'el ts'ijb.

CHa' ts'ijbubeñ tyi ts'äkäl ik'aba' jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ yik'oty icha'añob jiñi mu'bä ik'elob juñ awik'oty. K'ajameku acha'añ che' mi its'ijbuñtye jiñi k'aba'äl mi yäjk'el tyi ñaxañ jiñi kolembä itye'el ts'ijb tyi ityejchi'bal jujunp'ej jiñi yalo' ty'añ. K'ele bajche' mele ili melelixbä:

[illegible]

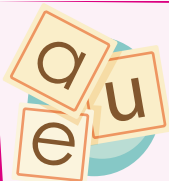
Pejkañ jiñi k'a'bäleltyak ta'bä acha' ts'ijbu icha' k'ele jiñi ats'ijb yik'oty ili päsoñel. Rusiñ yik'oty che'bä ili ✗ jiñi xujty'il ty'añtyak tä'ächbä ityaja isujmlel yik'oty ma'añbä.

46

Jiñi k'aba'äl	Yomäch	Ma'ñik
Lu' añäch icha'añ jiñi itye'el ts'ijbtyak.		
Añäch icha'añ jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb tyi ityejchi'bal.		
TY'uñuläch jiñi ñaxambä itye'el ts'ijb.		

Ta'ki ajak'ä ma'añ tyi junp'ej o cha'p'ej k'a'ba'äl, tyoj-isañ wä'i:

Pejkañ jiñi k'a'bäleltyak ta'bä ats'ijbu ya'i tyi itsojlib xk'otyelob ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ. Säpts'ijbuñ yik'oty che'bä ili ✓ ik'aba'o' jiñi lak pi'älob ta'bä k'otiyob tyi jiñi tyempajbäj iyik'oty che'bä ili — ik'a'bäleltyak ma'añbä tyi k'otiyob.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel k'aba'ältyak che' bä mi iyäjlel bajche' acha'añ.

Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak its'ijbuñ ux-xujty' xujty'iltyak ty'añ yik'oty. K'ele bajche' mele jiñi melelibä.

x-Elena

Weñ yujil e'tyel

xJose

CHe' ya ts'iñtyäl

xLeobartu

Mi iweñ mujlañ käñ juñ.

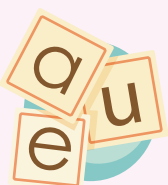
xMarkarita

Ik'bälañ ipächälel

Bajche' ili:

x-Eleña Weñ yujil e'tyel

K'ele ityoj-isañ jiñi xujty'il ty'añtyak ta'bä ats'ijbu. K'aja meku acha'añ che'tyi ityejchi' its'ijbuñtyel jiñi xujty'il ty'añtyak yik'oty che' mi its'ijbuñtyel k'a'ba'äl mi kaja ik'äjñel jiñi kolembä itye'el ts'ijb.

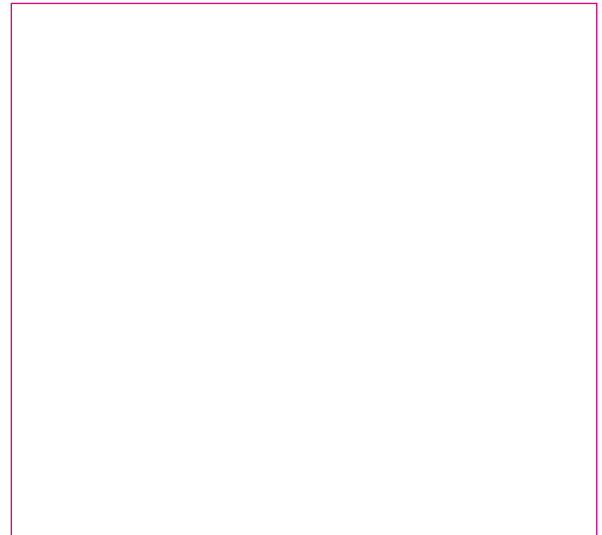

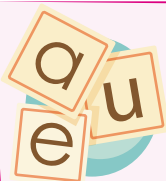
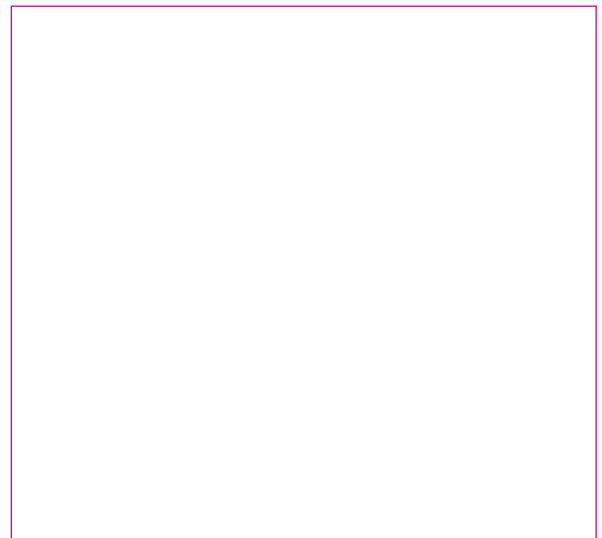
Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

**TS'ijbubeñ ik'aba' cha'tyikil lak pi'älob
iyults'ijbubeñ iyejtyalel chäch bajche' mi
ityäleltyak tyi ajoli.**

48

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

Ts'äkyisañ ik'a'bälel tyi jujunp'ej jiñi ejtyaläl yik'oty ili tye'el ts'ijbtyak: **a, e, i, o, u, ä.**

Ajkum

Qtyoty

U'ch'i'bäl

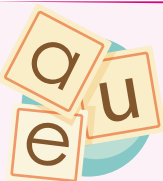
Ek'

I'b

Tyatyäl

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Lajiñ tyi icha'p'ejlel jiñä ts'itya'ty'añ.

50

00000000

20165010500010

(CURP)

PEGM961010MVZTR00

Much'ulo'tyakbä tyi lumäläl mejikanujo'bätyak

Ijuñilel k'aba'äl

Lumal baki tsa' ts'ijbuñtyi: Veracruz

Lumal baki tsa' ts'ijbuñtyi: Tlalpizahuac

18037	Ik'itilel che' tsa' ts'ijbuñtyi	Opisyaliya ts'ik'el	Itak'el jilä ts'ijbuñ k'aba'äl
18037	11/11/1996	01	17

Ts'ijbuñtyi

XMariya Walalupe Peres Koñsales

k'aba'

X-ixik 10/10/1996 Tlalpizahuac, Veracruz

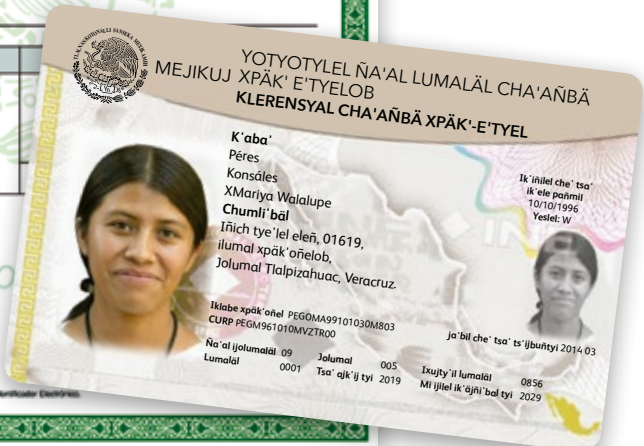
yeslel Ik'itilel che' tsa' ik'ele pañmil Lumal baki tsa' ik'ele pañmil

Tsa' ipäsäyob ibäj: tyi icha'tyiklelob tyatyina'älob

Soy México

QR code

18. El contenido de esta carta puede ser verificado en la siguiente página web: www.gob.mx/verifica registrando el Identificador Electrónico. Para su consulta en dispositivos móviles, descargue una aplicación para Android o el Código QR.

Ijuñilel k'aba'äl

Klerensyal cha'añ mi iyajkäñtyel x-e'tyelob.

Kartiya cha'añbä ña'al
lumaläl tyi k'ok'lel

CURP

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki ik'aba' jiñi jujump'ej ts'itya' ty'añ?
¿Bajche'ki ts'ijbubil ik'aba' jiñi lak pi'äl?
¿CHuki ye'tyel lak cha'añ tyi ijujnp'ejelel?

CHA'p'ajl ty'añ 2

CHe' mi iyujtyel ili p'ajl ty'añ, jiñi lak pi'äl xkäñ juñ:

- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi ty'añ añbä tyi **ipixlib ipaty** che' mi ak'el bajche' melbil ikuktyal.
- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi ty'añäl ñukbä ik'äjñi'bal acha'añ tyi jiñi **ipixlib ipaty** yikoty mi ikajel atsiktyesañ iñuklel ik'äjñi'bal jiñäch chuki owom aña'tyañtyak.
- ❖ Mi ikajel awäl jiñi ty'añ yombä mi its'ijbuñtyel tyi **tsojlib** mu'bä ikajel tyi komo ts'ijbuñtyel.
- ❖ Mi kajel asu'beñ jiñi xpäsjuñ jiñi ña'tyi'balältyak yombä mi its'ijbuñtyel, mi ityoj-esäñtyel yik'oty bajche' mi ikälel jiñi **tsojlib** cha'añ mi imejlel acha' ts'ijbuñ.
- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi ik'aba', bajche yilaltyak yik'oty bajche' mi ik'äjñeltyak jiñi **ipixlib ipaty yik'oty jiñi tsojlib** mu'bä kajel apejkañ yik'oty atsijbuñ ya' tyi p'ajl ty'añ.
- ❖ Mi ikajel akäñ ak'äñ jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb ya'i tyi ts'ijbayaj.
- ❖ Mi ikajel akäñ yik'oty ats'ijbuñ itye'el ts'ijbtyak **j', l** mu'bä ik'äjñel ya'i tyi tsol ts'ijb añbä tyi aty'añ.
- ❖ Mi kajel awäl bajche' yilaltyak lak pi'älob ya'i mi ayajkañ jiñi ty'añäl ñukbä ik'äjñi'bal cha'añbä yorajleltyak k'iñil.
- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi ty'añäl che mi' yäjlel bajche' yälal yañtyakbä lak pi'älob.

Itsikilel jiñi ty'añältyak tyi jiñi pejka juñ

Säklañ ya'i tyi Juñ cha'añbä pejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ 9, “Meloñeltyak tyi klumal *nawalt*”, pejkañ i-alä yik'oty a pi'älob tyi käñjuñ yik'oty xpäsjuñ jiñi ya'bä ts'ijbu'bil tyi eñtyäl.

¿CHuki ta'bä añoj mulä tyi jiñi imeloñelob nawalo'?

Ya'i tyi alumal, ¿bakibä jiñi yesomal mu'bä añoj mulañtyak?, ¿bakityak mi awotsañ abäj ja'el?

K'ele jiñi ejtyalältyak yik'oty pejkañ jiñi juñ ila' ikotyañety mu'bä ipäsbeñety juñ cha'añ chuki mi yälob jiñi lak pi'älob.

Xts'äkayaj, woli tyilel jk'elety kome jiñi kalo'bil mach weñik añ. Mach kujilik chuki woli icha'leñ.

Ak'eñoñ jk'el. Su'beñoñ, échuki tsa' ik'uxu jiñi awalo'bil?

Jiñjach tsa' ijapä jiñi ya'lel ichu' wakax tsa'bä kmäñä tyi choñoñib, ik'eleku bajche' tsa' kälij.

X-ixik, jiñi awalo'bil muk'äch ke iweñ-añ, peru weñ añ iñuklel ik'äjñi'bal mi aweñ k'el jiñi ipixlib ipaty pejtyelel chukityak mi amäñ. Jiñi woli ipäs ibajk'el chämi'bal ijiñäch cha'añ jiñi iya'lel ichu' wakax tsa'bä awäk'e ijap ñumeñix iyorajlel mi ijajpel.

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki tsa' icha'le jiñi ch'ityoñ?

¿Tsa'ixba añusä che'bä iliyi?

¿Muk'ba ak'el ipixlib ipaty jiñi bälñäk'altyaki? ¿CHukoch?

¿CHukoch weñ ñuk ik'äjñibal mi lak pejkañtyak?

Säklañ jiñi ipixlib ipaty ya' tyi Junpojch juñ päkälbä ña'tyi'baläl che' jiñi mi ak'el.

55

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki ejtyaläl añ icha'añ yik'oty chuki mi isu'beñetyla tyi ityojlel ibäl?

¿CHuki ty'añ mi imejlel ich'äntyilel?

¿Bajche' chajpä'bil mi la awäl jiñi ty'añ?

¿CHuki ipixlib ipaty mi la' wäl iliyi?

TS'äkäl ya'lel ichu' wakax

TS'äkyesa'bil yik'oty yerru, sink, asilo poliku, yik'oty its'ökal lak lak bäk'tyal

Añ ibäl junp'ej: litruj.

Ik'iñilel ba' mach ch'ujbix Japol: Itsikilel 19 cha'añ oktyuwre tyi ija'bil 2020

Ik'aba' mu'bä ik'uxtyäl cha'añ iweñ-isañ lak bäk'tyal:
Kolemiel inuklel: 1 tasa (240 ml).
Inukleltyak tyi ibuxil: 4 tyajal che' iyoñlel.

P'ätyälel mu'bä yäk' tyi junp'ej inuklel:
Itsajleltyak (kcal) 140 Itsajleltyak (kcal)

Yoñlel bajche' inuklel	% tyi junp'ej k'iñ*
Ilewilel tyi ipejyalel	8 g 12%
Ilewilel machbä weñ	7 g 35%
Lewilel lak ch'ich'el	25 mg 8%
CHa'añbä iwersajlel lak bäk'tyal	10 g 3%
Tyikiñ wuty-tye'	0 g 0%
Asukal'tyak	10 g 15%
Proteynajtyak	8 g 12%
Its'ökal lak bäk'tyal A	90%
Kalsyo	6%
Asilo poliko	60%
Its'ökal lak bäk'tyal B5	30%
Its'ökal lak bäk'tyal B12	25%
Its'ökal lak bäk'tyal	30%
Yerru	6%
Sink	50%
Its'ökal lak bäk'tyal D	10%

* Jiñi itsikol ityojtyak cha'añbä junp'ej k'iñ bajche' yom mi iyälöbi ch'ämbibi che' bajche' kähityajbäji che' bajche' 2,000 itsajleltyak.

Exajleltyak: Ya'lel ichu'wakax, much'ulbä ya'lel ichu'wakax, ja', asukal, proteynajtyak ya'lel ichu'wakax, ats'am, ma'añbä mi yatsäbentyel chä'bäyestyak cha'añ ma'añ mi yäsiyel.

Melbil tyi: Ju'mujch' xkasawakaxob tyi icha'lel pafmil S. A de C. V., Karilero tsj'ibä tyi Monterrey No. 3512, Iumaläl Álamos, Monterrey, Nuevo León.

Su'b mulil yik'oty mi imejel awäl: 01 (800) 1122 3344.

Weñ ñäch'tyañ mu'bä ipejkañ jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ cha'añbä jiñi ipixlib ipaty.

Ñup'u ya'i tyi ipixlib ipaty jiñi ty'añ yombä mi ipejkañ jujuñtyikil lak pi'äl.

56

Jiñi alä-xña'wakaxLa

TS'äkäl ya'lel ichu' wakax

TS'äktyesa'bil yik'oty yerru, sink, asilo poliku, yik'oty its'äkal lak lak bäk'tyal

Añ ibäl junp'ej: litruj.

Ik'iñilel ba' mach ch'ujbix japol: Itsikil 19 cha'añ oktyuwre tyi ija'bil 2020

Ik'aba' mu'bä ik'uxtyäl cha'añ iweñ-isañ lak bäk'tyal:
Kolemlil iñukil: 1 tasa (240 ml).
Iñukilatyak tyi ibuxil: 4 tyajol che' iyoñlel.

P'ätyälel mu'bä yäk' tyi junjunp'ej iñukil:
Itsajleltyak (kcal) 140 Itsajleltyak (kcal)

Yonlel bajche' iñukil	% tyi jujump'ej k'in*
Ilewilel tyi ipejtyelel	8 g 12%
Ilewilel machbä weñ	7 g 35%
Lewilel lak ch'ich'el	25 mg 8%
CHa'añbä iwersajlel lak bäk'tyal	10 g 3%
Tyikiñ wuty-tye'	0 g 0%
Asukaltiyak	10 g 15%
Proteynajtyak	8 g 12%
Its'äkal lak bäk'tyal A	90%
Kalsyo	6%
Asilo poliko	60%
Its'äkal lak bäk'tyal B6	30%
Its'äkal lak bäk'tyal B12	25%
Its'äkal lak bäk'tyal	30%
Yerru	6%
Sink	50%
Its'äkal lak bäk'tyal D	10%

* Jiñi itsikil ityajaltiyak cha'añbä jujump'ej k'in bajche' yom mi iyoñlel ch'ämbilbi che' bajche' k'änityajbäji che' bajche' 2,000 itsajleltyak.

Ixajleltyak: Yo'lel ichu'wakax, much'utbä ya'lel ichu'wakax, ja', asukal, proteynajtyak ya'lel ichu'wakax, ats'am, ma'añbä mi yatsäbenityel chä'bäyestiyak cha'añ ma'añ mi yäsiyel.

Meilbil tyi: Juhmujch' xkosawakaxob tyi icha'lelöl pahmil S. A de C. V., Kariterra tsij'bä tyi Monterrey No. 3512, Iumañlil Álamos, Monterrey, Nuevo León.

Su'b mulil yik'oty mi imejel awäl: 01 (800) 1122 3344.

xLuisa yom iña'tyañ jalajtyo weñ mi' ija'jpelel jiñi iya'lel ichu' wakax.

Xñox Antoñ yom isu'b cha'añ jiñi iya'lel ichu' wakax, weñ lekoj tyi japol.

Alä awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ chuki yamtyakbä weñbä ty'añ mej aña'tyañ ijak'ol che' mi apejkañ jiñi ipixlib ipaty.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ imi arusiñ yik'oty che'bä ili **x** jiñi ba' mi ityaj isujmlel.

1. Iyoñlel ibäl muk'bä ich'ämtylel jiñäch _____.

Junp'ej tsuma

Junp'ej litru

57

2. jiñi bälñak'äl tsa'äch imele jiñi: _____.

**Juñmujch
xkosawakaxob
tyi norte**

**TSiji'bä kolem
bij majlembä
tyi Monterrey**

3. Iwersajlel jiñi bälñak'äl jiñäch _____.

Wuk'al iwersajlel

**Chämp'ej
ity'oxtyäl**

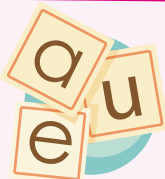

TSäkleñ majlel jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ che' mi ipejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak imi ayajkañ bakibä weñ mi isub ibäj tyi aty'añ.

58

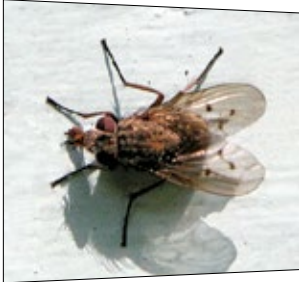
1. TYi ipejtyelel k'iñ mi kaplojoñ iya'lel ichu' wakax tyi säk'añbä k'uxwaj.
2. Jiñi itye'eltyak ts'ijb tyi ipaty ipixlib iya'lel ichu' wakax weñ ch'och'oktyak.
3. Jiñi ibuxil mi ich'ämtylel junp'ej litruj iya'lel ichu' wakax.
4. xWana mu'ba lak mǎñ iya'lel ichu' wakax cha'añbä ak'lelbä k'uxwaj.
5. xSañtyakuj mu'ba lak petsbeñ ichu' wakax tyi yoch-añtyak k'iñ.
6. CHa'p'ej litruj iya'lel ichu' wakax jiñäch mu'bä ijap kp'eñelob tyi pejtyelel k'iñ.

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bä ipäsbeñety juñ imi awäl yañtyakbä xujty'il ty'añtyak ts'itya' lajabä yik'oty jiñi ipixlib ipaty.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'ǎñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä
ipäsbeñety juñ ijälts'ijbubeñ junts'ity raya jiñi ejtyaläl
yik'oty jiñi yalo' ty'añtyak ba' mi ityaj isujmlel.

jaj

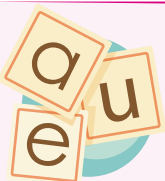
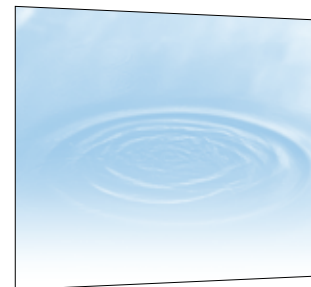
lukum

a'bäk

ja'

bux

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä
ipäsbeñety juñ ixoty ñup'u jiñi tye'eltyak ts'ijb **J**, **'**, **I**.

j

'

I

60

jo'ox

bu'ul

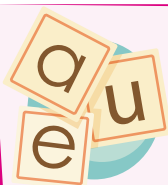
lawux

jälaw

ja'al

latyu

am

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ ixoty ñup'u jiñi tye'eltyak ts'ijb **J, I**.

J

j

Tsa' majli tyi määñoñel jiñi **xJabier** yikoty tsa' su'beñtyi cha'añ yom mi ipejkañ ipixlibb ipaty chukityak mi imäñ.

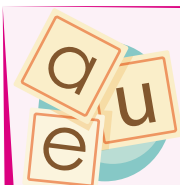
Jiñi ichuchu' xMariyaj ch'oyol tyi Jerusalen.

L

I

Läwal ibujk jiñi ch'ityoñ yik'oty chächäk pisil.

Jiñi lak tyaty xLuis tsa' majli ichijtyañ bättye'el tyi ichol. Läk ye'el icha'añ jiñi ijuloñib che woli imajlel.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'otywolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

**Alä awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ aña'tyabä
tyi ityojlel jiñi ipixlib ipaty.**

¿ Bajche' yälaltyak?

¿ CHuki ty'añäl mi ich'ämtyilel?

¿ Bajche' mi ipäs ibäj jiñi ty'añäl tyi junp'ej ipixlib ipaty?

**TYi ili ba' ts'itya' jochol, yults'ijbuñ junk'ej ipixlib ipaty anbä
ba' tyi awilä. TS'ijbubeñ ik'aba' chuki mi ichojñel, ik'iñilel
mi iñox-añ yik'oty iyoñlel ibäl.**

Pejkañ ili ty'añäl ila' ikoṭyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ imi kaja awäle'.

K'ajal acha'añ...

Jiñi **ipixlib ipaty** jiñäch junp'ej ts'itya' ty'añ mu'bä lak tyaj tyi ipatytyak o tyi iyajñibtyak jiñi lamtya chukityak mi lak määñ. Jiñi iye'tyel jiñach cha'añ mi isu'beñ ñukbä ik'äjñi'bal ty'añ jiñi xmäñoñel.

Junp'ej **ipixlib ipaty bälñäk'äl** mi ich'äntyilel jiñi:

- **Iyejtyal.** Ejtyaläl mu'bä iyäk' tyi bä' ña'tyāñtyel chuki jiñi bälñäk'al.
- **Kojachbä k'aba'äl.** Yäñälbä k'aba'äl mu'bä iyäk' tyi käjñel iyäñälel bälñäk'ältyak.
- **Ik'iñilel mi iñox-añ.** Kojaxbä k'iñ cha'añ mi imejlel tyi k'uxtyäl o tyi jajpel jiñi bälñäk'äl.
- **Iyoñlel ibäl.** Isujmlelba iyoñlel jiñi bälñäk'al.
- **Ikäjñel ixajbtyak.** iyäjlel jiñi chukityak mi ich'äntyilel jiñi bälñäk'äl yik'oty bajche' yoñeltyak.
- **Ixajbtyak.** Chukityak tsa' k'äjñi tyi mejlel jiñi bälñäk'al.
- **TSa' imele jiñi:** ikäjñel o ikäjñelob tsa'bä imeleyob jiñi bälñäk'äl.
- **Su'boñeltyak yik'oty ty'ojolba mi' mejlel.** Ba' mi imejlel tyi sujbel mi añ majch yom isu'b jiñi Imich'ajeltyak yik'oty ty'jolbä mi' mejlel.

CHe' ja'el mi mejlel lak tyaj **ipixlib ipatyak** yik'oty bā yambä ty'añtyak tyi pislel, tyi ts'aktyak yik'oty tyi yambä chu'bääñtyak.

**Weñ ñäch'tyañ mu'bä ipejkañ jiñi mu'bä ipäsbeñety
juñ cha'añbä xujty'il ty'añtyak imi arusiñ yik'oty che'bä
bajche' ili **x** mi isujm o mach isujm.**

Xujty'il ty'añ	Isujm	Mach isujm
Jiñi ipixlib ipaty ma'ñix iyejtyaltyak.		
Mik mejlel kña'tyañ bajche' melbil junp'ej bälñäk'äl mi tsa' kpejka'be ipixlib ipaty.		
Jiñi ipixlib ipaty mi iyäl iyoñlel ibäl.		
TYi junp'ej ipixlib ipaty ma'ñik mi imejlel lak ña'tyañ ik'iñilel jala mi iñox-añ.		
Mik mejlel kña'tyañ majki tsa' imele jiñi bälñäk'äl mi tsa' kpejka'be ipixlib ipaty.		

TS'ijbubeñ tyi jujunp'ej ik'aba' ip'ajkleltyak jiñi ipixlib ipaty
ila' kotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

Iyejtyal	Kojachbä k'aba'äl	Ik'iñilel mi iñox-añ
Iyoñlel ibäl	Ixajbtyak	Ikäjñel ixajbtyak.
Su'boñeltyak yik'oty ty'ojolbä mi imejlel.	TSa' imele jiñi:	

Jiñi alä-xña'wakaxLa

¡Ju'beñ ilewilel!

TS'äkäl ya'lel ichu' wakax

TS'äkyesa'bil yik'oty yerru,
sink, asilo poliku, yik'oty
its'äkal lak lak bäk'tyal

Añ ibäl junp'ej: litruj.

Ik'iñilel ba' mach ch'ujbix japol:
Itsiklet 19 cha'añ oktyuwre tyi ija'bilel 2020

Ik'aba' mu'bä ik'uxtyäl cha'añ iweñ-isañ lak bät'yal:
Kolemllel iñuklel: 1 tasa (240 ml).
Iñukleltyak tyi ibuxil: 4 tyajol che' iyoñlel.

P'ätyälel mu'bä yäk' tyi junjup'ej iñuklel:
Itsajleltyak (kcal) 140 Itsajleltyak (kcal)

Yoñlel bajche' iñuklel	% tyi jujunp'ej k'iñ*
Ilewilel tyi ipejtyelel	8 g 12%
Ilewilel machbä weñ	7 g 35%
Lewilel lak ch'ich'el	25 mg 8%
Cha'añbä iwersajlel lak bät'yal	10 g 3%
Tyikiñ wuty-tye'	0 g 0%
Asukaltyak	10 g 15%
Proteynajtyak	8 g 12%
Its'äkal lak bäk'tyal A	90%
Kalsyo	6%
Asilo poliko	60%
Its'äkal lak bäk'tyal B6	30%
Its'äkal lak bäk'tyal B12	25%
Its'äkal lak bäk'tyal	30%
Yerru	6%
Sink	50%
Its'äkal lak bäk'tyal D	10%

* Jiñi itsiklet ityajoltyak cha'añbä jujunp'ej k'iñ bajche' yom mi iyälo'bi ch'ämbilbi che' bajche' kãñityajbäji che' bajche' 2,000 itsajleltyak.

Ixajbleltyak: Ya'lel ichu'wakax, much'ulbä ya'lel ichu'wakax, ja', asukal, proteynajtyak ya'lel ichu'wakax, ats'am, ma'añbä mi yatsäbeñetyel chä'bäyestyak cha'añ ma'añ mi yäsiyel.

Melbil tyi: Juñmujch' xkosawakaxob tyi ichañelal pañmil S. A de C. V., Karitera tsijjibä tyi Monterrey No. 3512, Iumaläl Alamos, Monterrey, Nuevo León.

Su'b mulil yik'oty mi imejel awäl: 01 (800) 1122 3344.

**Jälts'ijbuñ yik'oty junts'ijty raya ba' mi ityaj
isujmlel jiñi ujtyeläl yik'oty jiñi yombä mi
ipejkañ jujuntyiki lak pi'äl tyi jiñi lpixlib ipaty.**

Wolibä tyi ujtyuel

xWañ yom iweñ ña'tyañ
cha'añ junp'ej bälñäk'äl
ma'ñik ityumutylel kome
muk'äch iyäsi'beñ inäk'.

xPanchu yom imañ
cha'p'ej kiluj arus peru
woli ik'el yänältyak
ikolemllel jiñi ibolsajlel.

xCHinta yom isu'b
imich'ajel cha'añ
junp'ej kiluj alimentu
mach ts'äkälik tsa'
ak'eñtyi.

xKarmen yom iña'tyañ
bajche yoñel iwersajlel
mi ich'amtyilel junp'ej
bälñäk'äl.

Yom ipejkañ

Jiñi ikäjñel ixajbtyak
cha'añ mi iña'tyäntyel
chuki yik'oty jayp'ej
mi ich'amtyileltyak
tyi bälñäk'äl.

Ixajbtyak cha'añ mi
iña'tyäntyel chuki tsa'
k'äjñi tyi mejlel jiñi
bälñäk'al.

Jiñi ty'añ cha'añbä
mi ik'äjñel ba' mi imejlel
tyi sujbel jiñi mich'ajel
yik'oty ty'ojolbä
mi imejlel.

Iyoñlel ibäl, cha'añ mi
ik'ejlel bajche yoñlel
jiñi bälñäk'äl.

Alä chuki woli iyujtyel ya'i tyi ejtyalältyak.

...Woli ksäkläñ jiñi lak ña' xÑebes, wä' ch'oyol mi iyälob ilayi, ya weñ pek'bä lak ña', weñ uts, xwots ijol, uxtyikil iyalo'bil, xpelipe ik'aba' juñtyikil.

Jiñtsa' kalo'bil ijts'iñälbä ixäyi, xAnjela ik'aba' ... wä'tyo chumul kik'oty; wolityo tyi käñjuñ, jiñ lajalbä yik'oty kñä', tyi ichäkyemañlel ijol yik'oty tyi isäktsäñañ ibäk' iwuty.

...Jiñi lak tyaty x-Ilario maxtyo weñ ñoxik säktyemañbä ijol, ch'och'oktyak iwuty yik'oty ik'bälañ ibäk'tyal, mi iloñ tyeñe läp ibujk xoty ñup'utyakbä iwuty. Weñ tyijikñabä yik'oty xk'aybä lak tyaty, mi iloñ weñ mujlañ iyältyak tse'ña ty'añtyak...

Alä jiñi ajak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki woli imelob jiñi lak pi'älob?, ¿Baki aña'ntyak?

¿CHuki woli iyälob?

¿Näch'tya'bil la' cha'añ o-añ ba' ora tsa' la' wersa äläj o su'buj yambä lak pi'äl o abajñe alä abäj?

¿CHukityak woli tyi ujtyel che' jiñi yik'oty chukoch mi lak mel jiñi?

Akäñäki juñtyikil lak pi'äl ñoj weñbä mi awäl k'äñä ajol cha'añ asu'beño' yañtyako'bä bajche'ki yila jiñi lak pi'äl.

Näch'tyañ yik'oty komo alä awik'oty jiñi xpäsjuñ ili ty'añ.

K'ajal acha'añ...

CHuki tsa' ujtyi amel yik'oty añächtyañ jiñäch **iyilajlel juñtykil lak pi'äl.**

CHe' mi awäl iyilajlel lak pi'älob mi awäl bajche' yälaltyak o chuki woli ak'eltyak yik'oty akäñatyakbä añ icha'añ.

TYi laj kuxtyiyel mi laj k'äñtyak iyilajlel lak tyojlel o iyilajlel yambä lak pi'älob cha'añ.

- Mi' tsiktyesañtyel bajche' yälal.
- Mi' yäjk'el tyi käjñel juñtyikil lak pi'äl.
- Mi' sujbel juñtyikil lak pi'äl, mi' tyajtyäl o mi säklañtyel lak pi'älob
- Mi' asu'beñ bajche' yu'bil apusik'al juñtyikil lak pi'äl.

Ñäch'tyañ imi kaja awäl awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ chuki ch'ujbi ibe-ajle che' mi yäjlel yilalel juñtyiki lak pi'äli.

1. Iyilajleltyak kuktyaläl:

Ñi'wutyäl: bāk' wutyäl, itsutsel joläl, mätsa', ñi', tyi'äl, pam, chojtyak, chikiñtyak, its'ijbal pächäläl.

Bajche' yilal ikuktyal: yajyaj, jujp'em, patstyäl.

Bajñe kăjñel:

Ta'juktyak, iyejtyal lojwelältyak, yults'ijbu'bilbä tyi pächäläl, ch'ujbeltyak, yambä kăjñelältyak.

6. Baki añ.

TYi cholel, tyi kolem tyejklum, tyi kolem karu, tyi yotyotylel ts'äkaya.

2. Bajñe kăjñeltyak

Ja'bilel, baki tsa' koli, baki ch'oyol, chuki mi imel, mi ñujpuñem o ma'ñik.

3. Melbalältyak

Melbal, chu'ki mi imujlañtyeltyak, weñ yujilbä melol.

4. Pislel

Iyilajlel pislel, its'ijbal, bajche' melbil, chuki tsa' k'äjñi tyi mejlel, chuki tyi warachäl.

5. CHuki woli imel o bajche' añ.

Buchul, woli tyi alas, wäyäl, woli tyi jal pisil.

**Kotyañ abäj yik'oty jiñi ty'añäl ta'ixbä ak'ele
cha'añ ats'äkyisañ iyälol yilalel jiñi lumaläl
ta'ixbä amele.**

¿CHuki yämbä käjñeltyak mi kajel awotsañ ya tyi iyilañtyel lak pi'äl?

TSolo yik'oty cha' alä iyilajlel jiñi lak pi'äl.

Näch'tyañ yik'oty komo chajpañ awik'oty xpäsjuñ jiñi ty'añäl.

70

K'ajal acha'añ...

CHa'añ mi amejlel asu'b iyilajleltyak lak pi'älob ñaxañ mi aweñ **k'el** cha'añ mi imejlel:

- Awäl **majki jiñi** lak pi'äl, bajche' iliyi: “**xRosa jiñäch** juñtyikil lak pi'äl, juñtyikil lak ña', juñtyikil alä xch'ok, juñtyikil chuchu'äl, juñtyikil xpäsjuñ,” yambätyak.), mi mach awujilik ik'aba' mi mejlel awäl: **x-ixik/ wiñik jiñäch** juñtyikil lak pi'äl, juñtyikil lak tyaty (lak ña'), juñtyikil alä xch'ok (ch'ityoñ), yambätyak. CHe' jael mi mejlel atyech “ lak **ña' jiñäch...**”
- Alä chukityak añ tyi ityojlel jiñi lak pi'äl.
- Mi' aweñ al jiñi chukityak añ o iyilajleltyak weñ **ñukbä ik'äjñi'bal** mi ak'el, tyi ityojlel lak pi'äl jiñäch chuki awom asu'b ya' tyi iyilañtyeltyak lak pi'älob che' bajche' yilal ikuktyal, Imelbaltyak, chuki mi imujlañtyak, yambätyak... jiñäch chuki yom mejlel.
- TYi junp'ej iyilañtyel lak pi'äl mi mejlel awäl bajche' yilal tyi iyoraleltyak:

1. CHe' wajañix ñumi, bajche' iliyi: Jiñi x-ixik weñ yujil e'tyel **wajali**.

2. Wolibä tyi ñumel, bajche' iliyi: **Ili k'iñ** jiñi x-ixik weñ yujil e'tyel.
3. CHe' mu'tyo ikajel tyi ñumel, bajche' iliyi: Jiñi x-ixik weñ yujil e'tyel **mi ikajel**.

Ñäch'tyañ isu'bojeltyak yilalel mu'bä yäl jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ imi arusiñ yik'oty che'bä ili x jiñi majchkibä chonkol iyäjel.

¿Majki woli tyi ajlel?

x-Antoña

x-Elena

x-Rajpa'el

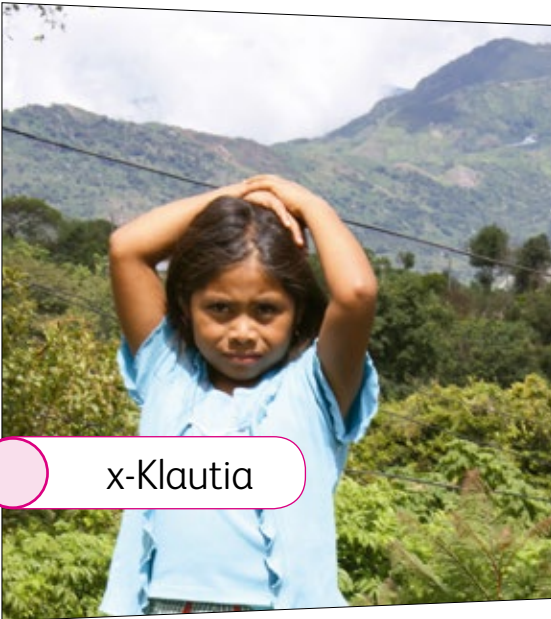
x-Silbia

x-Emilio

x-Lupe

x-Klautia

x-Sésar

**Alä ik'äää apensal cha'añbä jiñi ta'bä akäää
cha'añ iyälol bajche' yilal jiñi lak pi'älobtyak.**

¿Tsa' weñ-a jiñi bajche' mi awäl iyilañtyel lak pi'älob?

¿Chukoch tsa' weñ-a mi awäl? ¿Baki tsa' weñ-a?

¿Yomtyo aweñ-esañ mi awäl jiñi axuk'u nächtyaya che' mi
awu'biñ mi iyäjlel yambä lak pi'äl?

K'ele jiñi ejtyalältyak ila' kotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ apejkañ chuki mi yälob jiñi lak pi'älob.

Joñoñ mik majñañ cha'ts'ijty luchoñib.

¿Majki mi imajñañ jiñi luchoñibtyak yik'oty jiñi pikoñibtyak?

Mi kajel lak tsol ts'ijbuñ.

Joñoñ mik ts'ijbuñ jiñi k'aba'ältyak yik'oty jiñi e'tyijib mu'bä kajel imajñañ jujuñtyikil.

Lak pi'älob ta'bä imajñáyob e'tyiji'bältyak

K'aba'äl	E'tyiji'bältyak
1. xWana Hernantes Martínez	CHa'ts'ijty luchonib
2. xJose Lopes Kares	CHa'tsijty pikoñib
3. xPeru' Konsales Sanches	Junkojty karetiya
4. xMariya Lopes Kares	Junts'ijty ch'ijoñib

Alä jiñi jak'bältyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHukoch tsa' iwersa cha'leyo' ts'ijb jiñi lak pi'älob?
 ¿CHuki ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ tsa'bä its'ijbu jiñi x-ixik?
 ¿Añ k'elel la' cha'añ lajalbä ts'itya' ty'añ? ¿Baki?
 ¿CHuki ik'äjñi'bal ili ts'itya' ty'añ?

K'ele ili tsojlibtyak.

TSojlib cha'añbä ik'aba' choñbilixbä		
Ibäl	Ta'bä chojñi	Ityojol
asukal	CHa'p'ej kiluj	\$ 24.00
TYumuty	24 xijp	\$ 48.00
ya'lel ichu' wakax	Junp'ej litruj	\$ 15.00
Lentejas	Xiñi kilu	\$ 12.00
Arus	CHa'p'ej yik'oty ojli kiluj	\$ 45.00
Bu'ul	Jo'pej kiluj	\$ 100.00
Xäk'bilbä pileyu	CHa'pojch bolsaj	\$ 16.00
TS'äkäbilbä ich	Uxp'ej ch'o'ch'okbä lataj	\$ 42.00
Xapom cha'añ pislel	CHa'p'ej kolembä lataj	\$ 18.00
Säsäk kesu	Jumpojch bolsaj	\$ 14.00
TYi pejtyelel tsa'bä chojñi		\$334.00

TSojlib cha'añbä ik'aba' e'tyiji'bäl

Junts'ijty tyek'oñib

Uxts'ijty luchoñib

Uxts'ijty pikoñib

Juñkojty karetiya

Jump'ej balte

Junts'ijty ch'ijoñib

Junts'ijty cha'ts'ijty ñety'ojibtyak

cha'añ mi itsejpel alamprej

Junts'ijty p'eloñib

Junp'ej p'isoñib

CHa'p'ej tsuku tyak'iñbä balte

Juntsijty p'eloñib cha'añ

mi ip'ejlel tsukutyak'iñ

TSojlib cha'añbä ik'aba' māñoñel

CHa'p'ej kiluj waj

Junp'ej kiluj sana'orya

Junp'ej kiluj muty

CHa'p'ej litruj ya'lel ichu'wakax

Junp'ej kwartiyu ich

Ojlil kiluj koya'

Junpijty ijol x-axux

Junbujts x-kulañtya

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki ty'añälyak añ ya'i tyi tsojlibtyak?

¿Bajche mi ipäs ibäj jiñi ty'añälyak ya'i tyi jujunp'ej tsojlib?

¿CHukoch mi its'ijbuñtyeltyak mi la' wäl jiñi tsojlibtyak?

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajal acha'añ...

Jiñi **tsojlib** jiñäch junp'ej tsitya' ty'añ ba' mi itsol ts'ijbuñtyeltyak yäñälyakbä chu'bäyestyak.

Iliyi pejtyelel oraj yom mi its'ijbuñtyel:

- Jinjach mi aña'tyañ awombä atsol ts'ijbuñ.
- Jiñjach mi ats'ijbuñ mu'bä kajel ak'äñ cha'añ mi achajpañ jiñi ty'añ.
- TYi ichañlel k'äläl tyi iye'bal.

Jiñi **tsojlibtyak**, jiñäch bakibä ichajp, mi imejlel tyi otsañtyel yambätyak ty'añ bajche': Iyoñlelyak, tsiktyak, iyoralelyak, iyejtyal mi icha'añ junp'ej otyoty icha'ambä yumäl o mi icha'añ junp'ej kolem choñöñi'bäl, pirmajtyak, yik'oty yañtyakbä chuki mi mejlel tyi otsañtyel.

Jiñi **tsojlibtyak** mi itsojlel majlel jiñäch bajche' ña'tya'bil ik'äjñi'bal cha'añ mi ipästyäl jiñi ty'añ bajche' woli ik'ajtyiñtyel, bajche' iliyi, jiñi tsojlib ba' mi its'ijbuñtyel mu'bä ik'otyelob tyi käñjuñ mi imejlel tyi tsojlel bajche' añ tyi tsol tsijb, o che'äch bajche' woli ik'otyelob majlel.

**Yajkañ junp'ej meloñel cha'añbä
its'ijbuñtye junp'ej tsojlib ya'i baki mi
ak'ajtyiñtye meloñeltyak.**

**CHa'añ mi
iña'tyãñtyel chuki
yom mäjñel.**

**CHa'añ mi
iña'tyãñtyel majki
mi ipäjyel.**

**CHa'añ mi
itsijbuñtyel ik'aba'
tsa'bä k'otyi tyi
känjuñ.**

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki itsojlib awom amel?

¿CHuki ty'añäl yom mi ich'äm majlel?

**Su'beñ mu'bä ipäsbeñety juñ jiñi ty'añäl añbä acha'añ ya'i
tyi tsojlib cha'añ mi its'ijbuñ iya'i mi ats'ijbuñ wä'i:**

- 79

[illegible]

Weñ ak'ä jiñi yalo' ty'añtyak cha'añ mi imejle junxujty' xujty'il ty'añäl yik'otytyak. K'ele bajche' jiñi melelixbä.

Jiñi	mäñoñel	ikoltyañ	tyi
mi	itsojlibtyak	ña'tyãñtyel	yombä
imäjñel	mi		

80

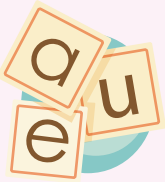
Ipejkãñtyel	jiñi	iñox-añ	ipixlib
ikiñilel	mi	tyi	ipaty
bälñäk'äl	ñukäch	ik'äjñi'bal	

ts'ijbuñtyel	jiñi	jkãñtyañ	imäjñel
Ichuki	mi	tyi	jujunp'ej
jiñi	mi'	tyak'iñ.	ikoltyañoñla
k'iñ	lak		

Lajiñ jiñi ajak'baltyak

1. Jiñi itsojlibtyak mǎñoñel mi ikołtyañ tyi ña'tyǎñtyel yombä mi imäjñel.
2. Ipejkäñtyel jiñi ikiñilel mi iñox-añ tyi ipixlib ipaty bälñäk'äl ñukäch ik'äjñi'bal.
3. Its'ijbuñtyel jiñi chuki mi imäjñel tyi jujunp'ej k'iñ mi' ikołtyañoñlaj kǎñtyañ jiñi lak tyak'iñ.

Pejkäbeñ majchikachbä api'äl jiñi axujty'il ty'añtyak.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'ǎñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

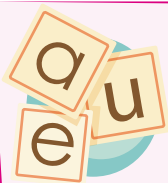
Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikołtyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ ixoty ñup'u jiñi yalo' ty'añtyak mu'bä its'ijbuñtyel yik'otyak: J, ', I.

Jiñi **tsojlibtyak** mi itsojlel majlel jiñäch bajche' ña'tya'bil ik'äjñibal cha'añ mi ipästyäl jiñi ty'añ bajche' woli ik'ajtyiñtyel, bajche' iliyi, jiñi tsojlib ba' mi its'ijbuñtyel mu'bä ik'otyelob tyi kǎñjuñ mi imejlel tyi tsojlel bajche' añ tyi tsol tsijb, o che'äch bajche' woli ik'otyelob majlel.

Tyi jiñi ts'itya' ty'añ ta'ixbä apejkä ts'ijbuñ jo'p'ej yalo'
ty'añtyak aña' icha'añ ili tye'eltyak ts'ijb **j**, **'**, **l**.

j	'	l

K'ele tyi jujunp'ej jiñi yalo' ty'añtyak mi lu' año' icha'añ tyi
ipejtyele jiñi itye'el ts'ijbtyak imi weñäch tsololo'.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'aña jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak tyi käläx ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

1. Jo'oxil

2. luchob ja'

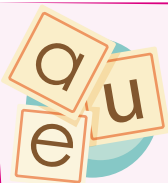
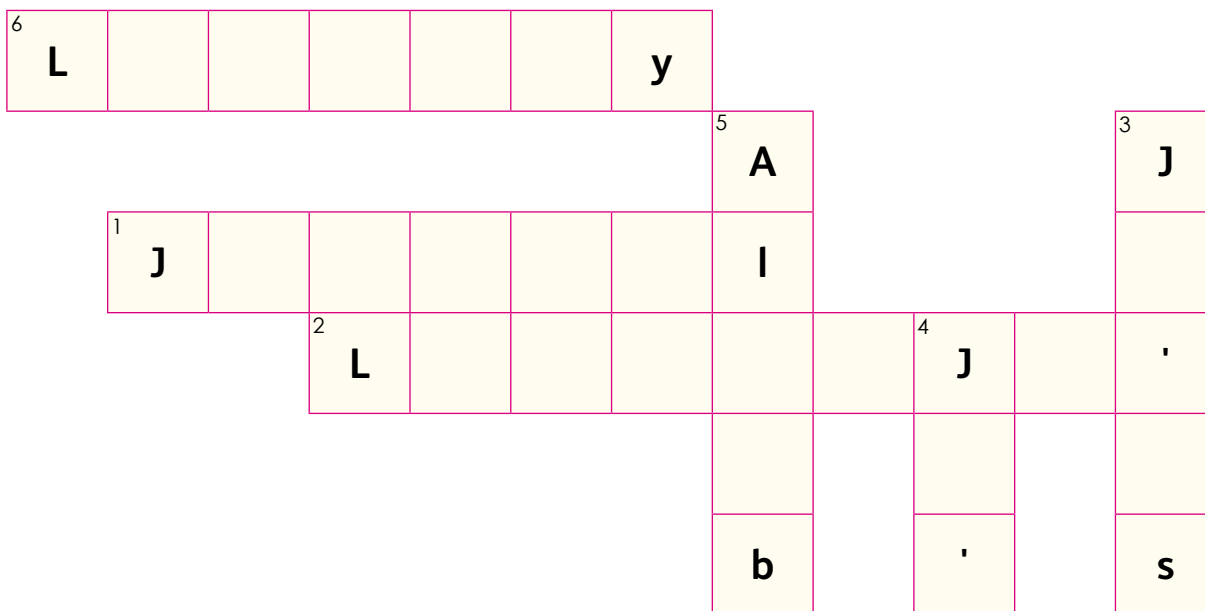
3. Ja'as

4. Ji'

5. Alo'b

6. Lo'tsoy

CHa' ts'ijbuñtyak jiñi yalo' ty'añtyak ilayi ba'añ jocholeltyak. Weñ k'ele cha'añ junp'ejach tye'el ts'ijb mi yochel ya'i ba'añ jiñi jocholeltyak.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Weñ ñäch'tyañ mu'bä ipejkañ jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ che'bä bajche' jiñi muk'bätyak yujtyel imi arusiñ yik'oty che'bä ili X ba'mi ikaja tyi tsojlel mi yomäch o ma'ñik, cha'añbä bajche' mi its'ijbuñtyel jiñi tsojlib.

84

Wolibä tyi ujtyuel	Yom ba ats'ijbuñ jump'ej tsojlib	
	Yomäch	Ma'ñik
Mi kom kña'tyañ jala ik'iñilel mi ikajel its'ijbuñob ochel ibäj tyi iskwelaj.		
Mi kom kña'tyañ bakibä juñtyak yom mik ch'ämajlel cha'añ mik mel jump'ej melojel.		
Mi kom mij käjñel tyi iyotylel tyak'iñ cha'añ mi käk'eñtyel tyak'iñ.		
Mi kom kñatyañ chuki mi kajel kmäñtyak cha'añ jiñi ikäñjuñ jiñi kch'ityoñ.		
Mi kom kts'ijbuñ jiñi ixajbtyak mu'bä ik'äjñel cha'añ mi imejlel jump'ej bälñäk'al.		

Alä awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ yañtyakbä ujtyeltyak ba' yom mi its'ijbuñtyel jiñi tsojlib.

Lajiñ tyi icha'p'ejlel jiñä ts'itya'ty'añ.

Jiñi alä-xña'wakaxta

Ju'beñ ilewilel

TS'äkal ya'lel ichu' wakax

TS'äkyesa'bil yik'oty yerru, sink, asilo poliku, yik'oty its'äkal lak lak bák'tyal

Añ ibäl junp'ej: litruj.

ik'wilel ba'mach ch'ujbix japot: itukitel 19 cha'añ oktyuwre tyi lja'bilel 2020

ik'aba' mu'ba ik'uxtyäl cha'añ iweñ-isañ lak bák'tyal:
Kolemiel itukitel: 1 tasa (240 ml).
Itukitel tyi ibax: 4 tyajol che' iyoñlel.

P'ätyäl mu'ba yäk' tyi junp'ej itukitel:
Itsojletyak (kcal) 140 Itsojletyak (kcal)

Yonlel bajche' itukitel	% tyi junp'ej k'in*
Iewilel tyi ipejylel	8 g 12%
Iewilel machbä weñ	7 g 35%
Lewilel lak ch'ichel	25 mg 8%
CHa'añbä iwersajel	10 g 3%
Tyik'añ woty-tye'	0 g 0%
Asukutyak	10 g 15%
Proteymajtyak	8 g 12%
Its'äkal lak bák'tyal A	90%
Kalsyo	6%
Asilo poliku	60%
Its'äkal lak bák'tyal B6	30%
Its'äkal lak bák'tyal B12	25%
Its'äkal lak bák'tyal	30%
Yerru	6%
Sink	50%
Its'äkal lak bák'tyal D	10%

* Jik' itukitel itsojletyak cha'añbä junp'ej k'in bajche' yom mi ipä'ba ch'ibäbä che' bajche' k'äñtyajbä che' bajche' 2.000 Itsojletyak.

Itsojletyak: Yal'el ichu'wakax, mach'ubä yal'el ichu'wakax, ja', asukal, proteymajtyak yal'el ichu'wakax, ata'am, mach'ubä mi yonlel'el ch'äbäyetyak cha'añ mu'at' mi p'ätyel.

Melbäl tyi: Junp'ej: kwasowakax tyi k'äñlel'el p'atmil S. A de C. V., Kartera tijibä tyi Monterrey No. 3612, Lomas Alamos, Monterrey, Nuevo León.

Se'b mu'at' yik'oty mi imajel awit: 01 (800) 1122 3399.

TSojlib cha'añbä ik'aba' choñbilibä		
Ibäl	Ta'bä choñil	Ityojol
asukal	CHa'p'ej kiluj	\$ 24.00
TYumuty	24 xijp	\$ 48.00
ya'lel ichu' wakax	Junp'ej litruj	\$ 15.00
Lentejas	Xiñi kilu	\$ 12.00
Arus	CHa'p'ej yik'oty ojli kiluj	\$ 45.00
Bu'ul	Jo'pej kiluj	\$ 100.00
Xäk'bilbä pileyu	CHa'pojch bolsaj	\$ 16.00
	Uxp'ej ch'o'ch'okbä lataj	\$ 42.00
		\$ 18.00
		\$ 14.00
		\$334.00

TSojlib cha'añbä ik'aba' e'tyiji'bäl	
Junts'ijty tyek'oñib	
Uxts'ijty luchiñib	
Uxts'ijty pikoñib	
Juñkojty karetiya	
Jump'ej balte	
Junts'ijty ch'ijñä	
Junts'ijty cha't	
cha'añ mi itsejpe	
Junts'ijty p'eloñib	
Junp'ej p'isoñib	
CHa'p'ej tsuku tyaj	
Junts'ijty p'eloñib ch	
mi ip'ejlel tsukutyak	

TSojlib cha'añbä ik'aba' mähñiel	
CHa'p'ej kiluj waj	
Junp'ej kiluj sana'orya	
Junp'ej kiluj muty	
CHa'p'ej litruj ya'lel ichu'wakax	
Junp'ej kwartiyu ich	
Ojliil kiluj koya'	
Junpijty ijol x-axux	
Junbujts x-kulañtya	

Jiñi ipixlib ipaty

Tsojlib

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿Bakibätyak jiñi ts'itya' ty'añ?

¿Bajche' ik'aba' jujunp'ej?

¿Baki añ iyäñäleltyak?

¿CHuki ik'äjñi'bal lak cha'añ jujunp'ej?

Uxp'ajl ty'añ 3

CHe' mi iyujtyel ili p'ajl ty'an, jiñi lak pi'äal xkäñ juñ:

86

- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi ty'añ añbä tyi **su'boñel** che' mi ak'el bajche' melbil ikuktyal.
- ❖ Mi ikajel apekkañ yik'oty mi kajel akäñ jiñi ty'añ ñuktyakbä ik'äjñi'bal añbä ya'i tyi **su'boñel**.
- ❖ Mi ikajel awäl jiñi ty'añ yombä mi its'ijbuñtyel tyi **ts'iñtyälbä su'boñel** mu'bä ikajel tyi komo ts'ijbuñtyel.
- ❖ Mi ikajel awäl jiñi ña'tyi'balältyak yombä mi its'ijbuñtyel, ityoj-esäñtyel yik'oty bajche' mi ikälel imejlel jiñi **ts'iñtyälbä su'boñel** cha'añ mi imejlel acha' ts'ijbuñ.
- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi ik'aba', bajche yilaltyak yik'oty bajche' mi ik'äjñeltyak jiñi **su'boñel yik'oty ts'iñtyälbä su'boñel** mu'bä kajel apekkañ yik'oty atsijbuñ tyi ili p'ajl ty'añ.
- ❖ Mi ikajel akäñ ak'äñ jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb ya'i tyi ts'ijbayaj.
- ❖ Mi ikajel akäñ yik'oty ats'ijbuñ itye'el ts'ijbtyak **ñ, k, m, b** mu'bä ik'äjñel ya'i tyi tsol ts'ijb añbä tyi aty'añ.
- ❖ Mi ikajel awäl bajche' yilatyak jiñi chä'bäyestyak mu'bä ik'äjñel tyi pejtyelel k'iñ.
- ❖ Mi ikajel akäñ ty'añältyak che mi' yäjlel bajche' yilaltyak jiñi chä'bäyestyak.

Itsikilel ty'añälyak tyi jiñi pejkañ

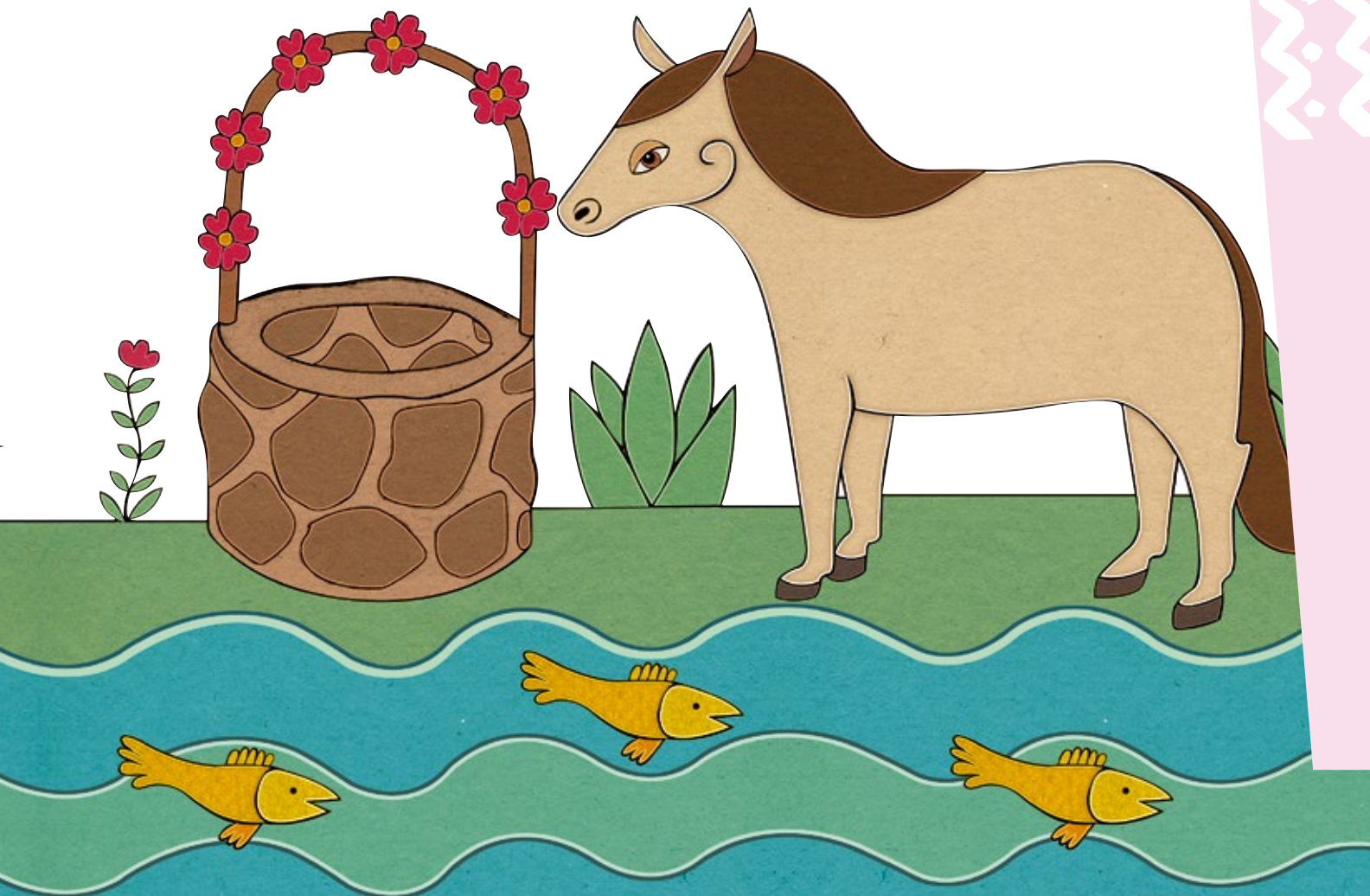

Säklañ ya'i tyi Juñ cha'añbä pejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ 8, "Ikawayu'lel ja'", iya'i pejkañ i-alä yik'oty a pi'älob tyi kãñjuñ yik'oty xpäsjuñ jiñi ya'bä ts'ijbu'bil tyi eñtyäl.

¿Bajche' yilal mi awäl jiñi pañumil?

Ya'i tyi alimal, ¿añba ajñibaläl muk'bä ikãñtyañ juñtyikil iyum machbä lak pi'älik?

Su'bu jiñi oñoty'añ.

K'ele jiñi ejtyalältyak ila' kotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ apejkañ chuki mi yälob jiñi lak pi'älob.

¿Ma'ñik tsa' ak'ele jiñi su'boñel?

Wä'tyo tsa' k'otyilayil iyok'lel jiñi pa', jiñcha'añ tsa lu' ñujp'ityak jiñi bij. Mach kujilik bajche' kak mel ijk'äl cha'añ mij k'otyel tyi' jol lak lumal, kojax ijk'äl mi imejlel kmel jiñi kmeloñel.

Ma'ñik, ¿bakibäj?

La'ku awilañ, kola cha'añ mi apejkañ.

SU'BOÑEL ÑUKBÄ IK'ÄJÑI'BAL

Jiñi ijol lumaläl mi isu'beñob pejtylel xchumtyälob cha'añ mi ik'extyiel ik'ihilel jiñi meloñeltyak tyi ikaj jiñi buty' ja'lel.

iAj, k'eleku! Mi ma'ñik mik pejkañ, ma'ñik mi ku'biñ. Weñäch tsaix kpejka.

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHukoch ñuk ik'äjñi'bal mi ipejkañ jiñi ts'itya' ty'añ jiñi wiñik?

¿Bajche' ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ tsa' bä ipejka?

¿Añba ba' k'elel acha'añ ts'itya' ty'añ lajalbä bajche' iliyi?

¿Baki?

¿CHuki ik'äjñi'bal ili ts'itya' ty'añ?

K'ele jiñi su'boñel imi awäl awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ chuki tyi ty'añäl mi yäl.

SU'BOÑEL NUKBÄ IK'ÄJÑI'BAL

Jiñi Secretaría cha'añ Protección Civil yik'oty jiñi Secretaría cha'añ Educación cha'añbä yumäl tyi Estaru tyi Chiapas, mi' su'beñtyelob tyi ipejtyelob lak pi'älob, kema'añ mi ikaja ijajmel iskwelaj tyi ilumaleltyak jiñi Margaritas, tyi Jicotol, Piedras Negras yik'oty Paraje Chico, tyi ikaj käläxix buty'ja'leltyak tsa' bä ilu' mäkä bijtyak yik'oty cha'añ käläxixtyak tsa' lu' letsi ya'lel jiñi ja'tyak.

Ili che' ma'añ mi ikaje ijajmel iskwelaj che'jaxyo mi kaja ikäytyäl k'älätyo yambä tsijib su'boñel, imi ik'ajtyibeñtyelob jiñi lak pi'älob año'bä yalo'bil tyi iskwelaj cha'añ mi ipijtyañob jiñi tsiji'bä su'boñel. Jiñi Secretaría cha'añ Protección Civil yik'oty jiñi Secretaría cha'añ Educación mi kaja yäk'ob tyi yorajlel jiñi tyik'oñel yik'oty jiñi su'boñel añächbä iwersalel.

Tuxtla Gutiérrez, Chiapas, Itsiklél 10 cha'añ awostoj tyi ija'bilel 2020.

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿Maxkityak tsa' its'ijbuyob jiñi su'boñel?

¿Majki woli isu'beñtyel?

¿CHuki ichajplel ty'añ mi mejlel isu'b jiñi wolibä iyäk' tyi käjñel jiñi ty'añ?

¿Añba ik'äjñi'bal icha'añob lli ty'añ pejtyelel jiñi xchumtyälob?

¿CHuki woli iyäl mi awäl jiñi su'boñel?

Pejkañ jiñi su'boñel ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

Säklañ i-ak'eñ iyäxñal ya'i tyi su'boñel jiñi ty'añäl mu'bä ijak'e jiñi k'ajtyiyajtyak.

¿Jalatyo ma'ñik mi ikajel jiñi kãñjuñ?

¿CHukoch tsa' kep kãjyi jiñi kãñjuñ?

SU'BOÑEL NUKBÄ IK'ÄJÑI'BAL

Jiñi Secretaría cha'añ Protección Civil yik'oty jiñi Secretaría cha'añ Educación cha'añbä yumäl tyi Estaru tyi Chiapas, mi' su'beñtyelob tyi ipejtyelak lak pi'älob, kema'añ mi ikaja ijajmel iskwelaj tyi ilumaletyak jiñi Margaritas, tyi Jicotol, Piedras Negras yik'oty Paraje Chico, tyi ikaj käläxix buty'ja'lelyak tsa' bä ilu' mäkä bijtyak yik'oty cha'añ käläxixtyak tsa' lu' letsi ya'lel jiñi ja'tyak.

Ili che' ma'añ mi ikaje ijajmel iskwelaj che'jaxyo mi kaja ikäytyäl k'älätyo yambä tsijib su'boñel, imi ik'ajtyibeñtyelob jiñi lak pi'älob año'bä yalo'bil tyi iskwelaj cha'añ mi ipijtyañob jiñi tsiji'bä su'boñel. Jiñi Secretaría cha'añ Protección Civil yik'oty jiñi Secretaría cha'añ Educación mi kaja yäk'ob tyi yorajlel jiñi tyik'oñel yik'oty jiñi su'boñel añächbä iwersalel.

Tuxtla Gutiérrez, Chiapas, Itsiklél 10 cha'añ awostoj tyi ija'bilel 2020.

91

¿Bakibätyak jiñi lumal ba' tsa' kep kãjyityak jiñi kãñjuñ?

¿Majkiyob jiñi mu'bä iyäk'ob su'boñel?

Alä awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñi ty'añ ta'bä ayajkä asäpts'ijbuñ tyi jiñi su'boñel.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ imi arusiñ yik'oty che'bä ili **x jiñi ba' mi isujm o mach isujm.**

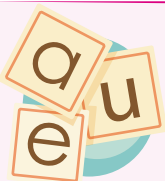
Xujty'il ty'añ	isujm	Mach isujm
Mi ikep käjyel jiñi käñjuñ kome iyorajlebä ili tyi ja'bil tsaix ujtyi muk'ix ityejchel iyorajlel paxyal.		
Jiñi käñjuñtyak mi icha' tyejchel bajche' pejtyel oraj, tyi' tsiklel 11 cha'añ awostoj tyi ja'bil 2020.		
Jiñi secretaria cha'añ proteccióñ civil yik'oty secretaria cha'añ educacióñ mi ikajel iyäk'ob jiñi ty'añ yombä mi ikäjñel.		
Jiñi ikäjyel käñjuñ mi iyujtyel tyi pejtyelel iskwelatyak tyi estaru.		
Pejtyelel lak pi'älob año'bä iyalo'bil tyi iskwelaj xuk'ul mi ipi'tyaño' tsiji'bä su'boñel.		

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäsjuñ.

- Jiñi kãñjuñtyak tsa' kep käjyi tyi ikaj jiñi buty'ja'leltyak.
- Jiñi kãñjuñtyak tsa' kep käjyi ya'i tyi lumalältyak markaritas, tyi jikotal, *Piedras Negras* yik'oty ch'och'ok paraje.
- Jiñi *Secretaría* cha'añ *Protección Civil* yik'oty jiñi *Secretaría* cha'añ *Educación* cha'añbä yumäl tsa iyäk'äyob jiñi su'boñel.

93

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'ãñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi ty'añtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäsjuñ.

Ñ

K

M

b

94

Buty'ja'lel

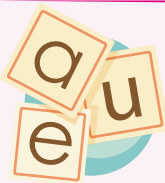
Ejmel

Matye'el

Wiñikob

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'añä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

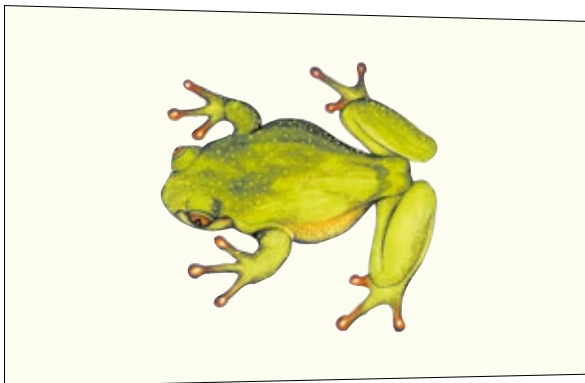
Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak ixoty ñup'u jiñi
tye'eltyak ts'ijb ñ, k, m, b.

Lukum

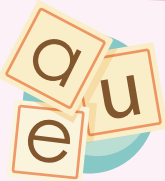
A'bañ

Xpekek

TYokal

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ iweñ k'ele tyi xuk'ul ik'añol jiñi kolenbä tye'eltyak ts'ijb.

Ñ

ñ

Jiñi xPeru' tsajñi tyi määñoñel tyi **Ñichinja'** ya'i tsa' inäch'tya cha'añ woli tyi ujtyel butyja' tyi yambä lumaltyak.

Weñ ch'ijyem jiñi **xÑikolasa** tyi ikaj cha'añ tsa' kep käjyi jiñi kääñjuñ.

K

k

Käläxix tsa' ñumi jiñi ja'al ya tyi Jikotal.

Jiñi lak ña' xRosa tsa' ñumiyob tyi kolem ja' yik'oty yixik'al. **Kuchul** icha'añ jiñi yixik'al tsa' iñusa kome tsa' bujty'i jiñi kolem ja' tyi ikaj ja'al.

M

m

Tsa' tyiliyob tyi koltyayaj lak pi'älob ch'oyolo'bä tyi **Mejikuj** che' tsa su'beñtyiyob woli tyi ñumel buty'ja'lel.

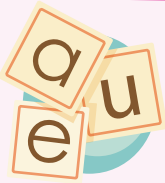
Mach yomix lajmel jiñi ja'al. **Mäkäl** jiñi bijtyak tyi ikaj.

B

b

Jiñi xRosa sam tyi **Bachajoñ** tsa' iyäla che' maxtyo wolik ja'al.

Tsa' weñ ochi buty'ja'lel tyi iyotyoty jiñi **xBarbara**.

Ñopo amel yik'oty jiñi Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHukibä ty'añtyak añ icha'añ jiñi su'boñeltyak?

¿Majkiyob mi isu'beñtyeltyak?

¿CHukoch che' mi ipäs ibäj mi awäl jiñi ty'añ bajche' jiñi imach bajche' yambä?

TS'ijbuñ ila' ikoltyañety jiñi xpäsjuñ: ¿CHukibä ty'añ añ icha'añ jiñi su'boñel?

98

Pejkañ ila' ikoltyañety jiñi xpäsjuñ jiñi ya'bä-añ ty'añ, imi akomo chajpañla.

K'ajal acha'añ...

Jiñi **su'boñel** jiñäch junp'ej ts'itya' ty'añ ba' mi iyäjlel, isujbel, o mi itsiktyesa'beñtyelob lak pi'älob chuki mi iyujtyel ñukbä ik'äjñi'bal.

Jiñi **su'boñej** mi ichokbeñtyeltyak majlel ka'bäl lak pi'älob yik'oty mi ich'äm majlel ik'aba' baki tsa' ts'ijbuñtyi o majki tsa' its'ijbu yik'oty wolibä iyäk' tyi käjñel.

Junp'ej **su'boñel** tyeñe yomäch mi ich'äm majlel jiñi ty'añ ya'bä mi kajel laj k'el:

- **Yejtyalel xty'añ.** Ik'aba' yik'oty iyejtyal jiñi baki tsa' ts'ijbuñtyi o wolibä iyäk' tyi käjñel jiñi su'boñel.
- **TS'itya ty'añ o mu'bä ikaj tyi sujbel.** Ty'añ mu'bä isu'beñtyel pejtyelel lak pi'älob ba mi itsiktyesa'beñtyelob jiñi yombä käjñel.
- **TSiklel.** Ik'iñilel jalaj mi ipujkel jiñi su'boñel. TYi tsiklel tyeñe yomäch mi iyotsañtyel ik'aba' lumaläl, ik'iñilel, uw yik'oty jiñi ja'bil.

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ isälts'ijbubeñ iye'bal jiñi ba'añ ujtyeltyak ba' yom mi ik'äjñel jiñi su'boñel.

1. Jiñi iskwelaj *primaria* yom isu'beñob pejtyelel jiñi tyatyälob cha'añ jiñi e'tyel ba' mi ikajel säk-esañtyel tyi yambätyo semañaj mi ikajel tyi mejlel.
2. Jiñi preserente icha'añbä jolumal tyi *Ajomulco* yom ik'ajtyesa'beñ iyixik'al cha'añ yom mi iñumel ya'i tyi jolumal che' mi isujtyel tyilel tyi iskwelaj.
3. Jiñi *Secretaría de Salud* yom isu'beñob pejtyelel xchumtyälob cha'añ jiñi isemañajlel jojch'el mi ikajel tyi ujtyel ya' tyi iplasajlel jiñi lumaläl.
4. xLora yom ilu' ts'ijbu'beñob ik'aba' xkäñjuñob cha'añ mi iña'tyañ jay wejch juñ icha'añbä ts'itya' ty'añ mi kajel ik'ajtyiñ.
5. Jiñi komitej mu'bä ichajpañ ik'iñijeltyak yejtyalältyak lak ch'utyak, yom iyäk' tyi käjñel jiñi bajche' mi ikajel käñtyayaj ili ja'bil.

Alä jiñi ajak'baltyak awik'oty jiñi xpäsjuñ.

**Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä
ipäsbeñety juñ imi kaja awäl chuki chonkol
imejle tyi jiñi ejtyalältyak.**

¿CHuki jiñi batea, kña'?

CHe' yilal bajche' jiñi lak
wutsoñib, añ sementujbäj
yik'oty tye'bäj imi ik'äjñel ja'el
tyi wujts'el pisil cha'añjach
ma'añix tyempa ja' icha'añ...

¿CHuki mi kajel käk'eñ?

¿TYi yämbä oraj tsa' jk'ele
weñ utsatyaxbä iña'al
bujkäl, säsäk its'ijbal che'
ja'el tyam ik'ä', yäjäyax
iyalä ñichtyak tyi iye'bal...

¿TSa'baj ak'ele
kts'i'? K'änk'añ
its'ijbal yik'oty weñ
añ itsutsel, ik'selel
iwuty tyi iñoj...

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

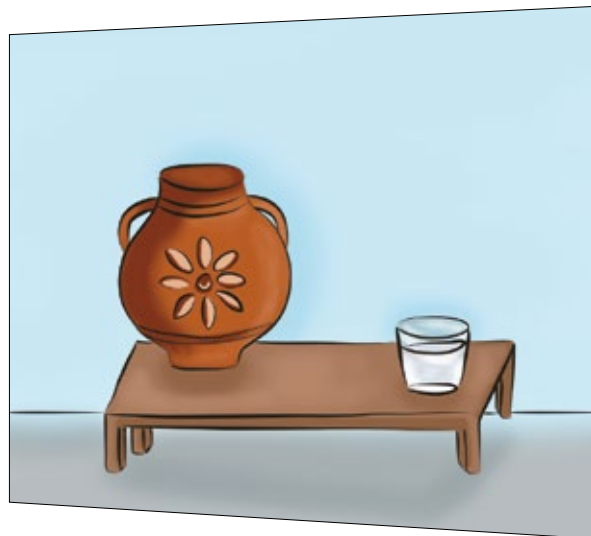
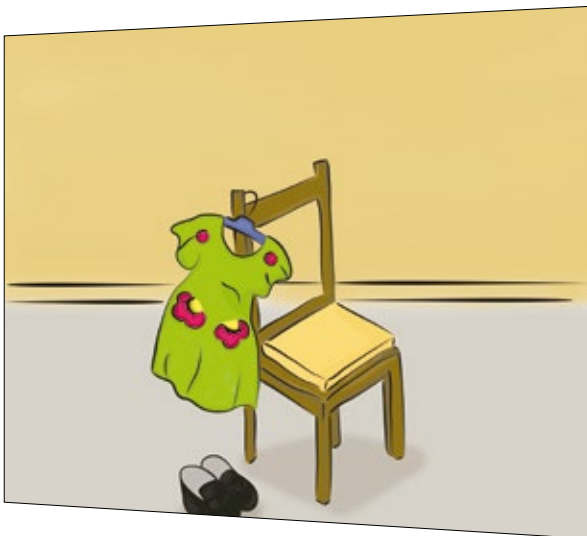
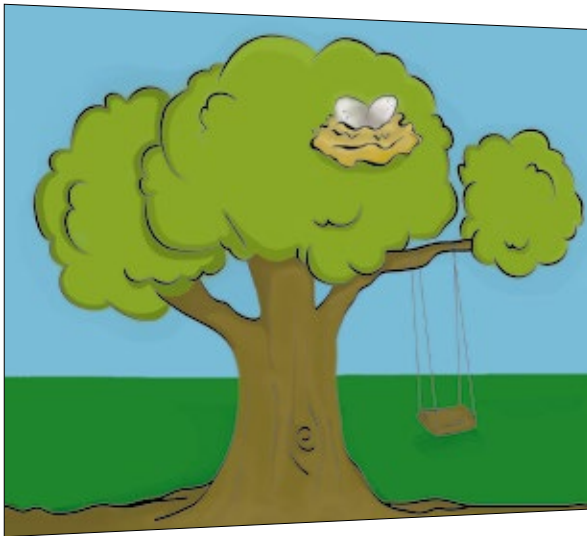
¿CHuki woli imelob jiñi lak pi'älob? ¿Baki añotyak?

¿CHuki woli iyälo'tyak?

¿CHukoch wersa yom iyälob jiñi chä'bäyestyak?

¿Baki tsa' awersa alätyak bajche' yilal jiñi chu'bäyestyak o jiñi alak'ältyak?

K'ele, yajkañ imi acha'leñ ty'añ tyi ityojlel ba'ikachbä ili chä'bäyestyak.

Näch'tyañ tyi xuk'ul mu'bä kaja isub jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ cha'añbä ili ty'añäl y mi kaja la' awäle'.

K'ajal acha'añ...

TS'a ujtyi amel yik'oty awu'buñ **iyilajlel** jiñi **chä'bäyestyak**. CHa'añ mi awäl iyilajlel chu'bäyes ñaxañ yomäch aweñ k'el cha'añ mi imejlel atsol ts'ijbuñ jujunp'ej jiñi iyilajleltyak.

CHe' mi awäl iyilajlel mi mejlel awäl o abe k'el majlel jiñi bajche' ts'ijbu'bil ilayi.

- ¿CHuki **jiñi** chu'bäyes o bajche' ik'aba'?
- ¿CHuki **ik'äjñi'bal**?
- ¿Bajche' añ ip'ajkleltyak?
- ¿CHukityak **imelbal**? Iuktyal, iñojel, its'ijbal, bajche' ityäjlel, iyujts'il, isumuklel, yambätyak.
- ¿Bajche' **melbil** o **chuki tsa' k'äjñi tyi mejlel**?
- ¿Bajche' mi **ik'äjñel**?
- ¿Bajche' **jelchoko'bil** o chuki añ tyi ity'ejel?

Mi kajel laj k'añ iyilajlel chä'bäyestyak, tyi juntsajl jiñi chukityak woli tyi ajlel mu'bä kajel laj k'el; cha'añ mi la kāk' tyi melol junp'ej chu'bäyes; cha'añ mi laj k'añ lak tyaj junp'ej chu'bäyes; cha'añ mi lak käl jiñi chä'bäyes, anke mach la kujilik chuki ik'aba'; cha'añ mi lak tsiktyesañ o mi lak sub junp'ej chä'bäyes machbä ikäñä juñtyikil lak pi'äl, cha'añ mi imejlel alas ña'tyayaj, yambätyak.

Näch'tyañ isu'bojel yilalel mu'bä kaja iyäl jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

Jiñi weñ ñukbä ik'ajñibal ya'i tyi päk'ä'bäl ch'uloñi'tyak jiñäch jiñi jok'. Loñ añäch, xajlelbä imajkil yäjäxbä its'ijbal yik'oty jump'ej arku tsukutyak'iñbä melbil cha'añ iyajñib jiñi lok'sa ja'. Jiñi lok'saja' jiñ tye'bä melbil, che' muk'tyi k'ay bajche' Junkojty xwilis. Jiñi tye' ja'el ba' mi ilujchel ja', chukbil tyi tsukutyak'iñ jiñi ichikiñtyak, bajche' jiñi bäratyakbä luchob ja' iweñ añbi iyälel yik'oty loñ lekojix iyalel. Jiñi jok' loñ weñ tyam yik'oty weñ säk iya'lel.

**Yajkañ ik'ele tyi ka'bäl jiñi chä'bäyestyak,
chajpañ imelol awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety
juñ iyälol jiñi yilaleltyak imi awäk' tyi käñol.**

TSolo jiñi ty'añ mu'bä kajel awäk' tyi käjñel tyi ityojlel jiñi
chu'bäyestyak.

Yults'ijbuñ ilayi iyejtyal jiñi achu'bäyestyak:

TS'ijbuñ bajche' yila mi awilañ jiñi aläk'ältyak.

105

Näch'tyañ imi kaja awäl awik'oty jiñi xpäsjuñ jiñi ty'añ ya'bä añ:

K'ajal acha'añ...

TSa'äch ak'ele ke cha'añ mi imejlel tyi ajlel **iyilajlel Junkojty alak'äl** tsa' awälaj ilityak:

- ¿CHuki jiñialak'äl o chuki ik'aba'?
- ¿Bajche' yilal?
- ¿Bajche' yilal jiñi ip'ajkleltyak?
- ¿CHuki mi ik'ux?
- ¿Bajche' mi iñijkañ ibäj tyi xämbal?
- ¿Baki chumul?

Näch'tyañ isu'bojel yilalel jiñi aläk'äl mu'bä kaja iyäl jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

Jiñäch weñ kolembä Junkojty ts'i' ik'aba' "i'ik'". Jiñi itsutsel i'i'k' its'ijbal yik'oty weñ oñ ja'el. TYamtyak jiñi iyok yik'oty weñ p'ätyäl. CHE'tyo tyametyak jiñi ichikiñ, jiñi weñ jay ibäkel iyej. Ya' tyi ijol añ säk petyañbä itsijbal. Yäjyāx jiñi iyuya' añbä tyi ibik'. Mi iweñ mujlañ ik'ux jiñi muty.

Mele iñäch'tyañ iyälołtyak yilalel chä'bäyestyak yik'oty aläk'ältyak.

Yults'ijbuñ iyejtyalel ya'i baki säkjochañ iyajñib.

K'ele jiñi ejtyalältyak imele alas ña'tyayajtyak che'bajche' iyälołtyak yilalel chă'bäyestyak yik'oty aläk'ältyak.

**Alä ik'äñä apensal cha'añbä jiñi ta'bä akäñä
cha'añ iyälol chäbäyestyak yik'oty jiñi
alak'ältyak.**

¿Tsa' weñ-a jiñi bajche' mi awäl iyilajlel jiñi chä'bäyestyak
yik'oty alak'ältyak?

¿CHukoch tsa' weñ-a mi awäl jiñi bajche' mi apäs iyilalel
chä'bäyestyak? ¿Baki tsa' weñ-a?

¿CHuki yom amel mi awäl cha'añ mi atyoj-esañ jiñi axuk'u
ñäch'tyayaj che' mi isu'beñetyo' iyilajlel chubäyestyak
yik'oty alak'ältyak?

108

**K'ele jiñi ejtyalältyak iñäch'tyañ mu'bä ipejkañ
jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ cha'añ chuki chonkol
iyälob jiñi lak pi'älob.**

¿CHukoch ma'ñik
mi asu'beñ?

Mi kajel kts'ijbu'beñ juñ jiñi achich
cha'añ mi iña'tyañ chuki yom imel...

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHukoch jiñi lak ña' tsa' iwersa ts'ijbu jiñi ts'itya' ty'añ?

¿CHuki ik'aba' jiñi ts'tya' ty'añ tsa'bä its'ijbu?

¿Añba ba' k'eel la' cha'añ junp'ej ts'itya' ty'añ lajalbä
yik'oty iliyi? ¿Baki?

¿CHuki ik'äjñi'bal ili ts'itya' ty'añ?

Pejkañ jiñi ts'in̄tyälbä su'boñel ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

Itsiklél 15 cha'añ awostoj tyi ija'bilel 2020

Ko':

TYi majliyoñ tyi yiskwela xJaime, mi ikaja tyempabäy cha'añ mi ipirmajiñtyel juñ ik'ababä boleta. Mij käybeñety tyi ipam uch'ji'bäl ats'aktyak, machmeku ñajayety ajaptyak kome jasäjachixi yujtyi'bal mu'ba kaja ajape'. K'ajal acha'añ bajche' tyi iyälä jiñi xts'äkayaj cha'añ che'bi mi ajap bajche' iliyi:

1. TYi oraj 11:00, mi kaja a jape' jump'ej kucharaj jiñi lämälbä chächäkbä its'ijbali cha'añbä ojbal.
2. TYi oraj 12:30, mi awotsañ jiñi pastillaj k'äñk'äñbä its'ijbal yik'oty tyi jump'ej vaso ja', mi apijtyañ mi ilu' xu'tyäye ya'i mi ajap tyi ipejtyele jiñi ja'.

Ma'añmeku mi añusañ tyi p'is jiñi ts'ak mu'bä ajapi. Mi kaja jk'otyel che' tyi yorajlel uch'eli imi kaja kch'ämajlel chä'bäyes wä'i tyi mercaduj cha'añ mi lak lu' uch'ejel.

Amam, xLaura.

Jak'äj jiñi k'ajtyiyajtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäsjuñ.

ğCHuki ty'añ añ icha'añ?

111

ğBaki mi iyajñel jujunp'ej jiñi
ty'añälyak?

ğBajche' yilal jiñi ty'añäl wolibä isujbel?

Rusiñ yik'oty che'bä ili x mu'bä awälbä ty'añäl machbä yom ma'añ mi ityajtyäl tyi jiñi ts'in̄tyälbä su'boñel.

tsiklel

Ja'bilel

Chuki e'tyel
mi imel

P'isbilbä ty'añ

Pirmaj

Ik'aba' majki woli
its'ijbu'beñtyel

Tyik'oñeltyak

Ty'añ cha'añ
samix

Ik'aba' wolibä
its'ijbuñ

Ty'añ wolibä
isujbel

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bä ipäsbeñety juñ.

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajal acha'añ...

Junp'ej **ts'iñtyälbä su'boñel** jiñäch junp'ej ts'ijbaya ba' mi ikäjjel junp'ej ty'añ orajbä yom mi iña'tyäñtyel, cha'añ yämbä lak pi'äl o pi'älob mi iña'tyañob chukibä yom mejlel o chuki yombä ña'tyäñtyel.

TYi junp'ej ts'iñtyälbä su'boñel Ma'ñikik mi ikäytyäll ili ty'añtyak:

- **Wolibä its'ijbuñ.** Ik'aba' jiñi lak pi'äl wolibä its'ijbuñ jiñi ts'iñtyälbä su'boñel.
- **Wolibä its'ijbu'beñtyel.** Ik'aba' jiñi lak pi'äl wolibä ikäybeñtyel jiñi ts'iñtyälbä su'boñel.
- **TY'añ wolibä isujbel.** Ts'itya' ty'añ mu'bä iyäl jiñi ty'añ yombä sujbel.
- **TSiklel.** Ik'iñilel jalaj mi ikäytyäl jiñi ts'iñtyälbä su'boñel.

Añ tyajol, yomäch mi its'ijbuñtyel ja'el bajche' oraj woli ikäjjel jiñi ts'iñtyälbä su'boñel.

Jiñi ts'iñtyälbä su'boñel mi ik'äjñel che' juñtyikil lak pi'äl yom ipejkañ yambä lak pi'äl jiñi machbä yujilik mi kaja ityaje' ik'el; che' mach la komik mi iñajayel lak cha'añ chuki lakom lak su'b; o che' añ chuki lak kom lak su'beñob ka'bäl lak pi'älob.

**CHa'leñ ts'ijb ila' kotyañety mu'bä ipäsbeñety juñ
ik'a'bäleltyak ip'ajklel jiñi ts'iñtyälbä su'boñel, imej mi
ach'äñbeñ isujm ba' mi ityajtyäl ili ty'añältyak.**

**Wolibä
itsi'jbu'beñtyel**

**TY'añ wolibä
isujbel**

**Wolibä
its'ijbuñ**

TSiklel

114

Itsiklel 15 cha'añ awostoj tyi ija'bil 2020:

→ **CHUCHU':**

TSa' majliyoñ tyi iyeskwelaj xJaime, tyi junp'ej tyempabäj
cha'añ mi ikajel tyi pirmajiñtyel ijuñilel boletaj. Mij
käybenety tyi ipäm we'tye' jiñi ats'aktyak, machmeku
ñajyik ajap kome kojax iyujtyi' baj ili k'iñ mi kajel ajap.
K'ajal acha'añ bajche' tsa' isu'beyety jiñi xts'äkayaj
cha'añ che'äch mi ijajpel bajche' iliyi:

1. TYi 11:00 oraj, mi ajap junp'ej kucharaj jiñi lämälbä
ts'ak chächäkbä its'ijbal cha'añbä ojbal.
2. Tyi 12:30 oraj, mi awotsañ tyi ojilil baso ja' jiñi ñololbä
ts'ak, k'änkänbä itsijbal, mi api'tyañ mi iyulmañ che'jiñi
mi alu' jape'.

Machmeku añusañ bajche' yoñlel mi ijajpeltyak jiñi ts'aki.
Mij k'otyel che' iyorajlel k'ux waj yik'oty mik ch'äm k'otyel
bälñäk'al añbä tyi merkaduj cha'añ mi lak lu' k'ux lak waj.

→ Abuts, xLauraj

Pejkañ ili ujtyeläl ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

Mi kajel amajlel tyi orajach tyi santa crus i-awujil cha'añ yomäch mi icha'mob majlel tyi awotyoty jiñi semejty yik'oty sets' pulo' pom ya'i tyi iyotyoty chumulbä tyi ity'ejlel. Mi kajel akäybeñ jiñi ts'iñtyälbä su'boñel juñtyikil ap'eñel cha'añ mi ich'äm majlel jiñi tsa' bä ik'ajtyi chumulbä tyi ty'ejlel awotyoty.

115

CHa'leñ ts'ijb ila' kotyañety mu'bä ipäsbeñety juñ jiñi ty'añäl mu'bä kaja ich'äm majlel jiñi ts'iñtyälbä su'boñel.

Wolibä ichokbeñtyel majlel:

TSiklel:

Ña'tyi'baltyak mu'bä ikajel tyi sujbel:

-

-

-

Wolibä its'ijbuñ:

**TS'ijbuñ jiñi ts'iñtyälbä su'boñel ila' ikoṭyañety jiñi
mu'bä ipäsbeñety juñ, ak'ä jiñi ty'añäl chäch
bajche' ya'i ba' melelixbä.**

K'ele jiñi ats'iñtyälbä su'boñel imi aweñ k'el bajche':

- Uñba'añ ik'aba' lak pi'äl mu'bä ikajel ats'ijbu'beñ majlel ty'añ
- Uñba'añ ak'aba'
- Uñba'añ mu'bä ipäs iyeslel ya'i tyi k'aba'ältyak
- Unba'añ jiñi ty'añ yombä mi ikajel alu' su'beñ jiñi lak pi'äl wolibä ats'ijbu'beñ
- Jiñi ty'añ mi ityajtyäl che' bajche tsa' ajli mi ikajel tyi tyajtyäl.

Mi atyoj-isañ jiñi ts'iñtyälbä su'boñel mi wersa mi awilañ.

Su'beñob api'älob bajche' yila jiñi ta'bä ats'ijbu.

Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak its'ijbuñ junxujty' xujty'il ty'añ yik'oty. K'ele bajche' mele jiñi melexbä.

Bälñäk'äl

otyoty

xWañ tsa' sujtyi tyi iyotyoty ich'äm bälñäk'äl.

118

iskwela

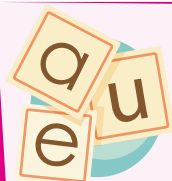
Ts'aktyak

K'uxwaj

ayujmel

E'tyiji'bältyak

Mach ya'ik añety

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Ts'äktysañ jiñi yalo' ty'añtyak yik'oty itye'eltyak ts'ijb ba' añtyo yom

___uty

Ñ, K, M

___älñäk'äl

B, Ñ, K

___ulañtyaj

K, M, Ñ

Ñ, M, B

___uchul

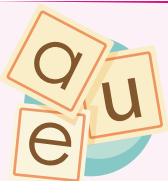
M, B, Ñ

___uchli'bäl

119

Lajiñ awik'oty juñtyikil api'äl ik'ele mi jiñi itye'eltyak ts'ijb yä'äch- añ baki yom mi yajñeli.

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

**Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak icha' ts'ijbubeñ
ik'a'bälel jiñi ejtyaläl chäch bajche' mi ityaj
isujmlel tyi jujunp'ej.**

Pi' älob

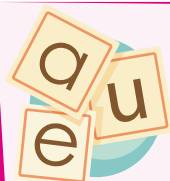
Matye'muty

TSa'k

Ñichim

**Lajiñ jiñi ta'bä acha' ts'ijbu yik'oty jiñi ty'añtyak antyakbä
tyi kuakrotyaki.**

Ñopo amel yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb** its'ijbuñtyel tsiji'bätyak xujty'il ty'añ k'añä
jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

**Jälts'ijbuñ yik'oty junts'ijty raya ba' mi ityaj
isujmllel jiñi ujtyeläl yik'otyak jiñi ts'iñtyälbä
su'boñel.**

wolibä tyi ujtyel

Ts'iñtyälbä su'boñel

xJayro tsa' lok'i
tyi iskwela yik'oty
tsa' sujtyi majlel
tyi iyotyoty, pe
mach ya'ik añobi
ityatyob.

Itsiklel 11 cha'añ awostoj tyi ija'bil 2018

xPeru':

TSa' tyiliyoñ tyi awotyoty cha'añ mi
kch'äme' majlel jiñi e'tyiji'bäl pe mach
wä'ik añety. Mu'tyoj kcha' sujtyetyilel
jk'elety ijk'äl.

xJosej

xJosej tsa' majli
tyi iyotyoty xPeru',
cha'añ mi imajñañ
e'tyiji'bäl, pe
ma'añik tsa' ityaja.

Itsiklel 10 cha'añ awril tyi ija'bil 2018

xJayro:

TSa' majliyoñlojoñ tyi iyotyoty ayujmel
kome tsa' ipäyayoñlaj tyi k'uxwaj, mu'tyo
lak tyaj lak bäj ya'i.

Atyatyob.

Komo pejkañ ijak'bal jiñi k'ajtyiyaj awik'oty jiñi xpäs juñ.

¿Baki yambä ujtyeltyak mi awäl yom mi its'ijbuñob junp'ej
ts'iñtyälbä su'boñel?

Lajiñ tyi icha'p'ejlel jiñä ts'itya'ty'añ.

SU'BOÑEL NUKBÄ IK'ÄJÑI'BAL

Jiñi Secretaría cha'añ Protección Civil yik'oty jiñi Secretaría cha'añ Educación cha'añbä yumäl tyi Estaru tyi Chiapas, mi' su'beñtyelob tyi ipejtyel lak pi'älob, kema'añ mi ikaja ijajmel iskwelaj tyi ilumaletyak jiñi Margaritas, tyi Jicotol, Piedras Negras yik'oty Paraje Chico, tyi ikaj käläxix buty'ja'leltyak tsa' bäl ilu' mäkä biptyak yik'oty cha'añ käläxixtyak tsa' lu' letsi ya'lel jiñi ja'tyak.

Ili che' ma'añ mi ikaje ijajmel iskwelaj che'jaxyo mi kaja ikätyäl k'älätyo yambä tsijib su'boñel, imi ik'ajtyibeñtyelob jiñi lak pi'älob año'bä yalo'bil tyi iskwelaj cha'añ mi ipijtyañob jiñi tsiji'bä su'boñel. Jiñi Secretaría cha'añ Protección Civil yik'oty jiñi Secretaría cha'añ Educación mi kaja yäk'ob tyi yorajlel jiñi tyik'oñel yik'oty jiñi su'boñel añächbä iwersalel.

Tuxtla Gutiérrez, Chiapas, Itsikl 10 cha'añ awostoj tyi ija'bilel 2020.

Itsikl 15 cha'añ awostoj tyi ija'bilel 2020

Ko':

TYi majliyoñ tyi yiskwela xJaime, mi ikaja tyempabäj cha'añ mi ipirmajijntyel juñ ik'ababä boleta. Mij käybeñety tyi ipam uch'ji'bäl ats'aktyak, machmeku ñajayety ajaptyak kome jasäjachixi yujtyi'bal mu'ba kaja ajape'. K'ajal acha'añ bajche' tyi iyälä jiñi xts'äkayaj cha'añ che'bi mi ajap bajche' iliyi:

1. TYi oraj 11:00, mi kaja ajape' jump'ej kucharaj jiñi lämbälä chächäkbä its'ijbali cha'añbä ojbal.
2. TYi oraj 12:30, mi awotsañ jiñi pastillaj k'äñk'äñbä its'ijbal yik'oty tyi jump'ej vaso ja', mi apijtyañ mi ilu' xu'tyäye ya'i mi ajap tyi ipejtyele jiñi ja'.

Ma'añmeku mi añusañ tyi p'is jiñi ts'ak mu'bä ajapi. Mi kaja jk'otyel che' tyi yorajlel uch'eli imi kaja kch'ämajlel chä'bäyes wä'i tyi mercaduj cha'añ mi lak lu' uch'ejel.

Amam, xLaura.

ISu'boñel

TS'iñtyälbä su'boñel

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki tyi ts'itya' ty'añtyak jiñi?

¿CHuki ik'aba' tyi junjunp'ej?

¿Baki mi atyajbeñ iyäñälel tyi junjunp'ej ili ts'itya' ty'añ?

¿CHuki iye'tyel ik'äjñi'bal mi aña'tyañ tyi junjunp'ej jiñi ts'itya' ty'añ?

Bajñe ña'tyayaj

Pejkañ tyi weñ xuk'ul jiñi meloñeltyak ijak'ä chuki mi
ik'ajtyiñtye tyi jujunp'ej.

1. TS'ijbuñ tyi ts'äkäl ak'aba'.

2. TS'ijbubeñ ik'aba' uxyikil lak pi'älob akãñäyo'bä.

3. TS'ijbubeñ ik'aba' uxp'ej ajñi'bältyak mu'bä añoj mulañ o
tsajñixbä akãñ.

4. TS'ibuñ bajche' yilal juntyikil api'älob.

5. K'ele jiñi ty'añäl ya'i tyi juñ ijak'ä jiñi chuki woli ik'ajtyiñtyel.

124

Ik'iñejel juñ, 2017.

**Yäk'ol tyi kãñol juñtyak yik'oty
aloñeltyak ba' tyempa'bil lak pi'älob.**

**Ak'oltyak tyi ñik'i kãñol,
Ipäsbeñtyel alälob yik'oty
xkolelob, yälol kwentujtyak.**

**Ipejkãñtyel tyi käläx ts'itya'
ty'añ yik'oty ika'bälel juñtyak.**

**TYi jiñä itsiklel 30 cha'añ septiemprej k'älä tyi itsiklel 9
cha'añ oktuwre yorajlel tyi säk'añlel
las 9:00 k'älä tyi a'bälel las 20:00.**

Ya'i tyi iyojlil ilumajlel ba'añ jiñi preserensya.

Ichajpäñtyel jiñi ty'añäl yik'oty its'ijbalTTYak mu'bä ik'äjñel
ya'i tyi ts'itya' ty'añ, mi yäle' ke jiñäch junp'ej:

CHe' mi ik'ejlel jiñi ejtyalältyak ya'i tyi ts'itya' ty'añ yik'oty
che' mi ipejkäñtyel ijol ty'añ. ǵBakibä jiñi ñoj ñukbä
ik'äjñibal mi ichajpäñtye o chuki mi kajel iyäjllel tyi jiñi juñ?

6. Säpts'ijbuñ yik'oty che'bä ili ✓ jiñi xujty'il ty'añtyak ba' mi
yäl chuki mi amel cha'añ mi iña'tyäñtyel chuki mi isub
jiñi ts'itya' ty'añ che' maxtyo apejka.

Mik pejkañ tyi xuk'u xuk'ul jiñi ts'itya' ty'añ.

Mik weñ k'ele' ijoltyak o yejtyaleltyak o boñolbä
ejtyalältyak.

Añ majchki mi jk'ajtyibeñ chuki mi yäl jiñi ts'itya'
ty'añ.

Mi jk'ele' tyi ñaxañ ñoj ñukbä ik'äjñi'bal yik'oty chuki
wi'ilix tyi jiñi ts'itya' ty'añ.

Mi jk'ele' bajche' much'k'ibil jiñi ty'añäl tyi ts'itya'
ty'añ.

Mi kpejkañ tyi kälax jiñi ts'itya' ty'añ k'älätyo ba'añ
junp'ej p'äjk imi kcha'leñ ty'añ kik'oty xpäs juñ.

7. K'ele jiñi tsojlib ijak'ä jiñi k'ajtyibaltyak.

Tsojlib yombä mi imäjñel

Jo'ts'ijty k'äñixbä kolembä ja'as

CHa'pijty yalo' ch'ujmtyak

Ux-xujty' ts'ijm

CHa'ts'ijty tsajbä ich

CHa'k'ej iyopo x-ek'

Ux'ts'ijty kolembä wajtyañ

Junpijty x-axux

CHa'p'ej jo'ox

Lujunp'ej kiluj ixim

Junp'ej kiluj tyañ

Junp'ej kiluj kākāw

CHa'p'ej kiluj xapom

Säpts'ijbuñ ba' mi yäl jayp'ajk mi ity'ox ibäj jiñi ts'itya' ty'añ ta'ixbä k'eji.

- a) Ijol ty'añ yik'oty pirmaj
- b) Ijol ty'añ, yoñleltyak yik'oty choñoñeltyak
- ch) Ijol ty'añ yik'oty ityojoltyak

Mi ma'añik ijol ty'añ jiñi tsojlib, ¿chuki tyi yambä ik'aba' mej awäk'eñtyak?

Itsojliblel

¿CHukoch ñoj ñuk ik'äjñi'bal its'ijbuñtyel ijol ty'añ?

¿CHukoch mi imejlel jiñi tsojlibtyak?

8. Pejkañ tyi weñ xuk'ul jiñi su'boñel.

SU'BOÑEL NUKBÄ IK'ÄJÑI'BAL

Jiñi Secretaría cha'añ Protección Civil yik'oty jiñi Secretaría cha'añ Educación cha'añbä yumäl tyi Estaru tyi Chiapas, mi' su'beñtyelob tyi ipejtyelel lak pi'älob, kema'añ mi ikaja ijajmel iskwelaj tyi ilumaletyak jiñi Margaritas, tyi Jicotol, Piedras Negras yik'oty Paraje Chico, tyi ikaj käläxix buty'ja'lelyak tsa' bälilu' mäkä bijtyak yik'oty cha'añ käläxixtyak tsa' lu' letsy ya'lel jiñi ja'tyak.

Ili che' ma'añ mi ikaje ijajmel iskwelaj che'jaxyto mi kaja ikäytyäl k'älätyo yambä tsijib su'boñel, imi ik'ajtyibeñtyelob jiñi lak pi'älob año'bä yalo'bil tyi iskwelaj cha'añ mi ipijtyañob jiñi tsiji'bä su'boñel. Jiñi Secretaría cha'añ Protección Civil yik'oty jiñi Secretaría cha'añ Educación mi kaja yäk'ob tyi yorajlel jiñi tyik'oñel yik'oty jiñi su'boñel añächbä iwersalel.

Tuxtla Gutiérrez, Chiapas, Itsiklél 10 cha'añ awostoj tyi ija'bilel 2020.

TS'ijbuñ jiñi ty'añäl mu'bä ik'ajtyiñtyel.

¿Bakibä ajñi'bäl ijalajki mi yäjk'el tyi käñol jiñi su'boñel?

¿K'älä jalatyoj ma'añ mi ikaja jiñi päś juñ?

128

9. TSuyu yik'oty juñts'ijty raya ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty chuki iye'tyel ik'ajñi'bal tyi jujunp'ej.

Wejch juñ
su'boñel

Jiñäch jiñi ts'itya' ty'añ mu'bä
lak tyaje'tyak tyi ibäjk'iltyak o tyi
ibuxiltyak chäbäyestyak che'
mi lak ñik'i mäñe'.

Ipixlib ipaty

Jiñäch jiñi ts'itya' ty'añ ba' mi itsol
ts'ijbuñtyel ik'aba' chäbäyestyak.
Ili ts'itya' ty'añ mi itsojlel chäch
bajche' yombä mi isujbel cha'añ
ipästyäl jiñi ty'añäl yombä mi
ik'ejlel.

TSojlib

Jiñäch jiñi chuty ts'itya' ty'añ
ya'ba' mi yäjk'el tyi käñol jiñi ty'añ
cha'añ mi isu'bel junp'ej ajñi'bäl,
Junp'ej e'tyel o cha'añ chuki mi
ichojñel.

10. Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ its'ijbuñ jiñi chuki woli ak'ajtyi'beñtye.

Juñtyikil tyatyäl yom isu'beñ iyixik'al, ke mu'bi ikaja tyi majlel tyi yotyotylel ts'äkayaj ich'ämyälel jiñi ts'ak ma'añbä tyi iyäk'eyob yik'oty cha'añ mi iyäk'eñ iyuch'el jiñi ichityamtyak.

TS'ijbuñ jiñi ty'añäl machbä yom mi iñajiyel käytyäl ya'i tyi ts'iñtyälbä su'boñel.

129

TS'ijbuñ jiñi ts'iñtyälbä su'boñel.

11. TS'ijbuñ jiñi itye'eltyak ts'ijb kãñbilixbä acha'añtyak
anbä tyi tsolts'ijb.

130

12. TS'ijbuñ cha'p'ej xujty'il ty'añtyak yik'oty ili yalo' ty'añtyak
añbä tyi eñtyäl.

Otyoty

Ts'i'

13. TS'ijbuñ jo'p'ej yalo' ty'añtyak yik'oty ili itye'eltyak ts'ijb: j,
k, b, s, x, w.

CHäñp'ajl ty'añ 4

TYi iyujtyi'bal ili chäñp'ajl ty'añ, jiñi lak pī'äl xkāñ juñ:

- ❖ Mi ikajel akāñ jiñi ty'añ añbä tyi **kolem wejch juñ** che' mi ak'elbeñ iyejtyal yik'oty che' mi apejkañ ijol ty'añtyak.
- ❖ Mi ikajel apejkañ yik'oty mi ikajel atsiktyesañ jiñi ty'añ ñuktyakbä ik'äjñi'bal añbä ya'i tyi **kolem wejch juñ**.
- ❖ Mi ikajel akāñ yāñältyakbä ty'añ cha'añ mi its'ijbuñtyeltyak jiñi **wejch juñ su'boñel**.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñtyak, ak'eltyak yik'oty mi ikajel atyoj-esañtyak jiñi **wejch juñ su'boñel** cha'añ yāñältyakbä ik'ajñi'bal.
- ❖ Mi ikajel akāñ jiñi ik'aba', bajche yilaltyak yik'oty bajche' mi ik'äjñeltyak jiñi wejch juñ yik'oty jiñi wejch juñ su'boñel mu'bä kajel apejkañ yik'oty atsijbuñ ya' tyi p'ajl ty'añ.
- ❖ Mi ikajel akāñ ak'āñ jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb ya'i tyi ts'ijbayaj.
- ❖ Mi ikajel akāñ yik'oty ats'ijbuñ itye'el ts'ijbtyak **y, s, x, w** mu'bä ik'äjñel ya tyi tsol ts'ijb tyi aty'añ.
- ❖ Mi ikajel awäl bajche yilaltyak ya'i baki ch'oyolety yik'oty chuki mi atyaj añajtyi k'eltyak.
- ❖ Mi kajel akāñ pañämiltyak che' mi awu'biñ mi iyäjlel bajche' yälaltyak.

Itsikilel ty'añälyak tyi jiñi pejkajuñ

Säklañ ya'i tyi Juñ cha'añbä pejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ 7, “Jiñi xña'wax, xtyatymuty yik'oty ts'i'tyak”, pejkañ i-alä yik'oty a pi'älob tyi kãñjuñ yik'oty xpäsjuñ jiñi ya'bä ts'ijbu'bil tyi eñtyäl.

¿CHuki ty'añ tsa' ikäybeyety ili pejkajuñ?

Añba u'bibil acha'añ
ba' ujtyem bajche'
jiñä, ¿ña'tya'bilixba
acha'añ bajche'
jiñi xtyaty-muty tyal
isu'beñety jiñi ty'añ?

K'ele jiñi ejtyalältyak yik'oty pejkañ chuki woli iyäl lak pi'älob ila' ikołtyañety xpäs juñ.

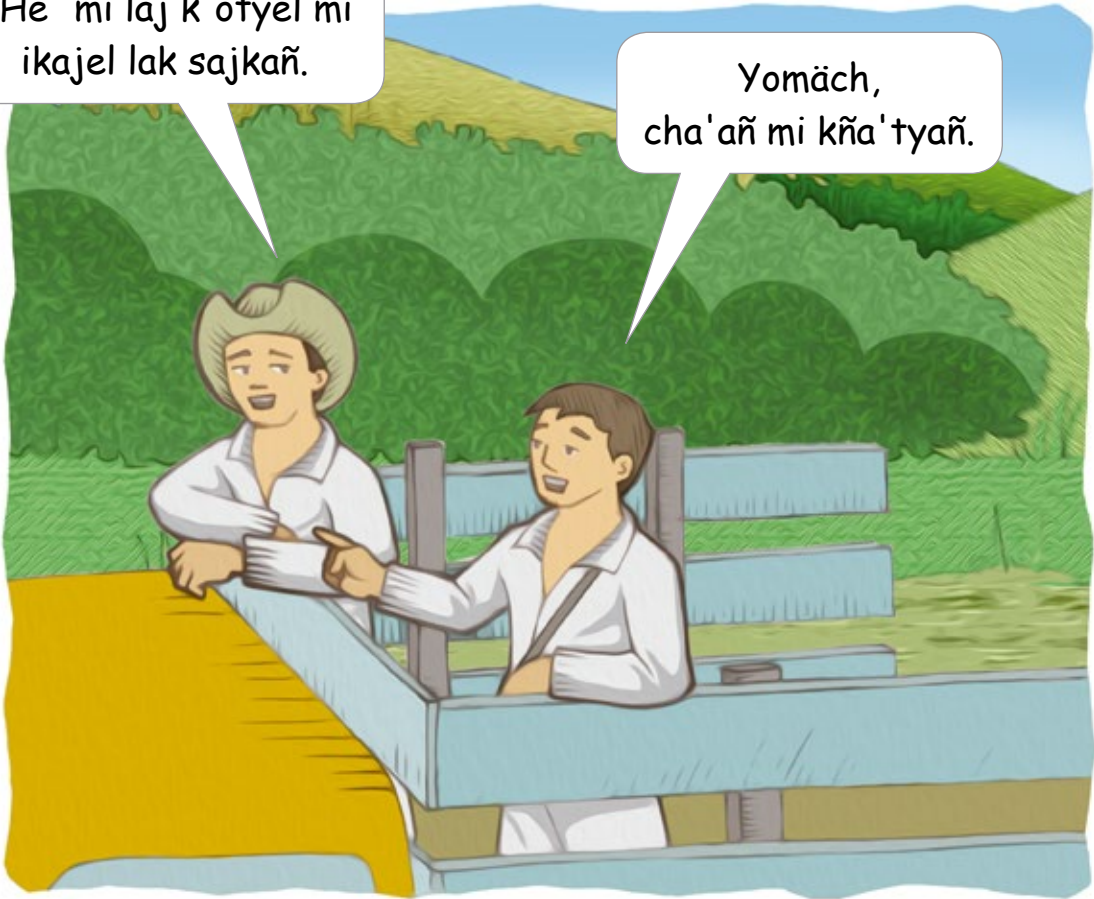
133

Muk'jach atse'tyañ, éawujilächba chuki jiñi?

CHe' mi laj k'otyel mi
ikajel lak sajkañ.

Yomäch,
cha'añ mi kña'tyañ.

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki ikaba' jiñi ts'itya' ty'añ ya'bä päk'äl tyi
juntyejk tye'?

¿Añixba k'elbil acha'añ ili ts'itya' ty'añ yomo lajalbä
bajche' iliyi? ¿Baki?

¿CHuki mi aña'tyañ mi iyäl jiñi ts'itya' ty'añ k'elbilixtyakbä
acha'añ?

¿CHuki ye'tyel ik'äjñi'baltyak jiña ts'itya' ty'añ?

Säklañ ya'i tyi kolem wejch juñ, k'ele jiñi ejtyalältyak yik'oty pejkañ ijolty'añ ila' ikotyañety xpäsjuñ.

¿Chikun bin-a ta awa'ie...?
¡Chikunkunya!

¿CHuki jiñi k'ajk chikunkunya?
Jiñachbi juñsujm k'am-äjel ta'ba tyejchi tyi aprika, orajachbä mi' p'ojle majlel imachbi tsätsik mi' tyajofila.

Isujmlel ik'aba, chikunkunya, "ixäyi mu'ba ik'achilañ ibäj", tyi ikajbi ik'uxel imalil ibä'tyala' mu'ba yäk' ili k'am-äjel.

¿Bajche' mi ityoje majlel?
Jiñi ichänil mu'ba ip'ol jiñi k'am-äjel jiñjach mi' tyajofila che' mi' k'uxofila ustyak añixbä ik'am-äjel.

Che' mi ik'uxtyä juñtyiki lak piñali jiñi k'am-äjel mi' päs ibäj tyi chänp'eje otyi waxäkp'eje k'iñ.

¿Bakibä bajk'el mi yäk'tyak?

- Tsätsbä k'ajklel.
- Weñ käläxixbä ik'uxileltyak imalil bök'tyal.
- Ik'uxileltyak yajkumle bök'tyaläl.
- Ik'uxileltyak joläl.
- Che' bajche' yombä xejtyaki.
- Lujbeñlel.
- Paseltyal tyi lak pächijel.

¿Bajche' ch'ujbi kotyayajbä cha'añ ma'añ mi ityajoñla?

- Mi lak weñ mäkyak jiñi ja' muk'bä ityempäñtyetyak cha'añ mi ik'ajhel tyi otyoty.
- Ik'äñol bombilbi ts'ak cha'añ ma'anik mi imejlel ik'uxofilañ jiñi ustyak.
- Ik'äñol jiñi ts'ak cha'añbä mi ixajts'iñtyel jiñi us tyi yochi'bältyak yik'oty tyi ik'elajibatyak otyoty.
- Imosiñtyel laj k'äbtyak yik'oty la kaktyak tyi pisleläl cha'añ ma'añ mi lak mejlel tyi k'uxtyäl.

¿Bajche' mi' käññel?
Weñ añ ik'ajñil'bal, mi lak majlel ya' baki mi' k'eñlel mi' añ laj k'am-äjel, cha'añ mi' k'eñlel chuki añ lak cha'añ, yik'oty mi' k'eñlel jiñi lak ch'ich'al, cha'añ mi' mejlel lakäkeñtyel jiñachbä its'äkali.

Ili melbaltyak muk'äch its'itya' jisañ je'el jiñi ip'ojlel dengue o jiñi sika, k'am-äjetyak mu'ba ityoyonla je'el tyi alä ustyak.

T'Yemeibä Nötyibal cha'añ ma'añ mi' puk ibä jiñi K'am-äjetyal yik'oty cha'añ Kotyañtyel 01 800 00 44 800

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki mi ipäs jiñi ejtyalältyak ya'i tyi kolem wejch juñ?

¿Bakibä jolty'añ yom mi ipästyäl tyi kolem wejch juñ?

¿Bakibä ty'añ mi imejlel tyi tyajtyäl ya'i?

Pejkañ jiñi kolem wejch juñ ila' koltyañety xpäs juñ jiñtyo che' mi ich'äñbeñ isujm.

**TSuyu yik'oty junts'ijty raya jiñi xujty'il ty'añ
mu'bä its'äkyesañ isu'b ty'añ tyi kolew wejch
juñ. K'ele bajche melbil junp'ej.**

Jiñäch junp'ej
k'am-äjel mu'bä...

Weñ tsäts ik'ä'k'älel.

Yombä mi lak mel
cha'añ ma'añik
mi ityoyoñlaj ili
chinkunkunya jiñäch:

... che' mi' k'uxoñla
ustyak añixbä ik'am-
äjel.

Jiñi ichäñil mu'bä
ip'ol jiñi k'am-äjel
jiñjach mi' tyajoñla

...mach wokolik mi
ityoyoñlaj

Jiñi iyejtyal mu'bä
iyäk' ili k'am-äjel
jiñäch:

Moso ak'ä'b yik'oty
awok cha'añ ma'añik
mi ik'uxety.

Jak'ä jiñi k'ajtyibaltyak yik'oty jiñi ty'añäl añbä tyi kalem wejch juñ.

TS'ijbuñ chuki mi icha'leñ juntyikil lak pi'äl che' mi tsa' k'uxli tyi us tyoybilixbä ich'añ k'am-äjel.

137

TS'ijbuñ cha'p'ej xujty'il ty'añ cha'añ ma'añik mi iweñ mejlel ityoyoñlaj ik'am-äjel chinkunkunya.

TS'ijbuñ bajche' mi iña'tyäñtyel mi k'ametyix tyi chinkunkunya.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

Cha'añ ma'añik mi iweñ tyoyoñlaj ili k'am-äjel mach yomik mi lak kä'k' tyi tyempäyel tyi lämtyal ja'.

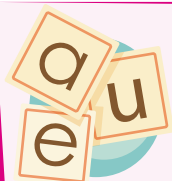

138

Junp'ej iyejtyal mu'bä iweñ päš ibäj jiñäch ik'uxel ichijil tyi lak p'akeltyak.

CHa'añ mi aña'tyañ mi k'ametyix, yom mi amajlel baki mi iyujtyel tyi ajk'el ts'äkayaj k'ok'lel.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'aña jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añ yik'oy ty'añtyak la' ikotyañety xpäs juñ yik'oty ts'ijbuñ ja'el ya'i ba' säp ts'ijbu'bil raya cha'añ mi ats'äktyesañ ña'tyi'baläl.

Jiñi ikä'k'älel chinkunkunya jiñäch junp'ej _____.

Joch'el

K'am-äjel

jiñi _____ jiñäch junpej iyejtyal k'am-äjel.

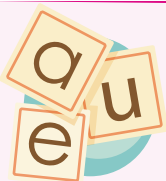
Kux-lu'bäñtyel

Ts'äkañtyel

Jiñi k'am-äjel mi ityojoñlaj che' mi _____ junkojty us.

tyoyoñel

Ik'uxoñlaj

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ ijoyñup'u jiñi itye'eltyak ts'ijb.

Y
S
X
W

Jiñi k'am-äjel mi ipäs ibäj tyi chämp'ejlel **yik'**oty tyi
waxäkp'ej k'iñ che' mi tsi' ik'**uxäy**ety.

Y
S
X
W

Yik'oty je'e ñoj ñukbi ik'äjñi'bal lak ña'tyañ kema'añbi
its'äkal joch'bilbä cha'añ jiñi chinkunkunya.

Y
S
X
W

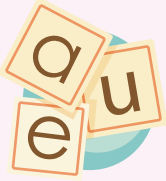
CHa'añ ma'añik mi ik'uxoñla **us yik'**oty mi ityoyoñla ili
k'am-äjel **yom** mi lak mose' laj k'ä'b **yik'**oty lak **ya'**.

Y
S
X
W

Jiñä its'äkal muk'jach ilajmesañ, ik'**uxel** bajk'el.

Y
S
X
W

Jiñä ty'añ chikunkunya **yom** mi **iyäl** "jiñ muk'bä
ipäk ibäj".

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ iweñ k'ele tyi xuk'ul ik'äñol jiñi kolenbä tye'eltyak.

Y

y

TYi **Y**ajaloñ woli tyi jojch'elob cha'añ itsäkal chinkunkunya. CHe' mi ik'uxoñla u'ch'ja' añ mi **iyäk'** k'ux jol.

Jiñi lak ña' **xYolanta** mach yomik mi ityaj jiñi k'am-äjel ya'bä ts'ijbu'bil tyi kolem wech juñ.

S

s

Samoñix tyi kotyoty kome weñ añix kwi'ñal.

Ak'bi tsajñi kjula'tyañ kerañ tyi Käktye'pa'. Sajmäl tsajñoñix kä'k'iñañ kchol.

X

x

Añ junpejty xchumtyäl ik'aba' Xaxija', weñ ity'ojoljax yik'oty weñ uts'atyax mi laj kel pañmil.

Jiñi kts'i' weñ yujil kolmijel. Xiñläpäl tyi xajlel tsa' ktyajalojoñ jiñi tye'lal.

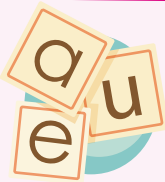
142

W

w

Jiñi xWanaj tsañij tyi luk-chäy tyi kolem ñajb

Jiñi ipäk'ilob ktatuchob ch'oyolob tyi Waris.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

**CHa'leñ ts'ijb ila' kotyañety mu'bä ipäsbeñety
juñ aña'tyabä cha'añ jiñi Kolem wejch juñ.**

¿Bajche' yilalo'b?

¿CHuki tyi ty'añ añ icha'añ?

¿Bajche' yilal mi ipästyäl jiñi ty'añ ya'i tyi kolem wejch juñ?

**Pejkañ ili ty'añäl ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ
imi kaja awäle'.**

K'ajalba acha'añ...

Jiñi **kolem wejch juñ** jiñäch junp'ej ts'itya' ty'añ mu'bä ikotyañ ibäj tyi ejtyalältyak yik'oty ty'añtyak cha'añ mi imejlel isu'b chuki la kom mi lak päs yik'oty cha'añ mi iyäk tyi kolemtyesañtyel iña'tyi'balob lak pi'älob kãñbilo'bixbä icha'añ.

Jiñi **kolem wejch juñ** mi isub yik'oty mi ik'otyel tyi ityojlelob lak pi'älob che' ja'el mi ijich'käjchel ya'i baki mi imejlel ilu' k'elob lak pi'älob.

Jiñi **kolem wejch juñ**:

- Mi ich'äntyilel junp'ej ijolty'añ.
- Mi iyä'k'eñtyel ik'aba' ijolty'añ.
- Mi isu'be' ty'añ weñ ñukbä ik'äjñi'bal.
- Mi ich'äme' majlel ejtyaläl che'äch bajche jiñä ty'añ wolibä isujbel.
- Mi ik'äne' ch'och'okbä yik'oty kolembä itye'el ts'ijb cha'añ weñ mi ik'ejlel jiñi ty'añ weñ ñukbä woli isujbel.
- Bajche'jach mi itsolel jiñä ty'añ wolibä isujbel.
- Mi ich'äntyilel ty'añ baki mi imejlel lak kweñ tyaje' majlel.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ imi arusiñ yik'oty che'bä ili ✗ jiñi ba' mi isujm o mach isujm.

Xujty'il ty'añ	Isujm	Mach isujm
Jiñi kolem wejch juñ ma'añik mi ich'äme' majlel ejtyalä.		
Jiñi kolem wejch juñ mi ik'äñ ch'o'ch'okbä yik'oty kolembä itye'el ts'ijb cha'añ weñ isujbel jiñi ty'añ.		
Jiñi ejtyalältyak añäch chuki mi isu'b ja'el.		
Añ ka'bäl ijolty'añ mi isu'b.		
Mi ich'äntyilel ijolty'añ.		
Jiñi its'ijbal yik'oty ity'uñulel itye'el ts'ijb jiñäch yombä weñ ty'ojol mi imejlel cha'añ weñ uts'aty mi ik'el lak pi'älob.		

**Xotyñup'u jiñi ajñi'bältyak yik'oty ujtyeltyak ba'
mi ik'äjñel junp'ej Kolem wejch juñ.**

146

TYi imal otyoty

TYi oyotyolel ts'äkaj k'o'k'lel

Tyi iyeskwejla klumal

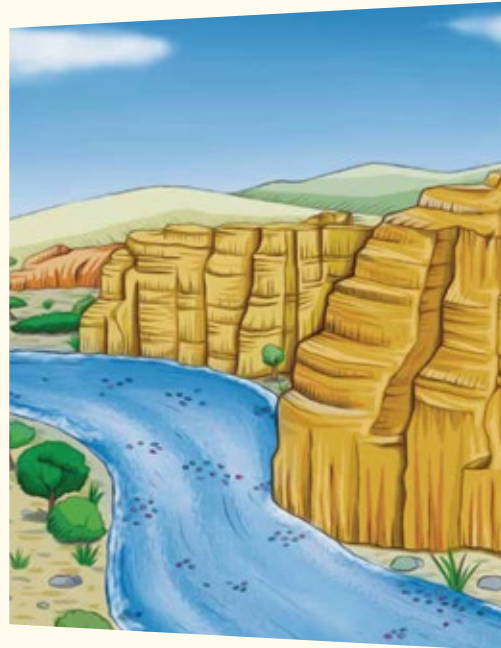
Tyi ipam iyotyolel klumal

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bä ipäsbeñety juñ.

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ imi kaja awäl bajche' yila jiñi ejtyaläl.

Junp'ej kolembä pa' weñ säk yik'oty weñ säktsäñañ k'ojchoktyik ibijlel ba' mi iyajlel ju'bel majlel tyi kapayate. Jiñä isäklel mi iyäk'eñoñlaj jk'el jiñi yalo' xajleltyaty ya'ibä ji'il tyi amal ja'. TYi its'ejtyäklel ityi'ja' ya'i pitypitytyak kolembä xajlel yik'oty kolemtiyakbä tye', woli ipi'leñ tyi ñumel. Jiñi matye'el mi imose' ity'ojliji'b che' mi laj k'el ya'i tyi jijli'bäl [...]

Jiñi yäx-elañbä pañchañ woli ipi'leñ tyi ijoytyäklel cha'añ mi ipäs ibäj iñäch'tyälel pañmil che' tyi ik'ajel.

*jiñi iju'bib kapayate, mi ityajtyäl tyi iyeñtyälal majlel Argentina.

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bä ipäsbeñety juñ.

¿CHuki añ ya'i tyi lum?

¿Bajche' yilal jiñi ja', xajleltyak, matye'eltyak yik'oty jiñi pañchañ?

* “Descripción y retrato” (fragmento). Recuperado de <https://bit.ly/36Mqzjn>

ǵBaki mi imejlel tyi tyajtyäl jiñä: xajleltyak, kolem-xajleltyak
yik'oty jiñi kolem tye'tyak?

ǵJiñi ts'itya' ty'añ tsa'ba iyä'k'äyety akäñ jiñi lum?

ǵBaki mi imejlel la jk'äñ ili su'bilbä iyejtyaltyak lum?

**Su'beño' yaño'tyak bajche' yila jiñi lumaläl mu'bä aňoj
mulañi.**

Yults'ibañ jiñi lum su'bilbä bajche yilal iyejtyaltyak.

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bä ipäsbeñety juñ.

ǵBakibä yambä ty'añ tsa' awotsaj ilaj tyi su'bilbä iyejtyal?

ǵBajche' tsa' atsolo majlel jiñi ty'añ tsa'bä asu'buj?

ǵMu'ba imejlel owotsañ yantyakbä ty'añ? ǵBakibä?

Näch'tyañ mu'bä kaja isub jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ cha'añbä ili ty'añäl y mi kaja awäle'.

K'ajalba acha'añ...

Aläj awik'oty yaño'bä lak pi'älob cha'añ bajche' mi imejlel lak tsol-al jiñi ajñi'baläl ik'aba'bä **su'bilbä iyejtyal ajñi'balältyak**. Jiñi **su'bilbä iyejtyal ajñi'baläl** weñ yom mi itsojlel tyi alol, jiñi iyejtyaltyak weñ ñukbä tyi kãñol, che' bajche' iliyi, yom mi iyäjlel bajche' yilal yik'oty baki mi ityajtyäl chuki añtyak icha'añ.

Ili su'bilbä ejtyaläl mi imejlel iyäk' tyi ña'tyãñtyel, tyi kãñol yik'oty yañtyako'bä lak pi'älob ¿bajche' yilal jiñi ajñi'bäl?

Mi lak jk'ãñ ili su'bilbä iyejtyal ajñi'balältyak cha'añ mi imejlel lak tyaje' ili ajñi'bal baki woli tyi ujtyeltyak, añ ityajol, yom weñ mi lak kãle' cha'añ mi iñopo'b jiñi lak pi'älob chuki woli tyi ujtyeltyak yik'oty iñuklel ik'äjñi'bal, che' bajche' mi iyäjlel juñp'ej oño'tyañ:

- **Isujmlel**, che' bajche' iliyi: che' mi la käl che' añ chuki tsa' ujtyi tyi lak tyojlel, bajche' tsa mejli imuch'kiñob ibäj lak klumal, bajche' mi la käl junp'ej lum tsa'bä lak jula'tyaj, cha'añ mi imejlel lak tyaje' baki añ ili ajñi'baläl, yik'oty yañtyakbä.
- **Machbä isujmik**, che' bajche' iliyi: kwentutyak, pabulajtyak yik'oty leyentajtyak.

Che' ja'el mi imejlel lak mel su'bilbä iyejtyal ajñi'bal tyi ityojlel ejtyaläl yik'oty yults'ijbu'bilbä ejtyaläl ixku jiñä lak pi'älob wolibä iñäch'tyañob ili ty'añ mi imejlel iña'tyañob tyi ijol anke mach ikãñbilik icha'añob.

Ili su'bilbä iyejtyal ajñi'balältyak mi iweñ p'ip'ejsa'beñob ijol lak pi'älob tyi k'el pañmil.

Näch'tyañ mu'bä kaja isub jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ imi kaja awäle' ¿chuki mej abe-al che' mi yäjlel yilalel junpejty lumaläl?

1. ¿Bakibä jiñi ajñi'bäl mu'bä kaja awäle' yilalel?: junpejty lumaläl, tyejklum, chuty ajñi'bäl, xiñjawäbä lum', joktyälbä matye'el, ranchuj, witstyakbä matye'el, iyañtyakbä.

2. ¿Baki mej lak tyaj?: TYi Mejikuj, Pewla, luk'äl, ñajty, iyañtyakbä.

3. ¿Bajche' yila jiñi ajñi'bäl?: kolembä, chuty, ilekax, säkpojañ, bajñe añ, ch'äjäyem, tyijikña, ilekax, bä'bä'k'eñ, iyañtyakbä.

4. ¿CHuki tyi chä'bä añtyak mi ityajtyäl?: Chutybä ja', kolembä ja', yajli' ja', matye'el, witstyak, tye'eltyak, päk'äbältyak, xajleltyak, otyotyak, aläk'ältyak, ch'äloñi'tyak, iyañtyakbä.

5. ¿Baki añtyak jiñi chä'bä añtyak?: tyi chañ, tyi' ye'bal, tyi ats'ej, tyi añoj, tyi aty'ej, tyi iñajtyilel, tyi patyäl, tyi ityi'äl, iyañtyakbä.

6. ¿Bajche' yila jiñi chä'bä añtyak?: chutyak, kolemtiyak, pätytsikityak, ilekaxtyak, yäjäxtyak, säsäkyak, añ itsukuleltyak, weñ sujkubiltyak, utsatyak, bele añtyak, tyäkiñtyak, a'ach'tyak, iyañtyakbä.

Su'beñ jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ mi iyäl bajche' yila junp'ej ajñi'bäl ikäñäbä. Alä:

¿TYi jiñi yilalel ta'bä ajli chuki chä'bä añtyak tyi añä'tyä?
 ¿TYi jiñi yilalel ta'bä ajli chuki chä'bä añtyak mi añoj mulañ akäñe'?
 ¿CHuki tyi jiñi yilalel ta'bä ajli muk' tyi kotyayaj cha'añ iña'tyän'tyel bajche' yila jiñi ajñi'bäl?

TS'äkyisañ wa'liyi iyälol bajche' yila jiñi lumaläl mu'bä amulañ, su'beñ ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

Weñ alä tyi weñ jiñi ty'añäl mu'bä kaja awäle' itsäkleñ bajche' iliyi:

- ¿Bakibä jiñi ajñi'bäl ibaki mi ityajtyäl?: jiñäch junpejty lumaläl, junpejty xäñä'bil, chuty lumaläl, junxuty' lumil, paty otyotyäl, iyañtyakbä.
- ¿Bajche' yila?: ilekax, kalem, tyijikña, weñ sujkubil...
- Alä chuki añtyak icha'añ ¿Bajche' yila ibaki añtyak?
- Ñopo amel bajche'ki mej amel yälol jiñi yilalel ya'i mi awäk' tyi käñol jiñi yilalel ta'bä amele.

Su'beño' bajche' yila jiñi yilalel ta'bä ats'ijbu iñäch'tyañ yañtyakbä.

**Näch'tyañ isu'bojel yilalel jiñi lumalältyak
chonkolbä iyäl jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ
iña'tyañ bakibä lumaläl chonkol iyäl.**

152

Ak'ä tʝi kăñol bajche' yila junp'ej ajñi'bäl iyambä api'äl mi
kaja isäk ña'tyañ.

**Alä ik'añä apensal cha'añbä jiñi ta'bä akäñä
cha'añ iyälol bajche' yilal jiñi pamiltyak.**

¿Ta'ba ñoj mejli akäñ amel che' mi awäl yilalel junp'ej
ajñi'bältyaki?

¿CHukoch mi awäl ke tä'äch tyoj-äj amel yälol jiñi yilalel?

¿Bajche' tyi ñoj tyoj-äj?

¿Mi awäl ke mej añoj mejlisañ iñäch'tyän'tyel yälol jiñi
yilalel che' mi awu'biñ mi iyäjlel jiñi ajñi'bältyak?

154

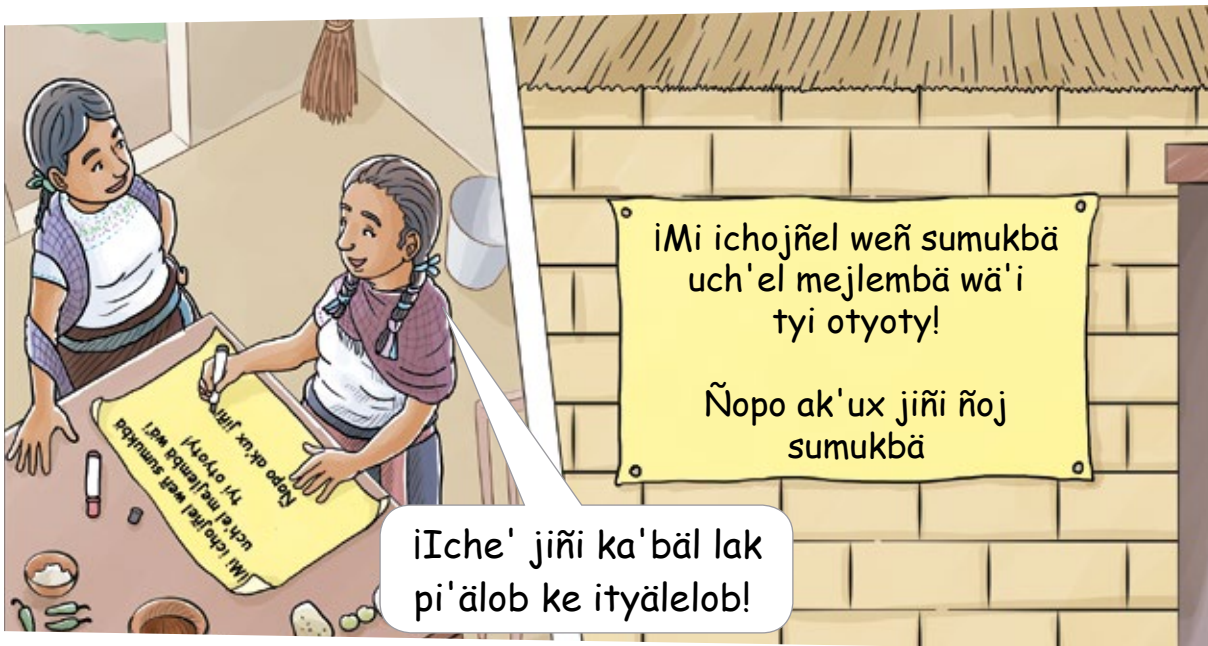

**K'ele jiñi ejtyalältyak ila' kotyañety jiñi mu'bä
ipäsbeñety juñ apejkañ chuki mi yälob jiñi
lak pi'älob.**

Tyi ipejtyele jiñi xtroñelob tyi
mel chä'bätyak mu'bä
iñumelob wä'i, mi käl käläxix
mi añik'i choñ.

CHächku bajche' jiñi, ñoj weñ
yu'bi che' tyi ktyecheloñ kmel
uch'el cha'añ kchoñbeñloñi.

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

- ¿CHukoch tyi its'ijbuyob ts'itya' ty'añ jiñi x-ixikob?
- ¿CHuki ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ ta'bä its'ijbuyob?
- ¿Añba ba' awilala jiñi ts'itya' ty'añ che'bä yila bajche' jiñi?
- ¿Baki?
- ¿CHuki ik'äjñi'bal ili ts'itya' ty'añ?

Pejkañ ili wejch juñ su'boñeltyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

*iMäñä ya'lel ichu' wakax
tyileñbä tyi ranchuj!*

*\$12.00 pesu ityojol
tyi junp'is litruj*

Tyälä ilayij

**Mi imejlel e'tyeläl cha'añbä
xmel-otyotyak yik'oty
cha'añbä mi ibojñel je'e.**

xWañ Ernantes Karsiya

TY'añijib: 55 11 22 33 44

156

**Iyotyotylel choñoñi'bäl
“Lak Ña' xWañita”**

**¡Weñ ka'bäl mu'bä iñik'i choñ
yik'oty weñ ju'beñ ityojol mi
iyäk' ilaj tyi ityojlel lak lumal!**

Yajñib 59

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿Bajche' mi yäjlel jiñi ty'añäl tyi jujunwejch jiñi wejch juñ su'boñel?

¿CHuki tyi xujty'il tyak ty'añ mi ik'äjñel cha'añ mi iweñ k'ejlel?

¿CHuki mi isu'bo' ibajche' yilatyak päytsikibä icha'añ jiñi mu'bä ichojñeltyak?

¿CHuki jiñi ma'añbä yom mi lak tyaj tyi jiñi wejch juñ su'boñel cha'añbä mi imejlel tyi ñik'i chojñel?

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajalba acha'añ...

Junweych jiñi **wejch juñ su'boñel** jiñäch jiñi chutybä ts'itya' ty'añ ya'ba' mi yäjk'el ty'añäl ba' mi isujbel junp'ej ajñi'bäl, junp'ej meloñel o chuki mi ichojñel.

Jiñi wejch juñ su'boñel mi yäjk'el cha'añ ipejtyele lak pi'älob imu'bä isub jiñäch mi awom majlel tyi junpe'j ajñi'bäl, amel chuki yom mi amel o cha'añ mi amajlel amäñ chuki awom.

Junweych jiñi **wejch juñ su'boñel** añ icha'añ:

- **TY'añ wolibä isujbel.** Ya'ba' mi yäjlel jiñi ajñi'bäl, jiñi meloñel o jiñi mu'bä isujbel cha'añ mi iñik'i chojñel.
- **Ajñi'bäl ya'ba' mej tyi ñik'i mäñol o ba'añ chuki mi ichojñel.** Bixetyik, mej mi isu'beñtye baki mej mi imajlel jiñi lak pi'äl yombä majlel,
- **Xujty'il ty'añ o yalo' ty'añ cha'añbä mi iweñ k'ejlel.** Mi ik'äjñel cha'añ iyäjk'el tyi käñol iweñlel jiñi ajñi'bältyak, jiñi meloñel o jiñi chuki mi ichojñel yik'oty bixtyiktyak añ iyäjk'el tyi imalil jiñi su'boñe.

Añ yañtyakbä jiñi wejch juñ su'boñeltyak mu'bä ik'äjñel cha'añ isujbel yañtyakbä ty'añ o cha'añ ma'añ wokol ityajtyäl ajñi'bältyak, cha'añ mi ña'tyāñtyel mi ch'ujbi o mach ch'ujbi iñujk'el k'ujts tyi imalil ba' mi ichojñel uch'el, o iña'tyāñtyel baki añtyak jiñi tya'ji'bältyak ba' mi ipästyäl juñ.

**Yajkañ junp'ej ujtyeläl ya'bä añtyak cha'añ mi
ats'ijbuñ junk'ej wejch juñ su'boñel.**

**CHa'añ mi isujbel
chuki mi ichojñel**

**CHa'añ isu'jbel
meloñel o chuki
ñik'i awom**

**CHa'añ mi isujbel
junp'ej ajñi'bäl**

158

**CHa'leñ ts'ijb ila' kotyañety mu'bä ipäsbeñety
juñ jiñi ty'añäl mejbä mi ich'äm majlel jiñi wejch
juñ su'boñel.**

¿CHuki awom achoñ, e'tyel o ajñi'bäl awombä awäk' tyi
käñol?

¿CHuki jiñi mu'bä iyäñ yik'oty mu'bä imel tyi kojach jiñä
achoñoñel, awe'tyel o jiñä awajñi'bal?

¿CHuki jiñi mu'bä iñoj mulaño' lak pi'älob mu'bä ichojñel,
ajñi'baläl o jiñä awe'tyel tsa'bä ayajka?

¿CHuki yambä ty'añäl yom mi ats'ijbuñ?

TS'ijbuñ jiñi wejch juñ su'boñel ila' kotyañety xpäs juñ.

- 160

**Ta'ki su'beñtyiyetyak bajche' ch'ujbi tyi weñ melol jiñi
aweich juñ su'boñel ts'ijbuñtyak wä'i imi awotsañtyak.**

[illegible]

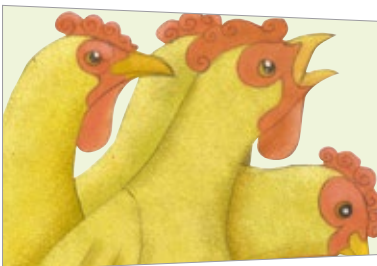

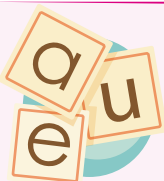
**TS'ijbuñ junp'ej xujty'il ty'añ cha'añ mi ik'el añ
majki yom iñik'i mǎñ jiñi chuki mi ichojñeltyak.**

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'ǎñä
jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

**TS'ijbubeñ ik'aba' jiñi chuki mi ichojñeltyak tyi
jujup'ej ya'i tyi wejch juñ su'boñel.**

Mäñä majlel weñ tsajbä akaxlañ
waj ujtyebä tyi mejlel
iAñ je'e jiñi añbä
yäts'amlel! wechbälälbä!

Mi' mejlel
pislel cha'añbä
pejtyelel k'iñ

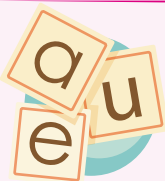

162

Mi ichojñel mutyak yik'oty
ak'achtyak ba'ikachbä
iñojeltyak

iMi ichojñel
weñ tyikiñbä si'
cha'añ ak'ajk!

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

TS'ijbuñ jiñi itye'eltyak ts'ijb mu'bä its'äkyisañ jiñi yalo' ty'añtyak.

_____a_____

W

X

Y

_____a_____

W

X

S

_____uñ

S

Y

X

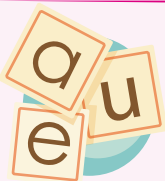

_____o_____

Y

X

S

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulatyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi ty'añ ba'añ jujunp'ej ujtyeltyak ila' ikotyañety jiñi xpäs juñ imi arusiñ yik'oty ili x ya'i bakityak yom mi ats'ijbuñ wejch juñ su'boñel.

Wolibä tyi ujtyuel	Mi y om ats'ijbuñ junp'ej wejch juñ su'boñel	
	Yomäch	Ma'ñik
Mi komki mi jiñi kñoxi'al mi ik'ajaye icha'añ chuki ta'bä jk'ajtyibe mi ich'añbeñoñ tyäle ya'i tyi tyejklum.		
Mi komki mi ilu' ña'tyañob jiñi lak pi'älob ke wä'i tyik tyeñtyaj mik choñ chuki lu' yomo'.		
Mi komki mi iña'tyañ jiñi kixik'al ketyi majliyoñ kchoñe' ya'i ba'añ xäñi'bäl ike tyi käybe iyuch'el.		
Mi komki mi ilu' ña'tyañob jiñi lak pi'älob kemi kmel imi ktyoj-esañ bakijachbä pisleltyak.		
Mi komki mi ilu' ña'tyañob jiñi lak pi'älob kemi kchoñ kuxulkyakbä tyi kotyoty.		

Lajiñ tyi icha'p'ejlel jiñä ts'itya'ty'añ.

¿Chikun bin-a ta awa'ye...?
¡Chikunkunya!

1 ¿Chuki jiñi k'ajk chikunkunya?
Jiñachbi jufsum k'am-ajel ta'bä tyejchi tyi aprika, orajachbä mi' p'ojle majlel imachbi tsatsik mi' tyojonla.

Isujmlel ik'aba, chikunkunya, "ixäyi mu'bä ik'ochilañ ibä", tyi ikajbi ik'uxel imalil ibä'tyalo' mu'bä yäkö ili k'am-ajel.

2 ¿Bajche' mi itoyoye majlel?
Jiñi ichähil mu'bä ip'ol jiñi k'am-ajel jiñjoch mi' tyojonla che' mi' k'uxonla ustyak ahixbä ik'am-ajel.

Che' mi ik'uxtyä juftyiki lak p'öli jiñi k'am-ajel mi' päs ibäji tyi chänp'ejle otyi waxäkp'ejle k'iñ.

3 ¿Bakibä bajk'el mi yäkötyak?

- Tsatsbä k'ajklel.
- Weñ kalaxixbä ik'uxiletyak imalil bök'tyal.
- Ik'uxiletyak yajkumle bök'tyaläl.
- Ik'uxiletyak joläl.
- Che'bijche' yombä xejtyaki.
- Lujbeñlel.
- Pasetyal tyi lak pächijel.

4 ¿Bajche' ch'ujbi kotyayajbä cha'an ma'an mi ityayonla?

- Mi lak weñ mäkyak jiñi ja' muk'bä ityempätyetyak cha'an mi ik'ajñel tyi otyoty.
- Ik'ajñol bombibi ts'ak cha'an ma'anik mi imejlel ik'uxonla jiñi ustyak.
- Ik'ajñol jiñi ts'ak cha'anbä mi ixajjts'ityel jiñi us tyi yochi'bälyak yik'oty tyi ik'elajbätyak otyoty.
- Imosiñtyel laj k'abtyak yik'oty la koktyak tyi pisleläl cha'an ma'an mi lak mejlel tyi k'uxtyäl.

5 ¿Bajche' mi k'ajñel?
Weñ an ik'ajñibal, mi lak majlel ya' baki mi' k'ejlel mi' an laj k'am-ajel, cha'an mi' k'ejlel chuki an lak cha'an, yik'oty mi' k'ejlel jiñi lak ch'ich'al, cha'an mi' mejlel lakäkeñtyel jiñachbä its'akal.

6 Ili melbalyak muk'ach its'itya' jisañ je'el jiñi ip'ojlel dengue o jiñi sika, k'am-ajeltyak mu'bä ityayonla je'el tyi alä ustyak.

Tyemeibä fätyibäl cha'an ma'an mi' puk ibä jiñi k'am-ajeltyak yik'oty cha'an Kotyählyel 01 800 00 44 800

iMäñä ya'lel ichu' wakax tyileñbä tyi ranchuj!

\$12.00 pesu ityojol tyi junp'is litruj

Tyälä ilayij

Mi imejlel e'tyeläl cha'anbä xmel-otyotyak yik'oty cha'anbä mi ibojñel je'e.

xWañ Ernantes Karsiya
TY'añijib: 55 11 22 33 44

Iyotyotylel choñoñi'bäl "Lak Ña' xWañita"

¡Weñ ka'bäl mu'bä iñik'i choñ yik'oty weñ ju'beñ ityojol mi iyäk' ilaj tyi ityojlel lak lumal!

Yajñib 59

Kolem wejch juñ

Wejch juñ su'boñel

Alä jiñä jak'baltyak awik'oty xpäsjuñ.

¿CHuki ts'itya' ty'añtyak jiñi?

¿Bajche' ik'aba' tyi jujunp'ej?

¿Bakibä mi iyäñ tyi jujunp'ej jiñi ts'itya' ty'añtyak?

¿CHuki ik'ajñi'bal tyi jujunp'ej jiñi ts'itya' ty'añtyak?

CHa'chajp ty'añ

2

Jiñi lak pi'äl xkäñ juñ:

- ❖ Mi ikajel aty'ox pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ cha'añ mi anaxañ ña'tyañ chuki woli ich'ämtyilel tyi ibäl.
- ❖ Mi ikajel apejkañ yik'oty mi ach'ämbeñ isujm chuki woli iyäl ibäl ts'itya' ty'añ añbä tyi chajp ty'añ.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñ iña'tyäntyel weñbä ts'ijb cha'añ mi its'ijbuñtyel junp'ej ts'itya' ty'añ mu'bä ilu' k'äjñel ba' chumuloñla.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñ, acha' k'el yik'oty mi ikajel atyoj-esañ jiñi ts'itya' ty'añ mu'bä k'äjñeltyak ba' chumuloñla imu'bä ikajel amel.
- ❖ Mi ikajel akäñ iyänälel ik'aba' yik'oty bajche' yilaltyak jiñi ts'itya' ty'añtyak mu'bä kajel apejkañ yik'oty mu'bä kajel ats'ijbuñ ya'i tyi chajp ty'añ.
- ❖ Mi ikajel awäl yik'oty ach'ämbeñ isujm jiñi ts'itya' ty'añ mu'bä iyätletyak.
- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi tsol ts'ijb añbä tyi aty'añ.

Junp'ajl ty'añ 1

Mu'bä kaja imejleltyak:

168

- ❖ Mi ikajel aty'ox pejkañ jiñi ty'añ mu'bä ityilel tyi **ijuñilel ts'ak** cha'añ mi akäñ chuki woli ich'ämtiyilel tyi ibäl.
- ❖ Mi ikajel asäklañ junp'ej ty'añ ya tyi **ijuñilel ts'ak**.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñ ña'tyi'balältyak yombä mi ich'äm majlel junwejch **tyambä su'boñel**.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñ, ak'el yik'oty mi ikajel atyoj-esañ jiñi junp'ej **tyambä su'boñel**.
- ❖ Mi ikajel akäñ bajche yilaltyak yik'oty baki mi ik'äjñeltyak jiñi tsitya' ty'añtyak muk'bä kajel apejkañ yik'oty ats'ijbuñ.añ.
- ❖ Mi ikajel akäñ ak'äñ jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb ya'i tyi ts'ijbayaj.
- ❖ Mi ikajel akäñ yik'oty ats'ijbuñ itye'el ts'ijbtyak **p, p', n, t** wolibä ikäjñel.
- ❖ Mi kajel awäl tsa'tyakbä ujtyi tyi atyojlel.
- ❖ Mi ikajel akäñ bajche' mi itsujyel majlel jiñi aloñeltyak mu'bä iyäjleltyak tyi jump'ej ty'añ (o tyi che' mi ipejkäñtyel junp'ej ts'itya' ty'añ tsijbu'bilbä).

Itsikilel ty'añälyak tyi jiñi Pejkañjuñ

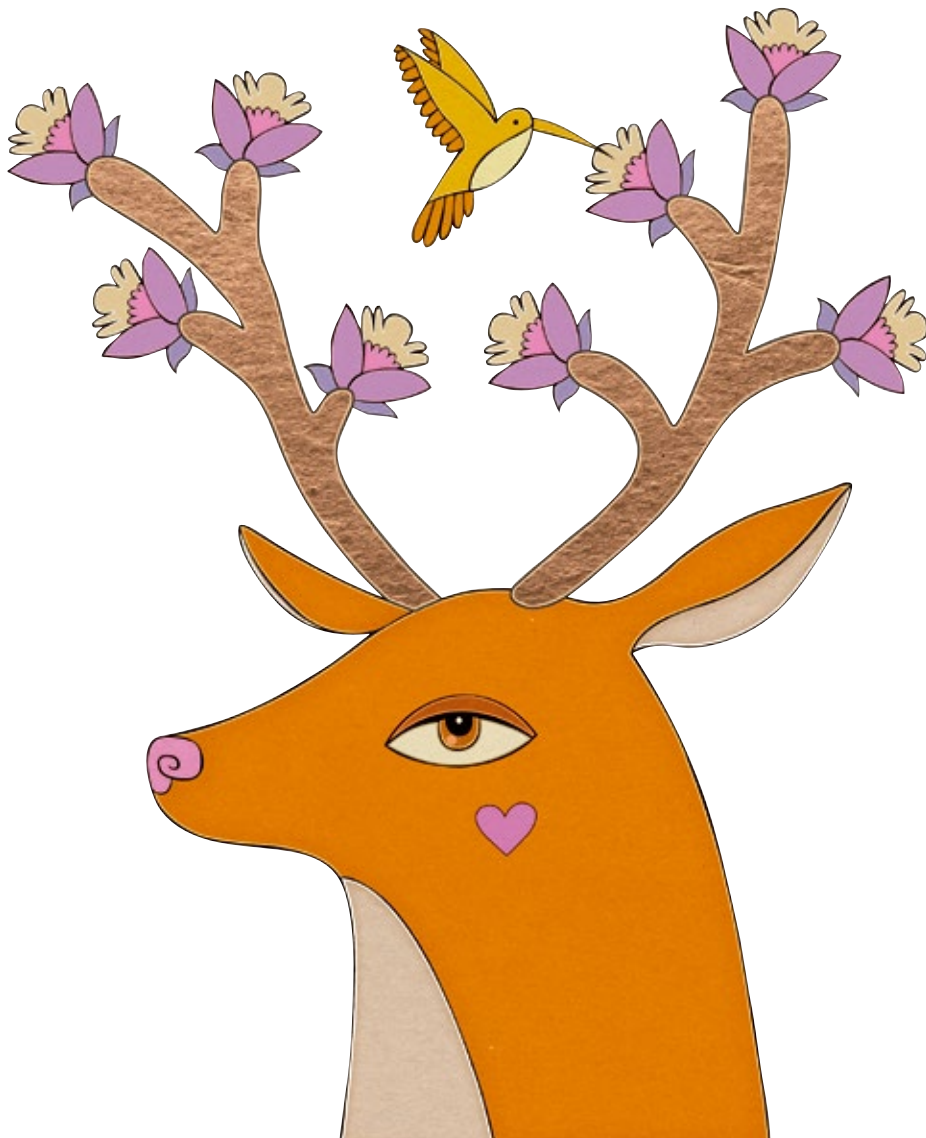

**Säklañ ya'i tyi Juñ cha'añbä pejkäñtyel 11,
"CHukoch jiñi me' ka'bäl ixäjk'il ixulub", cha'añ mi
awäle' awik'oty api'älob yik'oty jiñi xpäsjuñ, ilityak.**

¿CHuki ty'añ mi isub jiñi juñ tsa'bä pejkäñtyi?

¿Bakibätyak jiñi weñlel cha'añbä chumtyäl añ icha'añ jiñi
me' yik'oty jiñi xts'uñuñ?

CHe'bä bajche' ili ujtyel, ¿añba ba' ujtyety che'bajche jiñi
xts'uñuñi?

K'ele jiñi ejtyalältyak ila' ikotyañety jiñi xpäsjuñ apejkañ chuki woli iyälob jiñi lak pi'älob.

170

Alä jiñi ja'k'oñeltyak awik'oty jiñi xpäsjuñ.

- ¿CHuki ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ ta'bä iyäk'eyo' jiñi x-ixik?
- ¿CHukoch ñoj ñuk ik'äjñi'bal mi awäl mi ipejkañ li x-ixiki jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty mi ilu' meltyak chuki mi yäl?
- ¿Añba ba' awilä ts'itya' ty'añ che'bä yilal bajche' iliyi?
- ¿CHuki ik'äjñi'bal ili ts'itya ty'añ?

**Pejkañ jiñi ip'ajkleltyak juñ ya'ba' chächäk
its'ijbal ya'i tyi ijuñilel ts'ak ila' ikotyañety jiñi
mu'bä ipäsbeñety juñ.**

Xts'ākayaj. Araceli Cuevas Hernández
Xtsepoñel yik'oty Xloty-aläl
Itsiklel ijuñilel iye'tyel 0810347

GOBIERNO DEL ESTADO DE VERACRUZ

Ik'aba' xk'am-äjel:
Juan José Díaz González

Ik'iñilel ts'ākañtyel:
Itsiklel 15 cha'añ mayuj tyi ija'bilel 2020.

Ja'bilel: 23 ja'bilel

Yeslel: Wiñik

TSa' tyajbeñtyi:
Ik'am-äjel iñäk'äl xej je'e
yik'oty ja'tya'.

TY'añ yombä mi ich'ujbiñtyel:
Uxp'ej k'iñ yom k'aj-oj, yom
mi' ik'uxtyäl k'uñbä bälñäk'äl,
iyom weñ oñ mi ijajpel ja'.

Its'ākalel:
—Amoksisilina 500 mg, junpijty mi' jajpel tyi 8
orajtyak, jo'pej k'in mi ijajpel.
—TS'ak its'ākalbä sity 400 mg, junpijty mi' jajpel tyi
12 orajtyak, uxp'ej k'in mi ijajpel.
—Its'ākaltyak lak ch'ich'el japbilbätyak 500 ml,
junyaj yom mi ijajpel 500 ml tyi jump'ej k'iñ,
uxp'ej k'iñ mi' ijajpel.

Xts'ākayaj: Araceli Cuevas Hernández
Ik'aba' wolibä tyi ts'ākaya

Pirma

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

¿CHuki tyi ty'añäl añ icha'añ tyi jujunp'ej ya'i ba'añ
its'ijbaltyaki?

¿Maxki ñuk ik'äjñi'bal yom mi ich'ämbeñob isujm jiñi ty'añäl
añbä its'ijbaltyaki?

¿Maxki o maxkiyob mi yäk'ob che'bä ty'añäl jiñi?

¿CHa'añ chukoch?

**Pejkañ jiñi juñilel ts'ak ila' ikotyañety
jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo
jaysujtyel yom mi akäñi.**

**Säklañ ya'i tyi ijuñilel ts'ak jiñi ty'añäl mu'bä ik'ajtyiñtye
yik'oty jak'ä ili k'ajtyiyajtyak.**

¿Maxki icha'añ jiñi ijuñilel ts'ak?

¿CHuki tyi k'am-äjel añ icha'añ jiñi lak pi'äl?

¿CHuki mej imel cha'añ mi ik'ok'añ?

¿CHuki mej ijap cha'añ mi ik'ok'añ?

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ isäpts'ijbubeñ iye'bal ya'ba' mi ityaj its'äkyäyel jiñi jujunp'ej ixujty'il ty'añ.

1. Yomäch mi icha'añtye k'aj-oj k'älättyo

tyi ijo'p'ej k'iñlel

tyi yuxp'ej k'iñlel

2. Ija'bilel jiñi xk'am-äjel jiñäch bajche'

23 ja'bilel

32 ja'bilel

3. K'älättyo tyi ijo'p'ej k'iñlel mej tyi japol junwejch jiñi amoksisilina chäch bajche'

tyi waxäk'p'ejlel orajtyak

tyi cha'lujunp'ejlel orajtyak

4. Jiñi xk'am-añ mej iweñ jape' ja' k'älättyo bajche'

tyi yuxp'ej k'iñlel

tyi jo'lujunp'ej k'iñlel

5. Ik'am-añ jiñi lak pi'äl jiñäch ichämelel iñäk' yik'oty

xej itya'äl je'e

K'ajk yik'oty pasel

K'ele jiñi ejtyalältyak yik'oty pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipásbeñety juñ.

Jiñi lak pi'äl yom mi weñ jape'tyak ja' cha'añ mi ik'ok'-añ.

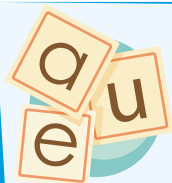

174

Jiñi Xts'äkayaj x-Araselij Kwebas Ernantyes tyi its'ijbu jiñi ijuñilel ts'ak.

Jiñi xk'am-añ jiñäch juntyikil wiñik añbä icha'añ 23 ija'bilel.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

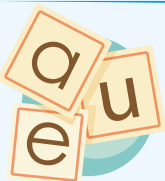

Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak ila' ikotyañety jiñi
mu'bä ipäsbeñety juñ isäklañtyak ya'i ba'
xä'tyäbil jiñi itye'eltyak ts'ijb.

1. Pajäy
3. Näna'
5. tatuch

2. p'ok
4. tokol
6. p'ejty

p	'	e	j	t	y	B	t	E	J
b	ch	i	k'	l	m	n	a	ñ	o
r	s	t	N	ts	ts'	u	t	w	x
P	a	j	ä	y	ä	y	u	A	L
a	r	e	n	w	ch	b	ch	l	m
j	t	n	a'	l	o'	i'	k'	y	t
i	ts	x	u	a	o	t	ts	o	o
l	e	y	j	R	a	k	p'	a	k
o	i	p	'	o	k	e	o	t	o
s	j	ä	N	P'	ch'	m	ty	a'	l

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi yalo' ty'añtyak ila' ikotyañety mu'bä ipäsbeñety juñ ixoty ñup'u ili itye'eltyak ts'ijb **n, t, p, p'.**

n

näna'

konla

naylu

Tonkoch

t

Tatuch

tokol

tap

tunturuch

p

Pajäy

Pox

Pajch'

pätyal

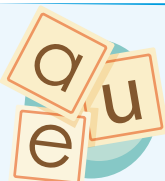
p'

p'ok

p'ejty

p'ajoñel

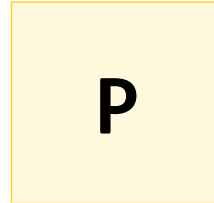
p'isoñi'b

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

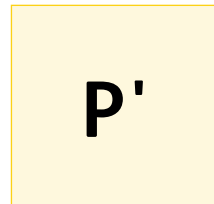
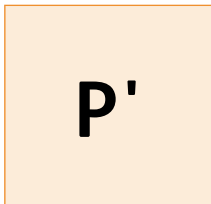

**Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikotyañety mu'bä
ipäsbeñety juñ iweñ k'ele ik'äñol jiñi kolembä itye'eleltyak
la kts'ijb.**

Jiñi iñoxi'al kchich ch'oyol tyi *Palenque*.

Jiñi iyujmel xPaskwal tsajñi imäñ wakax.

P'ujp'u'ñ ibäk' ich muk'bä apäk'e' tyi achol.

Jiñi kpi'äl tyi chumtyäl tsa' majli tyi iyok ya'i tyi ikajpe'lel
ak'bij. P'ätyaläch tsa' yu'bij ibäj, tsa' ixäñä sujtyel
tyi iyotyoty.

N

N

Ya'i tyi ilumal xNasaryu woli iletyojiñob ja'.

TYi ilumal Narajil weñ utsob jiñi lak pi'älob.

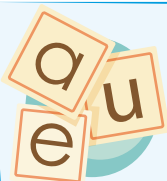
178

T

T

Toston tsa' letsy ityojol jiñi bu'ul.

Weñ buty'bil ja' tyi bux. Ta'ix majliiyob ibuty'ob ja'el jiñi tambuj tyi cha'b.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi juñilel ts'ak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom mi akäñi.

K'ajal acha'añ...

Jiñi **ijuñilel ts'ak** jiñäch jump'ej ts'itya' ty'añ ba' mi yäjk'el su'beñtyeltyak yik'oty bajche'tyak ikäñtyäñtyel lakbäj mi chonkolki lak ch'äme ts'ak, cha'añ mi imejle tyi k'ok'añ juntyikil lak pi'äl tyi ba'ikachbä k'am-äjel. TYi ili ts'itya' ty'añ, ñoj päytsikil, tyi ipejtyele chukityak meloñel yik'oty yombä mi imejleltyak che' mi ich'äjmél ts'aki.

Jiñi **ijuñilel ts'ak** mejlem cha'añ jiñi lak pi'äl yombäyi ijiñi ity'añilel much'k'ibil tyi ili p'ajkleltyaki:

- **Ijuñileltyak jiñi xk'am-añ:** Añ icha'añ jiñi ty'añäl ñukbä ik'äjñi'bal cha'añ jiñi lak pi'äl chonkolbä ik'ejleli: k'abälel, ja'bilel yik'oty yeslel.
- **Añbä icha'añ:** Mi its'ijbuñtyel chuki tyi k'añ-am añ icha'añ jiñi lak pi'äl.
- **CHuki ts'ak yombä mi ich'äm:** Mi its'ijbuñtyel ik'aba' jiñi ts'aktyak, iyoñeleltyak yik'oty k'älättyo jalaj yorajlel bajche' yom mi ijajpeltyak.
- **Mu'bä kaja ameltyak:** Mi isu'beñtye jiñi lak pi'äl yombä mi imel cha'añ mi ik'ok'añ yik'oty cha'añ jiñi chonkolbä ich'äjmélbä ts'ak mi ilajmisañ jiñi k'am-äjel.
- **Ijuñileltyak jiñi wolibä tyi ts'äkayaj:** Añ icha'añ jiñi ty'añilel ñukbä ik'äjñi'bal icha'ambä jiñi xk'eloñel yik'oty jiñi mu'bä iyäk' ts'ak: its'äktyälel k'aba', ipirma yik'oty itsiklel ñoj ijuñil.
- **Itsiklel k'eloñel:** Mi its'ijbuñtyel k'iñilel, chuki tyi uj yik'oty ja'bilel bajche' mi ik'ejlel jiñi lak pi'äl.

Pejkañ tyi jujunxuty jiñi xuty'il ty'añtyak ila' ikotyañety mu'bä ipäsbeñety juñ imi arusiñ yik'oty che'bä ili x mi isujm o mach isujm.

Xujty'il ty'añ	Isujm	Mach isujm
Jiñi ijuñilel ts'ak añ icha'añ ejtyalältyak.		
Añ icha'añ ty'añilel icha'abä jiñi lak pi'äl mu'bä iyäk' tyi ich'ämol jiñi ts'aki.		
Añ icha'añ isujmlel baki chumul jiñi xk'am-añ.		
Añ icha'añ jiñi ts'aktyak yik'oty bajche' mej mi ijajpel.		
Añ icha'añ ty'añilel icha'añbä jiñi lak pi'äl chonkolbä ich'äme ts'aki.		

Pejkañ jiñi ty'añ ba'añ jujunp'ej ujtyeltyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ imi arusiñ yik'oty che'bä ili **x ya'i baki tsolol mi yomäch o ma'ñik, mi yomki mi apejakañ junp'ej ijuñilel ts'ak.**

Wolibä tyi ujtyuel	Yom mi apejkañ junp'ej ijuñilel ts'ak	
	Yomäch	Ma'ñik
Mi komki kña'tyañ jalajkibä jiñi semanaj mi ikaja jiñi k'elojel cha'añbä Iña'a lumal cha'añbä TS'äkayaj.		
Mi komki kña'tyañ jaypijtyki pastiyaj yik'oty bajche'ki yoñel mej mik jape' jiñi jarabej.		
Mi komki kña'tyañ bajche'ki yorajleltyak mej kjape' jiñi ts'aki.		
Mi añoñki ya'i tyi yotyotylel ts'äkayaji ikom kña'tyañ bakityakbä ijoch'ol aňtyo yom jiñi kalo'bil.		
Mi añoñki ya'i baki mi ichojñel ts'ak ikom kña'tyañ chuki tyi ts'aktyak yom mi kmäñ.		

Alä awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ yañtyakbä ujtyeltyak ba' yomtyak mi ipejkãñtyel junp'ej ijuñilel ts'ak.

K'ele jiñi ejtyalältyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ apejkañ chuki woli iyälob jiñi lak pi'älob.

Weñ ilekax tyi ujtyi jiñi k'iñejel bajche' tyi lok'i tyi yiskwelaj jiñi kixik'al xJuliaj. Ñaxañ tyi icha'leyob ty'añ jiñi x-e'tyelob chumulo'bä wä'i tyi lak lumal, cha'añ jiñi alp'eñalob mi ibelok'elob majlel tyi weñ.

182

Mu'tyo kmajle tyi kälä, éma'ñik tsa' ujtyityityak soñ?

iTä'ixtyo! Jiñi ñoj alälo'tyobäyi täixtyo ipäsäyo' junp'ej soñ, iwi'ilix tyi ipäsäyob, kome jiñi x-e'tyelob che'ñak tyi ujtyiyob tyi ty'añ, tyi icha'le ty'añ jiñi yumäl tyi iskwelaj, tyi isu'beyob weñbä ty'añ jiñi alälob che' tyi yujtyisäyob ik'el juñi.

Ch'e'ñak tyi ujtyi tyi ty'añ, jiñi
iyumul iskwelaj yik'otyob jiñi
jalatyatyälob cha'añbä ili ja'bil,
tyi yäk'ä jiñi juñtyak. Tyi ipäyã
jiñi alälob tyi jujuntyiki.

Iche'ñak tyi ñoj iyujtyibalix,
tyi ipejtyele jiñi alälob yik'oty
jiñi xpäsjuñob tyi
imuch'k'iyob ibäj cha'añ
ilok'ob iwuty tyi potoj.

Alä jak'oñeltyak awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

¿CHuki tyi yälä jiñi x-ixik?

¿Ta'bä yälä ta'ixba ñumi o muk'tyo keje iyutye?

¿Añba ba' awälä ta'ixbä ñik'i ñumi tyi atyojle?

¿CHukoch ñoj ñuk ik'äjñi'bal weñ mi yäjlel jiñi aloñeltyaki?

¿CHuki tyi ty'añäl ñoj ñukbä ik'äjñi'bal yom mi yäjlel cha'añ
ñoj weñbä jiñi aloñeltyaki?

**Weñ ñäch'tyañ mu'bä kaja isub jiñi mu'bä
ipäsbeñety juñ cha'añbä jiñi ts'itya' ty'añ imi
kaja la' wäle'.**

K'ajal acha'añ...

TYi' jaysujtyelelik tyi laj kuxtyälel, yom mi la **käl** imi lak sub chukityak ta'ixbä la kilä numel yik'oty cha'añ ñojweñ mi imejlel, yom mi lak weñ mel chukityak kom lakäl, cha'añ weñ mi la k'äk'tyak tyi kãñol iña'tyãntyel tyi yambä lak pi'äl ma'añbä tyi ñumi tyi ityojlel iche' jiñi, yik'oty jiñi chonkolbä la käli, mi' mejle iña'tyañ yik'oty weñ k'ele.

CHe' chonkol lak ñik'i ali, chonkoloñla tyi ty'añ kik'otyla yambä lak pi'äl, chäch' bajche' mi ksu'beñla jiñi ty'añäli cha'añ mi imejlel ik'añ ijol cha'añ mi iña'tyak jiñi chuki chonkol lak su'beñi.

CHa'añ lak ñik'i **käl**, mej kotyañlakhbäj tyi yälol iyilalel lak pi'älob yik'oty ajñi'balältyak yik'oty je'e bajche' yu'bi mi la ku'biñ tyi jiñi oraji, che' bajche' chonkolbä iñume tyi la koli, tyi jiñi ya'bä tyi ajñiyo' lak pi'älo'i yik'oty jiñi ta'bä imeleyo'tyaki.

Alol jiñäch ibe melol yik'oty yoke lak ty'añtyaki jiñi yorajlel mu'bä iñumel tyi laj kuxtyäleli.

K'ele jiñi ejtyalältyak imi awäl awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ bajche'ki mej la' wäl tyi jujunp'ej jiñi ujtyeltyak.

Kotyañ abäj yik'oty ili k'ajtyibaltyak.

¿CHuki chonkol yujtyel?

¿Maxkityak ya'bä año'i ichuki chonkol imelo' jujuntyikilob?

¿Baki año'?

¿CHuki tyi ujtyi tyi ñaxañ yik'oty tyi yambä?

¿Bajche'ki weñ yom ak'ol jiñi ujtyeltyaki cha'añ weñ tyi k'elol?

K'äñä ajol cha'añ añik'i al tsa'ixbä ñumi tyi atyojlel iyults'ijbuñ wä'i wäkyajlel yejtyaleltyak jiñi chonkolbä awäl. K'äñä jiñi xotyñup'ubätyak tyi jujunp'ej.

Koltyañ abäj yik'oty awejtyalältyak cha'añ mi awäl jiñi tsa'ixbä ñumi tyi atyojlel awik'otyob api'älob yik'oty weñ ñäch'tyañob ja'el.

**K'extyañ awik'oty juñtyikil api'äl jiñi
awejtyalältyak yik'oty mi kaja la' wäl jiñi tsa'ixbä
ñumi tyi la' tyojlel, mi añki juntyikil tsa'bä ñajayi
icha'añ, mej imel k'ajtyiyajtyak cha'añ mi
its'äkyisañ jiñi ty'añ.**

**Weñ ñäch'tyañ mu'bä kaja isub jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ
cha'añbä jiñi ts'itya' ty'añ imi kaja la' wäle'.**

K'ajameku acha'añ...

Jiñi **aloñel** jiñäch junp'ej meloñel tyi weñ tyi lak jol cha'añ chuki
mi yujtyeltyak yik'oty bajche' mi yäjle tyi ty'añäl ilityak. Mej mi
ikäjñel tyi weñ bajche'ki weñ yom mi iñik'i ajlel, chäch bajche' jiñi
lak pi'älob muk'o'bä tyi ty'añi ichuki mi imelob, cha'añ jiñi aloñel
ma'añ iwokolel tyi ña'tyāñtyel. Mi yomo'ki mej mi yäjlel yilalel
jiñi ajñi'bäläl ba' chonkol yäjlel jiñi aloñel iñoj ñuk ik'äjñi'bal
mi yäjk'el jiñityak bajche' mi imejlel, imach yik'oty lotyiñtyel,
cha'añ yambä lak pi'äl mi mejle iña'tyañ tyi ty'añäl jiñi kombäla
mi iña'tyañ. Ñoj ñuk ik'äjñi'bal jiñach mi la k'äk' jiñi bajche'
ñoj weñ mi imejleltyak, kombäla jiñäch che' mi ikäñ jiñi yambä
lak pi'äl ijiñ cha'añ yom weñ much'k'bil lak cha'añ tyi weñ jiñi
ta'ixbä ñumi tyi lak tyojlel cha'añ weñ tsikil tyi alol.

**CHa' alä jiñi tsa'bä ujtyi tyi ityojlel api'äl mej la' kotyañ
majlel la'bäj tyi jiñi ejtyalältyak yik'oty tyi jiñi ty'añ
xotyñup'ulixbä tyi ñaxañ.**

Alä jiñi ta'bä akäñä cha'añ mi imejlel awäl jiñi wolibä iñumeltyak tyi atyojlel.

¿Bajche'ki ch'ujbi alol ta'ixbä ñik'i ñumi tyi atyojlel?
¿Wa'liyi mejletyixba añoj weñ ñik'i ale'? ¿CHukoch?
¿Cha'añ bakibä ñoj ñuk ik'äjñi'bal yom mi aweñ
ñäch'tyañ che' chonkol añäch'tyañ yäloñel yambä lak
pi'äli?
¿Bajche'ki mi ikotyañety ili cha'añ mi aweñ ña'tyañ jiñi
yäloñel yambä lak pi'äli?

188

K'ele jiñi ejtyalältyak iñäch'tyañ jiñi chuki mi ipejkañ xpäs juñ tyi ityojlel chuki mi iña'tyañ jiñi lak ña'.

Mi kaja kñik'i ts'ijbubeñ
kchich, yoke wajalix tyi majli
tyi chumlel tyi Chiwawaj imach
ksaj ña'tyaj bajche' yilaj.

"Ichoko majlel tyi
Ña'al lumalältyak"

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bä ipäsbeñety juñ.

ǵCHukoch mi awäl jiñi x-ixik yom its'ijbuñ jiñi ts'itya' ty'añ?
 ǵCHuki ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ ta'bä its'ijbu?
 ǵAñba ba' ach'ämä junp'ej ts'itya' ty'añ che'bä jiñi?
 wǵCHukoch?
 ǵCHuki ik'äjñi'bal che'bä ts'itya' ty'añ bajche' iliyi?

Pejkañ jiñi tyambä su'boñel ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

189

CHilpansinko, Kerero, itsikl 8 cha'añbä julyoj ja'bilel 2020.

xMarkaritaj:

Kometybä kixik'al, mi käl weñäch añety tyi ak'ok'lel.

Mik ts'ijbubeñety cha'añ mik ña'tyañ bajche' awila y cha'añ mi asu'beñoñ bajche' yila amajlel ya'i tyi atroñel. Yik'oty je'e, cha'añ mik su'beñety keñoj ñoj uts'aty kpisik'al kik'otyob jiñi xkolelob mu'bä ipäsbeñoño' juñi, jiñiyob mi ityälelob k'älä wä'i tyi lak lumal iñoj ust'atyob. Kik'otyob chonkol jkäne' kts'ijbuñ ts'itya' ty'añ che' bajche' ili tyambä su'boñel yik'oty ta'ix jkänä kmel kpirma je'e.

A jalaña', machbä yuji moxtyojali pejka juñ yik'oty ts'ijb, tyi ikotyäyom ityi isu'boñ mik majlel ya'i ba' mi ipästyäl juñi wä'bä añ tyi iläk'älel yotyotylel ts'äkayaji. Waxäkp'ejoñlojoñ tyi lonkpejtyele mu'bä

kmañjeloñ tyi kãñjuñ tyi yoch-añ k'iñ ityi lonkpejtyeleloñ mij kotyañ
lonkbäj cha'añ mij kãñloñmajlel mu'bä ipäsbeñoñlojoñ jiñi xpäs juñob,
iyujilo'bä je'e lak ty'añ.

Mik pijtyañ weñäch mi awilañ che' chonkolix kñoj weñ-añ tyi pejka juñ
yik'oty iweñ-añ jiñi kts'ijb, iche' bajche' ili mejloñixla kchäk
ts'ijbubeñoñla kbäj iche' bajche' weñ läk'äljach añañla yu'bi. Jiñtyo mi
atyälel wä'i tyi otyoty, mi kaja kpejkäbeñety junp'ej kwentu ik'aba'bä
“kwentu cha'añ kãntyesañtyel”. Jiñi kwentu mi ityäle ya'i tyi juñ ta'bä
ak'eñtyiyoñlojoñ cha'añbä xkãñ juñob. Mik yoke ña'tyañ kemi kaja
aweñ mulañ bajche' joñoñ.

Weñ kãñityañ abäj imach bajñe lok'ety che' mi alok'el tyi atroñeli
kome tyi asu'boñ tyi junp'ej jiñi atyambä asu'boñeltyaki ke jiñi Estarus
Unirus käläxix kalem jiñi ibijtyaki ima'añ ñoj añ lak pi'älob. Mu'ki a
lok'el lok'eñ awik'otyob api'älob, cha'añ mi la' lu' kãñityañ la' bäj.

CHe'eñ atyaty chäk K'ajalbi icha'añety iyoke yomoxbi ik'elety.

Muk'achix ksu'beñety kbäj yik'oty ñoj tyijikña kpusik'al.

xEsperanza Gómez Sánchez

SU'BEÑTYEL. Mik pijtyañ jk'elakbäj ijk'ä cha'bij.

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bä ipäsbeñety juñ.

¿CHuki tyi ty'añäl añ ya'i tyi junp'ej tyambä su'boñel?
 ¿CHuki tyi ip'ajkleltyak tyi awilä ya'i tyi tyambä su'boñel?
 ¿CHuki tyi ty'añäl añ icha'añ tyi jujunp'ej jiñi ip'ajkleltyaki?
 ¿CHuki tyi p'ajkleltyak yombä ma'añ mi ityajtyäl che' mi
 its'ijbuñtyel junp'ej tyambä su'boñeli?

Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajameku acha'añ...

Jiñi **tyambä su'boñel** jiñäch junp'ej ts'itya' ty'añ mu'bä its'ijbuñtyel cha'añ mi isujbel ty'añäl o yäk'ol ty'añältyak cha'añbä cha'tyikil lak pi'älob. Ili ts'itya' ty'añ, tyi ipejtyelel, mi ichojke majlel cha'añ lak pi'älob ikäñäbä juntyiki imachbä ch'äjbi ty'añ kome ñajtybi año'tyak.

Kome mi yäjlel bajñe ty'añältyak, jiñi tyambä su'boñel mi ichojke majlel tyi xchok ty'añäl yik'oty junp'ej juñ weñ ñup'ulbäj.

Ity'añlel jiñi junp'ej **tyambä su'boñel** mi imejlel che' bajche' ili p'ajkleltyak:

- **Ajñi'bäl yik'oty itsiklel:** Mi isub jiñi k'iñil yik'oty jiñi lumaläl ba' tyi ts'ijbuñtyi jiñi tyambä su'boñel.
- **Wolibä its'ijbu'beñtyel:** Jiñäch ik'aba' jiñi lak pi'äl mu'bä its'ijbubeñtye jiñi tyambä su'boñel.
- **CHokbeñtyel ty'añäl:** Bajñe xujty'il ty'añ weñbätyak mi isu'beñtye jiñi lak pi'äl mu'bä ich'äm jiñi tyambä su'boñel.

- **Imelol jiñi ty'añäl:** Jiñäch jiñi yombä mi isu'beñtyel mu'bä kaja ich'am jiñi ty'añäl. TYi ijujunsujm jiñi ty'añäl jiñyom weñ melbil tyi ipejtyele yombä yäjlel.
- **Kojaxbä ty'añ:** CHuty ty'añäl o xujty'il ty'añtyak mu'bä its'ijbuñtyel che' mi yujtyel imejlel jiñi ty'añäl cha'añ mi iña'tyañ jiñi mu'bä kaja ich'am jiñi tyambä su'boñel ke muk'ix yujtyel.
- **Xts'ijbuyaj:** Jiñäch ik'aba' jiñi lak pi'äl mu'bä its'ijbuñ jiñi tyambä su'boñel.

CHa'leñ ts'ijb ila' ikotyañety mu'bä ipäsbeñety juñ amelbeñ ik'aba' ip'ajkleltyak jiñi tyambä su'boñel ya'i ba' jocholtyak.

CHilpansinko, Kerero, itsiklél 8 cha'añbä julyoj ja'bilel 2020.

xMarkaritaj:

Kometybä kixik'al, mi käl weñäch añety tyi ak'ok'lel.

Mik ts'ijbubeñety cha'añ mik ña'tyañ bajche' awila y cha'añ mi asu'beñeñ bajche' yila amajlel ya'i tyi atroñel. Yik'oty je'e, cha'añ mik su'beñety keñoj ñoj uts'aty kpisik'al kik'otyob jiñi xkolelob mu'bä ipäsbeñeñe' juñi, jiñiyob mi ityälelob k'älä wä'i tyi lak lumal iñoj ust'atyob. Kik'otyob chonkol jkãñe' kts'ijbuñ ts'itya' ty'añ che' bajche' ili tyambä su'boñel yik'oty ta'ix jkãñä kmel kprima je'e.

A jalaña', machbä yuji moxtyojali pejka juñ yik'oty ts'ijb, tyi ikotyäyom ityi isu'boñ mik majlel ya'i ba' mi ipästyäl juñi wä'bä añ tyi iläk'älel yotyotylel ts'äkayaji. Waxäkp'ejoñlojoñ tyi lonkpejtyele mu'bä kmañleloñ tyi kãñjuñ tyi yoch-añ k'iñ ityi lonkpejtyeleloñ mij kotyañ lonkbäj cha'añ mij kãñloñmajlel mu'bä ipäsbeñeñlojoñ jiñi xpäs juñob, iyujilo'bä je'e lak ty'añ.

Mik pijtyañ weñäch mi awilañ che' chonkolix kñoj weñ-añ tyi pejka juñ yik'oty iweñ-añ jiñi kts'ijb, iche' bajche' ili mejloñixla kchäk ts'ijbubeñeñla kbäj iche' bajche' weñ läk'äljach añañla yu'bi. Jiñtyo mi atyälel wä'i tyi otyoty, mi kaja kpejkäbeñety junp'ej kwentu ik'aba'bä "kwentu cha'añ kãñtyesañtyel". Jiñi kwentu mi ityäle ya'i tyi juñ ta'bä ak'eñtyiyonlojoñ cha'añbä xkãñ juñob. Mik yoke ña'tyañ kemi kaja aweñ mulañ bajche' joñon.

Weñ kãñityañ abäj imach bajñe lok'ety che' mi alok'el tyi atroñeli kome tyi asu'boñ tyi junp'ej jiñi atyambä asu'boñeltyaki ke jiñi Estarus Unirus käläxix kalem jiñi ibijtyaki ima'añ ñoj añ lak pi'älob. Mu'ki a lok'el lok'eñ awik'otyob api'älob, cha'añ mi la' lu' kãñityañ la' bäj.

CHe'eñ atyaty chäk K'ajalbi icha'añety iyoke yomoxbi ik'elety.

Muk'achix ksu'beñety kbäj yik'oty ñoj tyijikña kpusik'al.

xEsperanza Gómez Sánchez

SU'BEÑTYEL. Mik pijtyañ jk'elakbäj ijk'ä cha'bij.

Lajiñ ajak'baltyak ityoj-isañ mi añtyo yom.

CHilpansinko, Kerero, itsikl 8 cha'añbä julyoj ja'bilel 2020.

xMarkaritaj:

Kometybä kixik'al, mi käl weñäch añety tyi ak'ok'lel.

Mik ts'ijbubeñety cha'añ mik ña'tyañ bajche' awila y cha'añ mi asu'beñoñ bajche' yila amajlel ya'i tyi atroñel. Yik'oty je'e, cha'añ mik su'beñety keñoj ñoj uts'aty kpisik'al kik'otyob jiñi xkolelob mu'bä ipäsbeñoño' juñi, jiñiyob mi ityälelob k'älä wä'i tyi lak lumal iñoj ust'atyob. Kik'otyob chonkol jkäne' kts'ijbuñ ts'itya' ty'añ che' bajche' ili tyambä su'boñel yik'oty ta'ix jkänä kmel kprima je'e.

A jalaña', machbä yuji moxtyojali pejka juñ yik'oty ts'ijb, tyi ikotyäyom ityi isu'boñ mik majlel ya'i ba' mi ipästyäl juñi wä'bä añ tyi iläk'älel yotyotylel ts'äkayaji. Waxäkp'ejoñlojoñ tyi lonkpejtyele mu'bä kmajleloñ tyi känjuñ tyi yoch-añ k'iñ ityi lonkpejtyeleloñ mij kotyañ lonkbäjä cha'añ mij känloñmajlel mu'bä ipäsbeñoñlojoñ jiñi xpäs juñob, iyujilo'bä je'e lak ty'añ.

Mik pijtyañ weñäch mi awilañ che' chonkolix kñoj weñ-añ tyi pejka juñ yik'oty iweñ-añ jiñi kts'ijb, iche' bajche' ili mejloñixla kchäk ts'ijbubeñoña kbäj iche' bajche' weñ läk'äljach añoña yu'bi. Jiñtyo mi atyälel wä'i tyi otyoty, mi kaja kpejkäbeñety junp'ej kwentu ik'aba'bä "kwentu cha'añ käntyesañtyel". Jiñi kwentu mi ityäle ya'i tyi juñ ta'bä ak'eñtyiyoñlojoñ cha'añbä xkän juñob. Mik yoke ña'tyañ kemi kaja aweñ mulañ bajche' joñoñ.

Weñ känityañ abäj imach bajñe lok'ety che' mi alok'el tyi atroñeli kome tyi asu'boñ tyi junp'ej jiñi atyambä asu'boñeltyaki ke jiñi Estarus Unirus käläxix kalem jiñi ibijtyaki ima'añ ñoj añ lak pi'älob. Mu'ki a lok'el lok'eñ awik'otyob api'älob, cha'añ mi la' lu' känityañ la' bäj.

CH'eñ atyaty chäk K'ajalbi icha'añety iyoke yomoxbi ik'elety.

Muk'achix ksu'beñety kbäj yik'oty ñoj tyiijikña kpusik'al.

xEsperanza Gómez Sánchez

SU'BEÑTYEL. Mik pijtyañ jk'elakbäj ijk'a cha'bij.

Ajñi'bäl yik'oty
itsiklel

Wolibä
its'ijbu'beñtyel

CHokbeñtyel
ty'añälw

Imelol jiñi
ty'añäl

Isu'bol lakbäj

Xts'ijbuyaj

Pejkañ jiñi ujtyeläl.

K'ãñä ajol ak'ajtyisañ juntyikil api'äl ma'ixbä ba' awila k'älä wajali kome ñoj ñajty baji añ. Mele junp'ej tyambä su'boñel ba' mi asu'beñ junp'aj ty'añ awombä mi iña'tyañ yik'oty awombä aña'tyañ acha'añ yombä mi iyäl jiñi api'äl, k'ajameku acha'añ ke wajalix apejkä la'bäj ike yik'oty jiñi tyambä su'boñel mi kaja acha' pejkañ la'bäj.

195

TSolts'ijbuñ ty'añtyak mejbä ich'ämajlel jiñi tyambä asu'boñel.

Wolibä its'ijbu'beñtyel

Lumaläl yik'oty tsiklel:

TY'añtyak cha'añbä ichoko majlel weñbä ty'añäl:

TY'añtyak cha'añbä imelol jiñi su'boyaj:

TY'añtyak cha'añbä kojaxbä ty'añ:

Xts'ijbuyaj:

196

[illegible]

K'ele jiñi tyambä su'boñel yik'oty ili tsojlib irusin yik'oty junp'ej x antyobä yom acha'añ ya'i tyi jiñi tyambä su'boñel:

Añ icha'añ ajñi'bäl yik'oty itsiklel	
Añ icha'añ ik'a'bälel wolibä its'ijbu'beñtyel	
Añ icha'añ juntyikil xts'ijbuyaj	
Mi ityechel ty'añ yik'oty chokbeñtyel ty'añäl cha'añ jiñi mu'bä its'ijbubeñtye	
Añ icha'añ junp'ej ty'añäl	
Añ icha'añ junp'ej kojaxbä ty'añ	
Añ icha'añ juntyikil xts'ijbuyaj	
• Ta'ki ak'äñä kolembä itye'eltyak lak ts'ijb mi awäl ke chä'äch bajche':	
• TYi ik'a'bälel ajñi'bältyak	
• TYi ik'a'bäleltyak lak pi'älob	
• TYi ityejchi'bal jujunp'ajkleltyak jiñi ts'itya' ty'añ	
• TYi ipaty jiñi junp'äjleltyaki	
• TYi ik'abäleltyak jiñi lak pi'älob mu'ba ak'äñ jiñi iyesleltyaki	

**Yomtyoki mi acha' tyoj-isañ jiñi tyambä asu'boñel, cha'
ts'ijbuñ wä'i imi awäk'eñ jiñi añtyobä yomtyaki.**

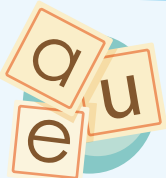

Pejkañ 33, “Jiñi Aläprinsipe”, añbä ya'i tyi Juñ cha'añbä pejkäñtyel, ima' ts'ijbuñ ux-xujty' xujty'il ty'añtyak mu'bä yäle' chuki jiñi k'uxbiyaj, chäch bajche' añ ya'i tyi ts'tya' tya'ñ.

1.

2.

3.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb .

K'äñä ajal its'ijbuñ yalo' ty'añtyak cha'añbä
chä'bäyestyak yik'oty aläk'ältyak mu'bä
ityejchel yik'otyak ili tye'el ts'ijb **p, n, p', t**

P

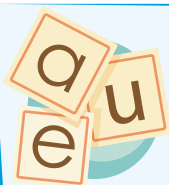
n

p'

t

200

**Alä awik'otyob yambä api'älob jiñi aty'añtyak iñäch'tyañ
ja'el jiñi icha'añob.**

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
witye'el ts'ijb .

Yajkañ wäkp'ej yalo' ty'añtyak tyi jiñi meloñel
ta'ixbä mejli its'ijbuñ junp'ej xujty'il ty'añ tyi
ijujunp'ejlel.

1.

2.

3.

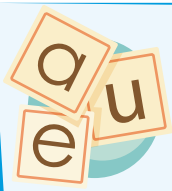
4.

5.

6.

201

Alä awik'oty api'älob jiñi xujty'il ty'añtyak ta'bä amele.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

**Pejkañ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety
juñ yik'oty mi asäpts'ijbubeñ iye'bal jiñi
ujtyeltyak ya'ba' yom mi its'ijbuñtyel junp'ej
tyambä su'boñel.**

1. Jiñi xMariya yombi mi ilu' ña'tyän'tyel tyi lak lumal kemi ichoñ ixim yik'oty si' tyi iyotyoty imu'bi imel je'e weñbä uch'eltyak cha'añ k'iñejel.
2. Jiñi xCHus yombi iña'tyañ bajche'tyoki yila jiñi ikumpare xWañ, kome che'ñaktyobi tyi majli tyi kolek tyejklum maxtyobi isaj cha'leyo ty'añ.
3. xCHayo yombi isu'beñ yixik'al ke ta'bi majli tyi k'el juñ tyi yambä lumaläl iñoj weñbi tyi yäk'ä ibäj ipäk'oñelob yik'oty mu'bi ke ise' maja ik'ele'.
4. xCHente yombi ilu' otsäbeñ ik'abatyak tyi ipejtyele lak pi'älob tyalo'bä tyi tyempayajbä cha'añbä tyatyäña'älob cha'añ ik'ajtyiñtye buchli'bältyak añtyobä yom.
5. xLuwis yombi isu'beñ iyuskuñ ke ñoj weñtyakbi mi ilu' k'elbeñtyak ilum yik'oty yälak'tyak kome añixbi tyi yambä lumpamil imachbi yom mi ipeñsaliñ.

**Alä jiñi jak'oñel awik'oty jiñi
mu'bä ipäsbeñety juñ.**

¿TYi bakibä yantyakbä
ujtyeltyak yom mi
ats'ijbuñtyak junp'ej
tyambä su'boñel?

Lajiñ ili cha'p'ej ts'itya' ty'añtyak.

 <p>Xts'ākayaj. Araceli Cuevas Hernández Xtsepoñel yik'oty Xloty-aläl Itsiklél ijuñilel iye' tyel 0810347</p> 	
Ik'aba' xk'am-äjel: Juan José Díaz González	Ik'iñilel ts'ākāñtyel: Itsiklél 15 cha'añ mayuj tyi ija'bilel 2020.
Ja'bilel: 23 ja' bilel	Yeslel: Wiñik
TS'a' tyajbeñtyi: Ik'am-äjel iñäk'äl xej je'e yik'oty ja'tya'.	Its'ākalel: —Amoksisilina 500 mg, junpijty mi' jajpel tyi 8 orajtyak, jo'pej k'in mi ijaipjel. —TS'ak its'ākālbā sity 400 mg, junpijty mi' jajpel tyi 12 orajtyak, uxp'ej k'in mi ijaipjel. —Its'ākālyak lak ch'ich'el japbilbātyak 500 ml, junyaj yom mi ijaipjel 500 ml tyi jump'ej k'in, uxp'ej k'in mi' ijaipjel.
TY'añ yombā mi ich'ujbiñtyel: Uxp'ej k'in yom k'aj-oj, yom mi' ik' uxtyal k'uñbā bāñäk'äl, iyom weñ oñ mi ijaipjel ja'.	
Xts'ākayaj: Araceli Cuevas Hernández Ik'aba' wolibā tyi ts'ākaya	
 Pirma	

CHilpansinko, Kerero, itsiklél 8 cha'añbā julyoj ja'bilel 2020.

xMarkaritaj:

Kometybā kixik'al, mi käl weñäch añety tyi ak'ok'lel.

Mik ts'ijbubeñety cha'añ mik ña'tyañ bajche' awila y cha'añ mi
asu'beñon bajche' yila amajlel ya'i tyi atroñel. Yik'oty je'e, cha'añ mik
su'beñety keñoj ñoj uts'aty kpisik'al kik'otyob jiñi xkolelob mu'bā
ipäsbeñoño' juñi, jiñiyob mi ityālelob k'älā wā'i tyi lak lumal iñoj
ust'atyob. Kik'otyob chonkol jkãñe' kts'ijbuñ ts'itya' ty'añ che' bajche' ili
tyambā su'boñel yik'oty ta'ix jkãñā kmel kpirma je'e.

A jalaña', machbā yuji moxtyojali pejka juñ yik'oty ts'ijb, tyi ikotyäyom
ityi isu'boñ mik majlel ya'i ba' mi ipästyäl juñ wā'bā añ tyi iläk'älel
yotyotylel ts'ākayaji. Waxäkp'ejoñlojoñ tyi lonkpejtyele

203

Ijuñilel ts'ak

TYambā su'boñel

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bā ipäsbeñety juñ.

¿CHuki tyi ts'itya' ty'añtyak jiñiyob?

¿Bajche' ik'aba' tyi jujunp'ej?

¿Baki mach lajalob tyi jujunp'ej?

¿CHuki ik'äjñi'bal lakcha'añ tyi jujunp'ej jiñi ts'itya' ty'añ?

CHA'p'ajl ty'añ 2

Mu'bä kaja imejleltyak:

- ❖ Mi ikajel apejkañ jiñi ijol ty'añ yik'oty iyalä jol ty'añtyak añbä tyi **päkä juñ** tyi ityojlel jiñi **TYojbä ty'añ cha'añbä ipejtyelel kulturajtyak yik'oty ty'añältyak tyi Mejikuj** cha'añ mi aña'tyañ chuki woli ich'ämtylel tyi ibäl.
- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi ñukbä ik'äjñibal ty'añtyak añbä tyi **päkä juñ** tyi ityojlel jiñi **TYojbä ty'añ cha'añbä ipejtyelel kulturajtyak yik'oty ty'añältyak tyi Mejikuj** yik'oty mi ikajel atsiktyesañtyak.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñ ña'tyi'balältyak yombä mi ich'äm majlel junp'ej **juñ komoñ melbilbä**.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñ, ak'el yik'oty mi ikajel atyoj-esañ jiñi junp'ej juñ komoñ melbilbä.
- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi ik'aba', bajche yilaltyak yik'oty bajche' mi ik'äjñeltyak jiñi ts'itya' ty'añ mu'bä kajel apejkañ yik'oty atsijbuñ.
- ❖ Mi ikajel akäñ ak'äñ jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb ya'i tyi ts'ijbayaj.
- ❖ Mi ikajel akäñ yik'oty ats'ijbuñ itye'el ts'ijbtyak **ty, ty', ts, ts'** mu'bä ik'äjñel ya tyi tsol ts'ijb tyi aty'añ.
- ❖ Mi ikajel awäl chukityak tsa' ujtyi tyi ityojlel yambä lak pi'älob mi awältyak majlel jalaj tsa ujtyijtyak.
- ❖ Mi ikajel akäñ ity'añ jiñi ts'itya ty'añ mu'bä iyälob yambä lak pi'älob.

Itsikilel ty'añälyak tyi jiñi pejkajuñ

Säklañ ya'i tyi Juñ cha'añbä pejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ 27, "X-uch yik'oty jiñi k'ajk", pejkañ i-alä yik'oty a pi'älob tyi käñjuñ yik'oty xpäsjuñ jiñi ya'bä ts'ijbu'bil tyi eñtyäl.

¿CHuki ty'añ mi isub jiñi juñ tsa'bä pejkäñtyi?

¿Bakityakbä yujibä iñik'i meloltyak jiñi x-uch cha'añbä mi ikoltyañ ityaj tyi junsujtyel ma'añbä majch tyi mejli ityaje' tyi jiñi lumäläl?

Mi jiñki k'ajk jiñi xkäñtyisayaj, ¿chuki mej amel cha'añ mi imejlel amel cha'añ mi atyaje' iya'i mi alu' ak'eñ api'älob läk'älo'bä awik'otyob?

K'ele jiñi ejtyalältyak ila' koltyañety xpäs juñ apejkañ jiñi chuki woli iyalo'tyak jiñi lak pi'älob.

Wäle mi ikajel tyi ajleltyak junp'ej cha'p'ej tyojbä
ty'añ icha'añobä chumulobä lak pi'älob yik'oty icha'añob
x-ixikob, éañba majki kãñäl icha'añ tyojbä ty'añ?

Añ ityojbä ty'añ
cha'añ laj k'ok'lel.

iJiñäch weñbä junp'ej ejempluj jiñi!
la' Lak pejkañ junk'ej päkä' juñ
tsa'bä kch'amä tyilel cha'añ mi la'
käñe' yañtyakbä tyojbä ty'añtyak.

CHä'äch bajche' yilal woli la' k'el, ilaj tyi päkä'
juñ mi imejlel la' pejkañ tyojbä tyañ che' ja'el mi
iyäl baki mi imejlel la' tyaje' baki mi iweñ sujbel.

Komo pejkañ ijak'bal jiñi k'ajtyiyaj awik'oty jiñi xpäs juñ.

¿CHuki ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ tsa'bä ipejkayob jiñi x-ixik?

¿CHukoch mi la' wäle' che' weñ nuk ik'äjñi'bal mi
ipejkañob?

¿Añixba k'elbil la' cha'añ junp'ej ts'itya' ty'añ? Yomo
lajalbä, ¿baki?

¿CHuki iye'tyel ik'äjñi'bal ili ts'itya' ty'añ?

**Säklañ tyi päkä' juñ Jiñi
TYojbä ty'añ cha'añbä
ipejtyelel kulturajtyak
yik'oty ty'añältyak
tyi Mejiku yik'oty
la' ikoltyañety xpäs
juñ apejkañ jiñi ijol
ty'añtyak yik'oty iyalä
jol ty'añtyak.**

Komo pejkañ ijak'bal jiñi k'ajtyiyaj awik'oty jiñi xpäs juñ.

1. ¿CHuki mi ikajel iyäl mi aña'tyañ ili päkä' juñ che' bajche' woli iyäl ijol ty'añ?
2. ¿CHuki ty'añ mi isu'b ilaj tyi junjunlajmtyak xujty'il ty'añ wä'ibä tsolol?

- Jiñi' iweñ käjñel pejtyelel kulturaj yik'oty tyañältyak ambä tyi Mejikuj
- Bajñelbä tyojlel
- TYemelbä tyojlel
- Cha'añ mi atyaje' iyoñlel ty'añ

Pejkañ jiñi päkä' juñ ila' ikoltyañety jiñi xpäs juñ, tyi xuty' xuty'tyak jiñi ty'añ yik'oty mi awäl chuki woli ch'añbeñ isujm. Ima' pejkañ jiñtyo mi ach'añbeñ isujm.

Jak'ä jiñi k'ajtyibaltyak che'äch bajche' añ ya'i tyi päkä' juñ.

¿Bakibä tyemelbä tyojlel tyañ icha'añobä xchumtyälob bajche'oñlaj?

Alä ik'aba' junk'ej juñ ba' mi imejlel atyaje' iyoñlel ty'añ wolibä asajkañ cha'añ mi apejkañ tyi ikaj junp'ej ijol ty'añ.

¿Bakibätyak ibajñelbä tyojlel lak pi'älob?

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añ itsuyu yik'oty junts'ijty raya jiñi ejtyaläl ba' mi ityaj isujmlel.

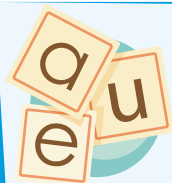
Méjiku jiñäch junpejty tyejklum añbä ka'bäl ikulturajtyak, chumulobä tyi matye'eltyak yik'oty yujilobä yañtyakbä ty'añ ila tyi mula'wil.

Jiñi *Constitución Política* icha'añ Junmuch'ulo'bä tyi' Lumaläl Mejikanujo'bätyak, mi' weñ kähn tyi ipejtyelel kulturajtyak tyi' juñwejchlel ña'al lumaläl.

CHa'añ mi aweñ ña'tyañ majlel yom mi apejkañ ili Juñ baki añ Pejtyelel Xik'oñel cha'añ jiñi TYojtyakbä TY'añältyak icha'año'bä llumaltyak lak Pi'älob.

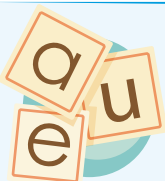

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi yalo'ty'añtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäs juñ.

tsuts choj		tsuktyi'
	ts	
Tsimaj		tsuk
ts'ajk		ts'ak
	ts'	
ts'ijbaya		ts'ijm
Tyokal		tyexelex
	ty	
Tyuskep		tyuts'
Ty'iw		Ty'obojuñ
	ty'	
Ty'ul		Ty'ojol

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'añä jiñi ty'uñulatyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi yalo'ty'añtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäs juñ.

ts

tsuk bajlum

tsukutyak'iñ

tsuts

ts'

ts'ijoñib

Ts'i'

ts'uñuñ

ty'

ty'ojtyojba

ty'oty'

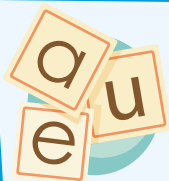
ty'orok

ty

tyich'

tyem

tye'

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

**Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäs juñ
iweñ k'ele baki mi ik'äjñeltyak jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijtyak.**

TS

ts

Weñ añ tsäñal ya'i tyi ilumal TSotsil.

213

TS'

ts'

TS'ämäl ich'ich'el tsa' ikäyä jiñi me'.

Jiñi kts'i' weñ yujil chukol bättye'el. TS'äka'bilix kcha'añ tyi
its'äkal ch'äk.

TY

ty

Jiñi kyujmelob ch'oyolob tyi TYemopa'.

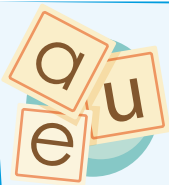
Jiñi lak ña' xRosa tsa' ipäk'ä juntyejk tye'. TYoj woli ikolel ya'i tyi ipaty iyotyoty.

TY'

ty'

TY'ojol woli iju'bel majel jiñi ja'.

Ak'bij tsajñoñ tyi k'uk'wits. TY'olobexel ibijlel tsa' majli.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajalba acha'añ...

Päkä' juñ jiñäch junp'ej ts'itya' ty'añ mu'bä ik'äjñel cha'añ mi isu'bejl ty'añ weñ ñukbä ik'äjñi'bal yombä mi ikäñob tyi ipejtyelob lak pi'älob. Ili ts'itya' ty'añ ka'bäl bajche' mi imejlel tyi k'otyelob tyi ikä'b lak pi'älob, tyi ikaj iyejtyalel, mach tsätsik tyi ñijkantyel yik'oty tyi pejkañtyel, k'ax ch'o'ch'ok yik'oty kojach mi ich'äntyilel jiñä weñ ñukbä ty'añ yombä mi itsiktyesañtyel.

Ya'i tyi **päkä' juñtyak** mi ikajel tyi tyeñe tyajtyäl:

- **Ipatyjuñ.** Jiñäch ñaxambä junk'ej juñ mu'bä ich'äntyilel yik'oty añ ityajol mi ich'äntyilel ejtyälältyak yik'oty junp'ej cha'p'ej xujty'il ty'añ ba' mi iyäl ik'aba' ijoltyañ wolibä isu'b päkä' juñ.
- **Ijolty'añ yik'oty iyalä jolty'añ.** Ya'i tyi imal päkä' juñ, jiñä ty'añ yombä mi isujbel mi itsojlel tyi ilajm tyi ilajm yik'oty tyi jujunp'ej ijoty'añ mi ich'äntyilel na'tyi'baläl.
- **Yambä ipatyjuñ.** Jiñäch icha'wejchlel ipaty juñ; mi ich'äntyilel tyäk'oñel yik'oty añ ityajol mi isu'b baki mi imejlel tyi tyajtyäl koltyaya yik'oty baki mi imejlel ityaj yoñlel ty'añ.

**Su'buj isujmlel tyi abajñe ty'añ bajche' yilal jiñi päkä'
juñtyak.**

**Ñutsu yik'oty junts'ijty raya ba' mi ityaj isujmlel
jiñi ujtyeläl yik'otyak jiñi päkä' jun.**

Ujtyeltyak

Jñi lak ña' xTere yom'bi
iweñ käñ bajche' yom mi
ikäntyäñtyel bälñäk'äl
kome iyixik'al käntyä'bil
icha'añ yaläl.

**Jiñi sweruj kuxulbä
mi ijajpel cha'añ
lak k'ok'lel.**

X-Antoña muk'bi iweñ
mulañ iña'tyañ bajche'
mi ijajpel jiñi sweruj
kuxulbä mi ijajpe cha'añ
laj k'ok'lel, chuku iye'tyel
yik'oty baki mi imejlel tyi
tyajtyäl.

**Jiñi weñbä
bälñäk'äl che'
käntyä'bil aläl**

K'ele jiñi ejtyalältyak ila ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ apejkañ chuki woli iyälob jiñi lak pi'älob.

218

¿Añtyoba chu'yom cha'añ mi ityejchel wäle jiñi k'iñijel tyi ili ja'bil?

Ma'añix mi kloñ ña'tyañ, ak'biyix tsa' juliyoptyak tyi mujch' tyi mujch' jiñi tsa'bä päjyioptyak.

Jiñi lak ña'ob wä'ix añob ak'bi tyi ak'lel iyajkañob its'äkal we'el yik'oty ichajpañob bälñäk'al cha'añ mi laj jkux tyi lak pejtyelel.

Añix uxp'ej **semana** tsa' kpejkalojoñ jiñi lak tyalaj cha'añ jiñ yom mi isu'b ity'añ lak yum tyi ipejtyelel k'iñ yik'oty ya'äch mi ikajel tyi ajñel ja'eli.

Tyi weñ **săk'ajel**
pañmil tsa'
ich'ămäyob tyilel
si'bik yik'oty
lustyak ilaj tyi
iyotylel chujtyesayaj.

Jiñi iyajñibob
xchoñoñelob tyi
lunes tsa'
k'otiyob, ka'bäl
lak pi'älob tsa'
juliyob.

Jiñi mu'bä ikajelob
iñijkañ soñ **wälej** mi
ikajelob tyi julel tyi
ak'lel ixku jiñi
lejchempaty yik'oty
jiñi pañtye' **chä'bijix**
tsa ujtyi tyi mejlel.

Mi kloñ ña'tyañ cha'añ ma'añix chäñ chu'yom
tyi mejlel, muk'jachix ikajej lak chajpañ lak
bäj ilaj tyi jumuk' **orajtyak** cha'añ mi ikajel
tyi tyejchel ili k'iñijel la ki'k'oty tyalaj.

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty jiñi xpäs juñ.

- ¿CHuki woli iyälob jiñi lak pi'älob?
- ¿Bakibä ty'añtyak woli ik'äñob cha'añ mi iyälob iyorajlel?
- ¿CHukoch weñ ñuk ik'äjñi'bal mi la' ak'añ ya'i tyi iwälbal?
- ¿Añixba u'bil acha'añ jiñi ty'añtyak ya'i tyi iyälbalob
yañtyakobä lak pi'älob?
- ¿K'äñbilixaba cha'añ mi awäl chuki ujtyem tyi atyojlel?
- ¿Bajche' jiñi yalo'ty'añtyak mi ikotyañ iyäk'eñ isujmlel jiñi
awälbal?
- ¿Bajche' mi ikoltyañety aña'tyañ jiñi iyälbal yañtyakobä
lak pi'älob?

Weñ ñäch'tyañ mu'bä ikaja isub jiñi xpäs juñ tyi ityojlel jiñi ts'itya' ty'añ imi akomo chajpañla.

K'ajal acha'añ...

Jiñi **ty'añtyak mu'bä iyäl iyorajlel** yomäch mi ik'äjñel che' añ chuki la kom lak su'b cha'añ weñ añ isujmlel jiñi ujtyemtyakbä tyi lak tyojlel.

TYi pejtyelel k'iñ ila baki chumuloñlaj añ ka'bäl chuki mi lak ñusañ majlel, cha'añ mi mejlel lak tsiktyesa'beñob yaño'bä lak pi'älob, yom mi ik'äjñel jiñi ty'añtyak mu'bä iyäl iyorajleltyak cha'añ mi laj k'añ la käl bajche' tsa' ujtyityak jiñi wokoltyak.

CHe'äch ja'el, jiñi ty'añtyak mu'bä iyäl iyorajleltyak jalaj tsa' ujtyi tyi iyäloñelob yaño'bä lak pi'älob mi ikotyañoñla laj k'añ jiñi ty'añ ñukbä ik'äjñi'bal yik'oty cha'añ mi imejlel lak tsole' majlel tyi weñlel lak ña'tyi'bal yik'oty mi imejlel lak ch'ämbeñ isujm chuki yom isu'beñoñlaj.

Wä'i mi iyäjlel junp'ej cha'p'ej ty'añ mu'bä iyäl iyorajleltyak mu'bä jalaj mi ik'äjñeltyak ya'i tyi aloñeltyak jiñäch:

- Ixujty'ileltyak junp'ej k'iñ: säk'ajel, ik'ajel, ak'lel, orajtyak.
- Ik'iñileltyak junp'ej semanaj: lunes, martes, miyérkules yik'oty yañtyakbä.
- Mu'bä iyäl che' tyi k'iñ mi iyujtyeltyak: wälej, ak'bij, chä'biji, ijk'äl, chä'biji.
- Ixujty'ileltyak junp'ej uj: junp'ej semana, cha'p'ej semanas, ojlił ujtyak.
- Ixujty'ileltyak junp'ej ja'bilel: eñero, juño, ojli ja'b, junp'ej ja'b, primavera, verano.

Weñ ñäch'tyañ mu'bä kaja ipejkañ jiñi xpäs juñ yik'oty yom mi ikajel akãñ jiñi ty'añtyak mu'bä isu'b iyorajleltyak wolibä ik'äjñel ilaj tyi aloñel.

Jiñi ik'iñilel lak chujutyaty chilu x-e'tyelbä

Jiñi ik'iñilel iyum ili lum jiñäch lak ch'ujutyak CHilu weñ x-e'tyelbä mi ikajel tyi ujtyel che' tyi **12 k'älä tyi itsiklel 15 cha'añbä mayu tyi junjup'ej ja'b. Junp'ej cha'p'ej ki'ñ** che' mi ik'otyel iyorajlel cha'añ mi ityejchel k'iñijel mi ich'älob jiñi iklesya tyi imal yik'oty tyi ipaty, yik'oty säsäkbä, i'ik'bä yik'oty barsiñbä ixim.

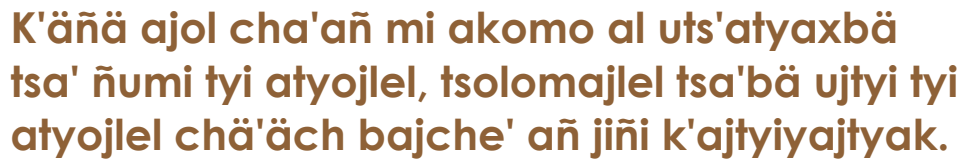
CHe' tyi itsiklel 12 cha'añbä mayu mi ityejchel k'iñijel, lak pi'älob mi ityilelob ila tyi iklesya yik'oty mi imajlelob tyi iyotyoty jiñi xch'ujwañajob yik'oty mi iyäk'eñob ik'ux waj, che' tyi **ak'lel** mi iyujtyel soñ ya'i tyi parke tyi **iyijk'älal** che' tyi las **7 tyi säk'ajlel** pañmil jiñi año'bä iye'tyel tyi iklesya mi imajlelob tyi k'ux waj ya'i tyi iyotyoty xch'ujwañajob yik'oty mi ija'ts'ob majlel ilajtye', mi imejlel misa yik'oty **tyi ak'lel** jiñä lak pi'älob mi ik'otyelob ijula'tyañob jiñi lak chu'jutyaty chilu. **CHe tyi 15 mayu tyi i'k'ajel** mi iyujtyel tyi ajñeltyak kawayu' yik'oty ka'bäl mi ik'otyelob ikel lak pi'älob tyilemo'bä tyi yañtyakbä tyejklumtyak.

xMeloñel: Guillermo de Jesús Antonio.

TS'ijbuñ ilaj ba' jocholtyak chuki woli tyi ujtyeltyak tyi ik'iñilel lak ch'ujutyaty CHilo.

TYi itsiklel 12 k'älä tyi itsiklel 15 cha'añbä mayu tyi junjunp'ej ja'b	Junp'ej cha'p'ej k'iñ che' mi ik'otyel ik'iñ	Che' tyi k'iñ 12 cha'abä mayu
Tyi ak'lel	Tyi iyijk'älal	Tyi ik'iñilel 15 cha'añbä mayu che' tyi ik'ajel

¿Bajche'tyak tsa' awälä iyorajletyak?

[illegible]

**Alä ta'bä ñumi tyi atyojel awik'otyob api'älob, kotyañ
abäj yik'oty jiñi ta'ixbä ats'ijbu.**

Weñ ñäch'tyañ mu'bä ikaja isub jiñi xpäs juñ tyi ityojlel jiñi ts'itya' ty'añ imi akomo chajpañla.

iyäjlel iyorajleltyak	¿Jiñbä oraj chuki tsa' ujtyi che' jiñi?

Alä junp'ej albilbä ty'añ tsa'bä ujtyi iyäl lak pi'äl cha'añ weñ mi awäle' yom tyoj mi ikajel atsole' majlel yik'oty yomäch mi ikajel awäl bajche' tsa' wu'bi, mi che' awom, tyoj-esañ yik'oty ts'äk-esañ ya'i ba' xoty ñup'ul tyi chäñxujk.

**Weñ ñäch'tyañ tyi xuk'ul jiñi ts'itya' ty'añ mu'bä
ipejkañ jiñi ipäs juñ imi awäle chuki mi yäl.**

K'ajal acha'añ...

Jiñi **ty'añtyak mu'bä iyäl iyorajlel** jiñäch e'tyiji'bäl mu'bä
ik'äjñel tyi alol **albilbä ty'añ** yik'oty cha'añ mi itsol majlele ibäj
tyi lak ña'tyi'bal yik'oty cha'añ mi imejlel lak cha' al tyi weñ.
CHe' ja'el, mi laj k'äñtyak lak tsuy majlel yik'oty cha'añ mi lak
tsole' majlel tyi xuk'ul mi añ majki mi isu'beñoñlaj ty'añ cha'añ mi
lak weñ ch'ämbeñ isujm.

225

**Alä ik'äñä apensal cha'añbä jiñi ta'bä akäñä tyi alol
iyorajleltyak cha'añ mi awäl bajche' tsa' ujtyi tyi ityojlel
jiñi yaño'bä lak pi'älobtyak.**

¿Bajche' mi iyäjlel jiñi iyorajleltyak aloñel cha'añ mi iyäjlel
tsa'bä ujtyi tyi lak tyojleltyak?

¿Awäleyij muk'ix mejlel asu'b tyi weñ jiñi chuki mi awäl?

¿CHukoch?

¿CHukoch weñ ñuk ik'äjñi'bal xuk'ul mi lak ñäch'tyañ jiñi
ty'añtyak mu'bä iyäl iyorajlel mu'bä ik'äñ juntyikil lak pi'äl
che' añ chuki woli iyäl?

¿Bajche' mi ikotyañety jiñi ty'añtyak mu'bä iyäl iyorajlel
cha'añ mi akäñ chuki woli tyi ajlel?

K'ele jiñi ejtyalältyak iñäch'tyañ jiñi chuki mi ipejkañ xpäs juñ tyi ityojlel chuki woli iyälob jiñi lak pi'älob.

¿Imajkiyob mi ikajel ityempañ tya'k' iñ cha'añ ik'iñilel lak chujutyak? Isujmäch ja'el yom mi la jkomo weñ na'tyañ.

Mi kojachtyaki ili yombä komo ña'tyääntyel, mi ikajel kts'ijbuñ cha'añ mi lak p'ise' yik'oty yom mi lak jkäñtyañ cha'añ mi ip'istyäl.

Machmeku ñajiyik la' cha'añ ke tyi lak pejtyelel yom mi lak ts'ijbuñ ochel la jk'aba' yik'oty yom mi lak pirmajiñ cha'añ yom weñ tsikil mi laj jkäye' yik'oty cha'añ juntyemeloñächlaj mi lak jkomo ña'tyañ chu'bä lak kom lak mel.

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty jiñi xpäs juñ.

¿CHukoch wersa yom mi its'ijbuñtyel jiñi ts'itya' ty'añ?

¿CHuki ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ tsa'bä ts'ijbuyob?

¿Añixba k'elbil acha'añ tyi junyaj ili ts'itya' ty'añ lajalbä bajche' ili? ¿Baki?

¿CHuki iye'tyel ik'äjñi'bal ili ts'itya' ty'añ?

Sajkañ jiñi juñ komo melbilbä ipejkañ cha'añ mi akäñe' bajche' melbil.

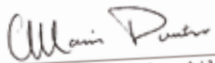
JUÑ KOMOÑ MELBILBÄTYAK

TYi jiñi jolumal Vista Hermosa ilumaleiba Ajalpan, Puebla, CHE' tyi lunes 11:30 oraj, itsiklei 21 cha'añ julyo tyi ija'bilel 2020, much'k'ibiloñloñ ipayalob je'e loñpi'aloñ tyi chumtyal chumulo'ba wa'i tyi jiñi ajMaryo Puwertos Atlawa, *Regidor de Obras Públicas*, ya'i ba' mi much'k'inoñ ibaj Awsiliyar Municipal, tyi ujtyi tyempabaj cha'añ mi ichajpañtyel jiñi troñeltyak cha'añ mi imejlei yotyotyel jiñi iskwelaj TYi jiñi much'k'i'yajba, tyi tyemchajpañtyi ili komoñ ty'añaltyak:

1. TYi ipejtyelelo'bi jiñi ipi'alo'ba tyi chumtyal mu'bi ilu' kajalob ikuchob jiñi *materia*, che'bi bajche' ikuchol 300 kilu cha'añba ji', 10 lataj cha'añba kraba, 100 bariyaj, 20 bultu cha'añba sementuj, 2 miyar cha'añba tabikej yik'otybi 50 laminajtyak.
2. TYi ipejtyelelo'bi jiñi xchumtyalob mu'bi ikajalob yak'ob ts'itya' uch'elaltyak cha'añ mi ityempañtye imi imejle yak'eñtyelob yuch'elob jiñi mu'ba ikajalob tyi troñel.

Jiñachbi bajche' ili tyemchajpayaj muk'ix yajk'el tyi ujtyem wa'liyi ili Juñ Komoñ Melbilbätyak, icha'achbi je'e cha'k'elbi tyi mejli, ityap'abi ipirmajañtye bajche' isujmlelaj tyi jiñi ta'achba k'otyiyobtyak, CHE' tyi 14:00 oraj tyi iyoch-ajel k'iñ tyi jiñachbi ijunsujmlel k'iñ yik'oty ija'bilel je'e tyi Vista Hermosa, Ajalpan, Puebla

Tsa' its'ijbuj

 C. ajMaryo Puwertos Atlawa
Regidor de Obras Públicas

 C. ajWan Krus Ernantes
Inspector Auxiliar

bä k'otyiyob

Pirmajtyak

Minio de los Angeles S. Garcia
 Antonia Sanchez Sanklaui
 Leonardo Francisco Jami
 Librado Lira Sanchez
 Tereza Sanchez-Bautista
 Claudio Martinez. Uruaz
 Alberto Carrero Rojas
 Felipe Montalvo M.
 SOPIA MORENO R.
 Federico Gonzalez Ruiz
 Alma Lira Almaraz.
 Gerardo Aguilar Rojas
 Silvano Lopez. Montalvo.
 Don Luis G.
 Wendel Guzman Vega.
 Gerardo Hernandez. Jacson
 Enrique Rodriguez Cortez
 Pedro Olivares. Sanchez
 Iores Trujillo Adan
 Mori Blanco Suarez
 mundo Cid-Carrero
 Roberto Carrero L.
 Barbosa. Garcia
 Linda Celyta Mtz.

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty mu'bä ipäsbeñety juñ.

¿Bakityakbä itsajl ty'añ mi ich'ämtylel jiñi juñ komo melbilbä?

¿Bakityakbä ty'añ mi isu'b tyi junjunp'ej itsajl?

¿Bajche mi iyäjleltyak jiñi ña'tyi'balältyak ya'i tyi itsajltyak?

Pejkañ jiñi ts'itya' ty'añ tyi xuk'ul jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ mi akäñ.

228

K'ajal acha'añ...

Junwejch **Komoñ melbilbä juñ** jiñäch junp'ej ts'itya' ty'añ mu'bä its'ijbuñtyel kälel tyi jun cha'añ iyäk'eñtyel ik'äjñi'bal tyi juntyemel tyi ityojlelob junmujch'bä lak pi'älob tsa'bä imuch'kiyob ibäj, baki tsa' ityeme ña'tyayob yik'oty iyäläyob junp'ej ty'añ.

Jiñi komo melbilbä juñ, che' ja'el mi iyäjk'el tyi kãñol ibäl tyi tyempajbä, jiñi ik'äjñi'bal ili jun cha'añ ma'añik mi iñajiyel jiñä ty'añtyak tsa'bä komo ña'tyi tyi ipejtyelelob lak pi'älob.

Ya'i tyi junwejch **komo melbilbä juñ** wersa yom mi ich'ämtyleltyak ili ty'añtyak:

- Lumal yik'oty ik'iñilel jiñi tyempabä, añ ityajol mi its'ijbuñtyel ochel ora
- Lak Pi'äl(ob) mu'bä ipäjyel(lob) ya'i tyi tyempabäj.
- Tyeme ña'tyayaj tsa'bä iñä'tyayob tyi tyempabä.
- K'aba'ältyak yik'oty ipirmatyak lak pi'älob tsa'bä its'ijbuyob jiñi juñ.
- Itsojlib ik'aba'ob yik'oty ipirmajob lak pi'älob tsa'bä k'otiyob yik'oty tsa'bä iyäk'äk'äyob ity'añ.

Pejkañ ili ujtyeläl.

Jiñi lak pi'älob ch'oyolo'bä tyi CH'ujulbä Pransisku Osolotepek tsa' imuch'kiyob ibäj tyi itsiklel 20 cha'añbä awril tyi ik'ajtyiyaj jiñä x-Luwis Plores, chumul ila tyi ilumal, jiñäch tsa'bä ik'ajtyi wokoty'añ cha'añ yom mi ikoltyäñtyel imel ijolyotyoty. Kome tyeñe che'äch mi lak mele' ilaj tyi lak lumal, tyi ipejtyelob lak pi'älob tsa' iyäläyob cha'añ muk'äch ikoltyañob, che' ja'el, tsa' ikomo ña'tyayob tyi ipejtyelelob cha'añ yom a'bi mi ichajpäñtyel bälñäk'äl che' woli tyi mejlel jiñi otyoty k'älä jiñtyo che' mi iyujtyel jiñi e'tyel yik'oty ja'el junjuntyikilob mi ikajel ich'ämob majlel iye'tyijibtyak.

229

CHajpañ amel ibäl jiñi juñ komo melbilbä che' bajche' ya'i tsa' ujtyi tyi alumal.

Lumal yik'oty itsiklel k'iñ:

Lak pi'älobtyak tsa'bä päjyiyob tyi tyempabä:

TY'añtyak tsa'bä komo ña'tyän'tyi tyi tyempabä:

230

Ik'aba' lak pi'älob tsa'bä k'otiyob tyi tyempabä:

Ik'aba'ob lak pi'älob tsa'bä its'ijbuyob jiñi juñ komo melbilbä:

**TS'ijbuñ jiñi komo melbilbä juñ la' ikoṭyañety
xpäs juñ.**

K'ele jiñi komoñ melbilbä juñ yik'oty ili tsolbilbä xujty'il ty'añtyak rusi'beñ iyejtyal jiñi añtyobä yom mi ich'äntyilel ya'i tyi komoñ melbilbä jun:

232

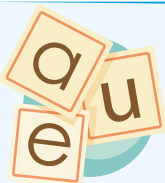
Mi ich'äntyilel itsiklel k'iñ yik'oty lumal	
Mi ich'äntyilel ik'aba' lak pi'älob tsa'bä ipäyä tyempabä	
Mi ich'äntyilel chuki tyi ikaj cha'añ tsa' ityempayob ibäj lak pi'älob	
Mi ich'äntyilel jiñi ty'añtyak tsa'bä mejli tyi komo ña'tyäntyel tyi tyempabä	
Mi ich'äntyilel ik'aba' lak pi'äl tsa'bä its'ijbu jiñi komoñ melbilbä juñ.	
Mi ich'äntyilel itsojlib ik'aba' lak pi'älob yik'oty ipirmajob tsa'bä k'otiyob tyi tyempabäj.	
Mi tsa' k'äñä kolembä itye'el ts'ijb yom mi ikañ mi ya'äch ilayi:	
• TYi ik'aba'tyak lumal	
• TYi ityejchi'bal ba' jujunp'ej ip'ajklel.	
• TYi iyujtyi'bal jujunp'ej p'äjk.	
• TYi ik'aba' lak pi'älob tsa'äch ak'äña iyajkäñtyel iyeslel.	

**Mi jiñi akomo melbilbä juñ mach weñik tsa' käli iyom
cha'añ mi ityoj-esañtyel, ts'ijbuñ kälel ilayij.**

234

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Ts'äktyesañ jiñi xujty'il ty'añtyak yik'oty yom mi
ak'añ jiñi ty'añtyak ya'bä xoty ñup'ultyak.

ch'ix

chäy

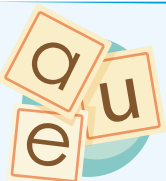
tsuts

ts'u'beñ

235

1. Jiñi _____ weñ bi'bix.
2. Tsa' ilowo kok jiñi _____.
3. Ak'bi tsajñi kluke'tyilel _____.
4. Weñ ka'bäl mi ibi'besa otyoty jiñi _____.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'añä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

**TS'ijbuñ yäñältyakbä yalo'ty'añtyak mu'bä
its'äktyiyel tyi ñujptyak tye'el ts'ijb.**

tyi	Jik	ña

tye'	le	muty

ty'äl	ty'äl	ña

ty'oj	Ty'oj	bak

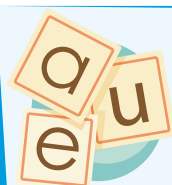
tse'	tyeñ	tyik

Tsa	ja	tyuñ

ts'äk	tyä	yib

ts'uy	cho	koñ

Lajiñ yik'oty yambä api'äl jiñi ty'añtyak.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

TS'ijbuñ junp'ej xujty'il ty'añ baki mi ak'äñ tyi junjunp'ej ili chänts'ijty kolembä itye'el ts'ijbuna.

Ts

ts

Ts'

ts'

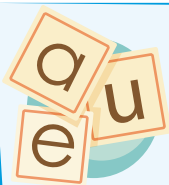
Ty

ty

238

Ty'

ty'

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi ty'añ ba'añ jujunp'ej ujtyeltyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ yik'oty ts'ijbu'beñ ik'aba' jiñi juñ.

Ujtyeltyak
Mi kom ksu'beñ junp'ej tyañ jiñi kalo'bil tsa'bä majli tyi k'eljuñ tyi ñukbä tyejklum.
Mi kom kts'ijbuñ kälel ke jiñi lak klumal tsa' ikomo ña'tyayob isäk-esañ tyi ipejtyelel ijol ja'tyak añbä ila tyi lum.
Mi kom kpäyob tyi ipejtyelel lak klumal cha'añ mi lak tyempañ lak bäj ya'i tyi iyotylel k'eljuñ.
Mi kom klu' tsijbu'beñob ik'aba' lak pi'älob tsa'bä k'otiyob tyi tyempabä.

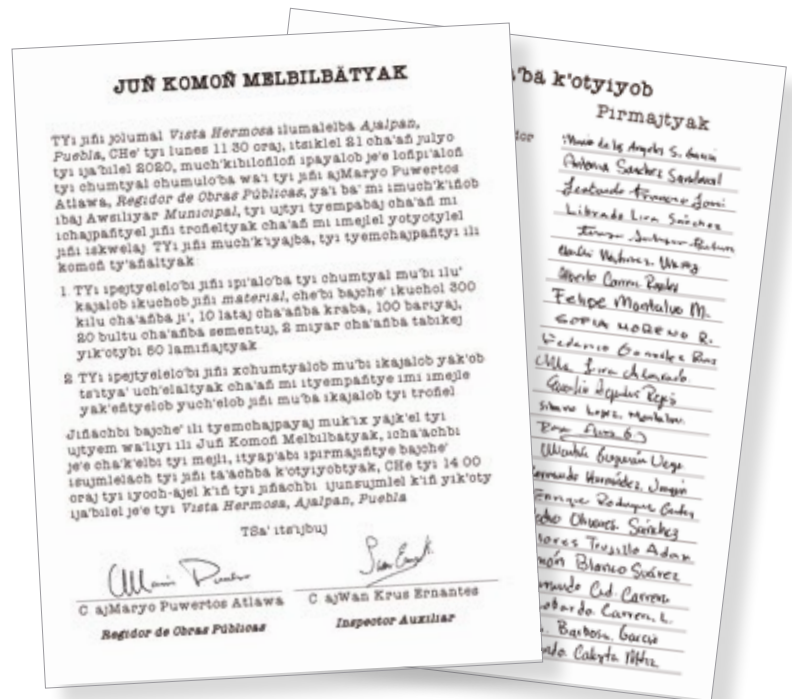
Ik'aba' jiñi juñ

Alä jiñi jak'oñel awik'oty jiñi xpäsjuñ.

¿Bakityak wersa yom mi la' ts'ijbuñ komoñ melbilbä juñ?

Lajiñ tyi icha'p'ejlel jiñi ts'itya' ty'añtyak.

Päkä' juñ

Juñ komoñ melbilbä

Alä ijak'ol awik'oty jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ.

¿Bakibä ts'itya' ty'añtyak?

¿CHuki ik'aba' tyi junjunp'ej?

¿CHuki mi iyäñ-esañ tyi junjunp'ej jiñi ts'itya' ty'añ?

¿CHuki iye'tyel ik'äjñi'baltyak lak cha'añ tyi junjunp'ejlel jiñi ts'itya' ty'añtyak?

Bajñe ña'tyayaj

Pejkañ tyi weñ xuk'ul jiñi meloñeltyak che' jiñi jak'ä chuki woli ak'ajtyi'beñtyel tyi' jujunp'ejtyak.

1. TS'ijbuñ jiñi tsik ya'i tyi ñup'ts'ijb jiñäch bakibä jiñi ts'itya' ty'añ.

1. Uxpäjbä juñ

2. Juñ cha'añbä k'ajtyiyaj

3. TYambä su'boñel

241

¿Bajche' mi ityajtyäl tyi wokolel tyi ichumtyäl jiñi lak pi'älob?

CHächbajche' mi yäsiyel iweñlelob lak pi'älo'i, li jap lembaläl jiñäch junp'ej mu'bi yäsibeñ iweñlelob ipi'älob tyi chumtyäl yik'oty yañtyoko'bä xchumtyälöbtyak.

Ya'i tyi imal xchumtyul mi yujtyel jats'oñel yik'oty yäsiñtyel ijolo' chumulo'bä yik'oty jiñi xjap lembal, iche' je'e mi ikäyobtyak ibäj yik'oty ma'añix mi ijastyäyel tyak'in mu'bä ik'äjñel cha'añ mi imäk'lañob ibäj yik'oty yalo'bilob.

TYi ijotyäl yik'oty xchumtyälöb ityi e'tyel, jiñi xjap lembal mi ikäye' imel ye'tyel yik'oty mi ikäyjel tyi kăñol, jiñ cha'añ mach chăñ yomix k'ejjel tyi ityojel ipi'älob tyi chumtyäl.

Tyi Mejikuj tyi ikaj jiñä lembaläl jiñäch junp'ej mi ichämelob 10 000 lak pi'älob yik'oty añ 25 000 machbä ts'äkălo'ix iyejtyalel ibäk'tyal tyi ikaj juch'olektyak tyi karo.

Jiñi jap-lembal... ¿Junp'ej k'am-äjelbaj?

Mele akuxtyäyel mach yik'oty ibi'bi'el

CHa'añ mi atyaje' iyoñlel ili ty'añtyak:

CHa'añ mi atyaje' iyoñlel ili ty'añtyak lăk'tyesañ majlel abäj tyi:

- Centros de Integración Juvenil, A. C. (cu), ☎ 52121212 🌐 <https://bit.ly/2TSU9jM>
- Central Mexicana de Servicios Generales de Alcohólicos Anónimos A. C., ☎ 800 2169 231 🌐 <https://bit.ly/360lkjs/>
- Centros de Atención Primaria en Adicciones (CAPA), ☎ 800 911 2000 🌐 <https://bit.ly/30d6ORB>

TYik'ojel añbä tyi ña'al lumal cha'añ Ma'añ mi yotsäbeñtye ibi'bi'el jiñi băt'yaläl

CHilpansinko, Kerero, itsikl 8 cha'añbä julyoj ja'bilel 2020.

xMarkaritaj:

Kometybä kixik'al, mi käl weñäch añety tyi ak'ok'lel.

Mik ts'ijbubeñety cha'añ mik ña'tyañ bajche' awila y cha'añ mi asu'beñoñ bajche' yila amajlel ya'i tyi atroñel. Yik'oty je'e, cha'añ mik su'beñety keñoj ñoj uts'aty kpisik'al kik'otyob jiñi xkolelob mu'bä ipäsbeñoño' juñi, jiñiyob mi ityälelob k'älä wä'i tyi lak lumal iñoj ust'atyob. Kik'otyob chonkol jkäre' kts'ijbuñ ts'itya' ty'añ che' bajche' ili tyambä su'boñel yik'oty ta'ix jkäre' kmel kprima je'e.

A jalañ', machbä yuji moxtyojali pejka juñ yik'oty ts'ijb, tyi ikotyäyom ityi isu'boñ mik majlel ya'i ba' mi ipästyäl juñi wäbä añ tyi iläk'älel yotyotylel ts'akayaji. Waxäkpeñoñloj tyi lonkpejtyele mu'bä kmañleloñ tyi kääñjuñ tyi yoch-añ k'in ity lonkbäj cha'añ mij kääñloñmajlel mu'bä iyujilo'bä je'e lak ty'añ.

Mik pijtyañ weñäch mi awilañ che' yik'oty iweñ-añ jiñi kts'ijb, iche' baj ts'ijbubeñoñla kbäj iche' bajche' w atyälel wä'i tyi otyoty, mi kaja k "kwentu cha'añ kääntyesañtyel". J ak'eñtyioñloj cha'añbä xkääñ aweñ mulañ bajche' joñoñ.

Weñ kääntyañ abäj imach baj kome tyi asu'boñ tyi junp'ej jiñi Unirus käläxix kolel jiñi ibijit lok'el lok'eñ awik'otyob api'

Ch'e'eñ atyaty chäk K'ajalk

Muk'achix ksu'beñety kbä

SU'BEÑTYEL. Mik pijt

Vista Hermosa, Puebla, itsikl 12 cha'añ awril tyi ija'bilel 2021.

x-Arturo Martínez García
Preserente Cha'ñbä lak lumal tyi Ajalpan, Puebla
Uñba'añoñ

Ilaj tyi jun, jiñä Año'bä Iye'tyel ilaj tyi lum Vista Hermosa, woli ksu'beñetyloj yik'oty mi jk'ajtyibeñetyloj jatyety cha'añ komloj mi awäk'eñoñloj pejtyelel mu'bä ik'ajñel tyi mejlel otyoty, cha'añ mi kmele'loj iotytyel keskwele ilaj tyi klumal. Mi ksu'beñety ja'el ili e'tyel mi jkomo mele'loj tyi kpejtyelel, jiñ cha'añ komloj mi akotyanoñloj yik'oty: 300 kilu cha'añbä ji', 10 lataj cha'añbä kraba, 100 bariyaj, 20 bultu cha'añbä sementuj, 2 miyar cha'añbä tabikej yik'otybi 50 lamiñajtyak.

Ili e'tyel weñ ñuk ik'ajñi'bal kome mukix imejlel iyajñelob tyi weñ jiñä aläch'ityoñob yik'oty aläch'okob tyi ñopjuñ yik'oty tyi ipejtyelelob ch'ityoñwiñikob ila tyi klumaloj.

Mi kpi'tyañloj akotyaya yik'oty mi käl'e'loj cha'añ muk'äch ach'ämben isujm jiñä kwokoloj, iche' ja'el mi k'ä'e'loj ktyañ cha'añ ma'añik mi ikajel ktyo'o asiñloj ili wolibä jk'ajtyibeñetyloj yik'oty komloj cha'añ mi ajula'tyañloj che' woli tyi mejlel ili iotytyel eskwela.

Mi kpijtyaloj ajak'bal yik'oty mi kchokbeñetyloj majlel junp'ej ty'añ.

TSa' its'ijbuj

xJuan
Santos Sánchez

xAntonio le Jesús
Ernantes

xJosé López Rías

Año'bä iye'tyel tyi tyempabä

2. Ñutsu yik'oty junsäjp tye' ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ yik'oty iyilajleltak.

Ijuñilel ts'ak

TS'itya' ty'añtyak mukbä
its'ijbuñtyel cha'añ mi
ipästyäl ke isujmäch tsa'
ityempayob ibäj jumujch'
lak pi'älob, cha'añ tsa'ix
ityeme ñatyayob yikoty
tsa'ix iyäläyob chuki mi
ikajel tyi mejlel.

Päkä juñ

TS'itya' ty'añ baki mi isujbel
chuki yom mi imejlel yik'oty
bajche' mi ijajpel ts'ak.

Juñ komoñ
melbilbä

TS'itya' ty'añ mu'bä
ik'ajñel tyi pujkel ty'añ
ñukbä ik'ajñi'bal tyi ityojlel
ty'añtyak yombä mi
itsiktyesa'beñtyelob ka'bäl
lak pi'älob tyi jiñjachbä
k'iñ.

3. TS'ijbuñ ik'aba' jiñi ejtyaläl ya'i tyi säpät'yakbä tye'.

4. TS'ijbuñ uxtsojl xujty'il ty'añtyak tyi ityojlel chuki mi amujlañtyak.

1.

2.

3.

5. TS'ijbuñ junp'ej yalo'ty'añ yik'oty jujunp'ej ili itye'eltyak ts'ijb **p**, **p'**, **ty**, **ty'**, **ts**, **ts'**.

p	
p'	
ty	
ty'	
ts	
ts'	

6. TS'ijbuñ jiñi iyäñäleltyak jiñi ts'itya' ty'añtyak ya'i tyi ty'añ wolibä isujbel.

TYambä su'boñel	Komo melbilbä juñ	Juñ cha'añbä k'ajtyiyaj

7. TS'ijbuñ jiñi ik'aba ts'itya' ty'añtyak baki tsa' añañañ pejkabe ijol ty'añ yik'oty iyalä jol ty'añ cha'añ mi aña'tyan chuki mi kajel ich'ämtiyilel tyi ibäl.

8. TS'ijbuñ chuki ty'añ mi ityajtyäl tyi ijuñilel t'sak.

9. TS'iktyesañ junp'ej ña'tyi'bal nukbä ik'ajñibal añbä ya'i
tyi ipejkäntyel juñ “Jiñi alä príncipe”

10. TS'ijbuñ chuki ñuk ik'äjñi'bal tsa' ak'ele tyi ikäñol ili
junmujch' juñ.

Uxp'ajl ty'añ 3

Mu'bä kaja imejleltyak:

248

- ❖ Mi ikajel apejkañ jiñi ijol ty'añ yik'oty iyalä jol ty'añtyak añbä tyi **uxpäjkbä juñ** yik'oty mi ikajel ats'ijbuñ jiñi ña'tyi'balältyak mu'bä kajel atyaj mi aña'tyañ tyi ijujun päjklel.
- ❖ Mi ikajel asäklañ junp'ej ty'añ ya tyi uxpäjkbä juñ **Jiñi jap-lembal... ¿Junp'ej k'am-äjelbaj?**
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñ jiñi ña'tyi'balältyak yombä mi ich'äm majlel junp'ej juñ cha'añbä k'ajtyiyaj.
- ❖ Mi ikajel ats'ijbuñ, ak'el yik'oty mi ikajel atyoj-esañ jiñi junp'ej **juñ cha'añbä k'ajtyiyaj.**
- ❖ Mi ikajel akäñ jiñi iyilajleltyak yik'oty bajche' mi ik'äjñeltyak jiñi ts'itya' ty'añtyak mu'bä kajel apejkañ yik'oty atsijbuñ.
- ❖ Mi ikajel akäñ ak'äñ jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijb ya'i tyi ts'ijbayaj.
- ❖ Mi ikajel akäñ yik'oty ats'ijbuñ itye'el ts'ijbtyak **ch', ch, k', r** wolibä tyi käjñel.
- ❖ Mi kajel ayäl junp'ej ts'itya' ty'añ imi ikäñtyañ majlel bajche' tsolol tyi ajlel majlel yik'oty itsujyel (ityäjk'eltyak majlel isujmlel).
- ❖ Mi ikajel akäñ bajche' mi itsojlel majlel jiñi chuki tsa' ujtyityak o aloñeltyak.

Itsikilel ty'añältyak tyi jiñi pejkajuñ

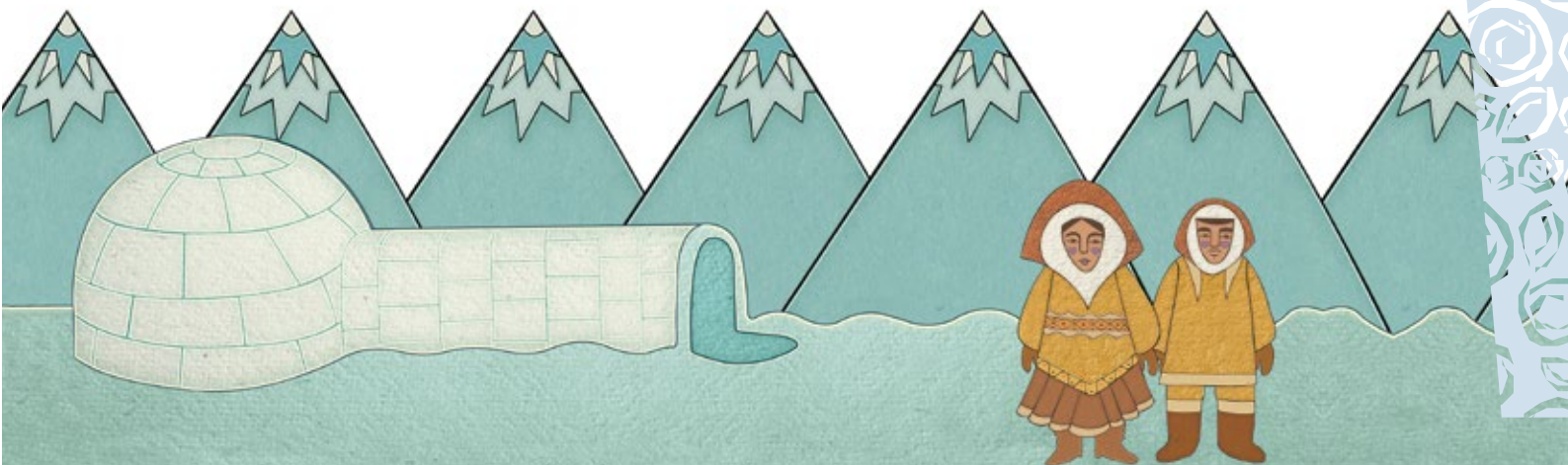

Säklañ ya'i tyi Juñ cha'añbä pejkäñtyel jiñi ts'itya' ty'añ 31, "Iyotyoty eskimalob", che'jiñi alä awik'oty api'älob tyi käñjuñ yik'oty xpäsjuñ jiñi ya'bä ts'ijbu'bil tyi eñtyäl.

¿Bajche' mi imejleltyak jiñi iyotyotyob eskimalob che' iyoralel jiñi tsäñal?

¿Bakibä jiñi e'tyeltyak mu'bä imelob jiñi wiñikob yik'oty x-ixikob eskimalo'bä tyi jiñibä oraj?

Ya'i tyi lak lumal ¿Bajche' mi lak mel jiñi la kotyotyak ichuki tyi e'tyelältyak mi lak mel che' iyoralel jiñi tsäñal?

K'ele jiñi ejtyalältyak ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ apejkañ chuki woli iyälob jiñi lak pi'älob.

Pejkañla, mi kajel la' bej kãñ majlel chuki jiñi jap-lembal.

250

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty jiñi xpäs juñ.

¿CHuki ik'aba' jiñi ts'itya' ty'añ tsa' bä ak'eñtyiyob jiñi x-ixikob?

¿Añ ba' k'elel la' cha'añ junp'ej ts'itya' ty'añ yomo lajalbä?

¿CHuki mi iyältyak jiñi ts'itya' ty'añtyak tsa'ixbä la' k'ele?

¿CHuki ik'äjñi'baltyak jiñi ts'itya ty'añtyak?

¿Majkiyob mi imeltyak?

**Säklañ ya'i tyi
uxpäjkbä juñ "Jiñi
jap-lembal... ¿Junp'ej
k'am-äjelbaj?"
ma' pejkañ jiñi jol
ty'añtyak yik'oty alä
jolty'añtyak i-ak'eñ
ikoltyañety jiñi
mu'bä ipäsbeñety
juñ.**

**Alä awik'oty jiñi xpäsjuñ chuki ty'añ mi imejlel tyi tyajtyäl
ya'i tyi uxpäjkbä juñ, tyoj-esañ jiñi aña'tyi'bal yik'oty jiñi
k'ajtyiyajtyak.**

1. ¿CHuki mi kajel isu'b mi aña'tyañ jiñi uxpäjkbä juñ che' mi apejka'beñ jiñi ijol ty'añ?
2. ¿CHuki ty'añ mi imejlel tyi tyilel ya' baki añ ili k'ajtyiyajtyak?

- ¿CHuki jiñi?
- ¿CHuki mi ityech?
- CHuki mi imel jiñi lembal tyi ibäk'tyal lak pi'äl.
- ¿Bajche' mi ityik'la'beñ ikuxtyilel jiñi lak pi'älob ya baki chumulob?
- CHa'añ mu'tyo ibej käjñel majlel ili ty'añ.

**Pejkañ jiñi uxpäjkbä juñ, tyi xuty' xuty'tyak jiñi ty'añ yik'oty
komo chajpañ awik'oty xpäs juñ chuki woli ach'añbeñ
isujm. Ima' pejkañ jiñtyo mi ach'añbeñ isujm.**

**Jak'ä jiñi k'ajtyiyajtyak yik'oty jiñi ty'añ añbä ya'i
tyi uxpäjbä juñ.**

¿CHuki jiñi jap-lembal?

¿CHuki mi ityech?

¿Bajche' mi ityik'lañ jiñi lak pi'älob?

TS'äktyesañ jiñi xujty'il ty'añtyak, mi añutse' jiñi ña'tyi'balältyak yik'oty säpätyakbä tye'.

Jiñi jap-lembal...

...jiñäch tyi ikäj mi ityejchel jiñi jap lembal. desarrollar alcoholismo.

Jiñi ibajk'eltyak yik'oty ik'uxeltyak ili k'am-äjel.

...mi imejlel ip'ol yambä k'am-äjeltyak.

Jiñi ijilel tyijikñiyel...

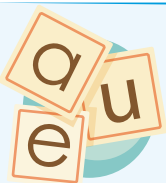
...jiñäch junp'ej k'am-äjel.

Juñtyikil lak pi'äl mu'bä ijap lembal.

...mi ityik'lañ wiñikob yik'oty x-ixikob.

Ili k'am-äjel...

...kuntye' k'uñtye' mi ityejchel majlel.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'añä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi ty'añtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäsjuñ
che' jiñi yults'ijbuñ junp'ej ejty'aläl mu'bä iyäk'
tyi käjñel jiñi ty'añtyak.

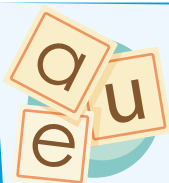
254

p'ok

p'ejty

pa'

rus

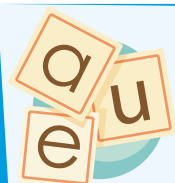

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi ty'añtyak yik'oty aläj jiñi isujmlel.

ch'	CH'eñ
	CH'ajañ
	CH'ajuk'
ch	CHil
	CHuch
	CHityam
k'	K'äkätye'
	K'ä'bäl
	K'äk'ats
r	Rebús
	Rima
	Rus

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak ila' ikoltyañety jiñi xpäs juñ yik'oty weñ k'ele baki mi ik'äjñeltyak jiñi ty'uñulbä itye'el ts'ijbtyak.

Ch'

ch'

256

Ch'aplomjax mi tyi alas jiñi alob.

Jiñi lak tyaty xPelope, woli icholoñ ichol. **Ch'**äyäkña mi iyajlel iystyel jiñi tye'tyak che' mi iyujtyel itsep.

R

r

Ru'istyik tsa' its'ijbu ijuñ jiñi xMariya che tsa' mich'aj.

Jiñi x-Lety woli ityuk alaxax tyi ipaty iyotyoty. **Rok** woli ik'añ ityuktyak jiñi chañbä añ.

Ch

ch

Jiñi lak ña' **xCH**abela woli isäklañ baki mi ikajel tyi chumtyäl.

Jiñi x-ixikob ch'oyolo'bä tyi **Chilon** mi iweñ mujlañob soñ.

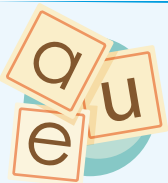
257

K'

k'

Jiñi lak ña' **xK**arla weñ yujil pechom.

Jiñi kña'jel mi isu'beñoñ cha'añ lekojix tsäñal ya'i tyi **Komitañ**.

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulatyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikotyañety jiñi mu'bä ipäsbeñety juñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajal acha'añ...

Junp'ej **uxpäjkbä juñ** jiñäch junp'ej ts'itya' ty'añ baki mi ipujkel ty'añ yombä mi ikäñob ka'bäl lak pi'älob, tyi ityojlel kãntyestatyak ts'itya' ikäñäyo'ixtyakbä.

258

Ya' tyi **uxpäjkbä juñ** jiñi ty'añ mi ichajpäñtyel tyi junweych juñ **päkälbä tyi uxpäjkbä** che' ja'el mi ik'äjñel tyi icha'pejtyel iwuty jiñi juñ. Jiñ cha'añ, cha'añ mi ipejkañtyel yik'oty cha'añ mi ichämbeñtyel isujm junp'ej uxpäjkbä juñ yomäch weñ päkäl yik'oty mi ityejchel tyi pejkañtyel tyi ipaty jiñi juñ che' jiñi mi ipejkañtyel majlel tyi imal cha'añ mi ipejkañtyel ya'i tyi yambä ipaty tyi wi'il.

Ya'i tyi **uxpäjkbä juñ** mi ikajel atyeñe tyaj ilityak:

- Junp'ej **Ipaty juñ**. Jiñäch ñaxañbä juñ, mi mejlel ich'ämyilel ejtyalältyak yik'oty jiñi ijol ty'añ mu'bä isu'b jiñi kãntyesa wolibä ich'ämyilel, che' melbil icha'añ junp'ej otyoty icha'añbä yumäl mi ich'äm tyilel iyejtyaltyak o ik'aba'.
- **Iyänäleltyak ity'oxtyäl o iyalä jol ty'añtyak**. Mi itsojlel jiñi ty'añ tyi yänältyakbä ity'oxtyäl; Läk'ä tyi pejtyelel ora tyi jujunp'ej ityoxtyäl mi iyäjlel juntsajl jiñi ty'añ mu'bä ich'ämyilel tyi ijol ty'añ.
- **Yambä ipaty juñ**. Jiñäch icha'weychlel ipaty jiñi juñ yik'oty läk'ä tyi pejtyelel ora mi ich'ämyilel tyik'oñeltyak o mi isu'b baki mi imejlel tyi tyajtyäl koltyañtyel o yambä ty'añtyak.

TS'ijbuñ yik'oty la' ikoltyañety jiñi xpäs juñ amel ik'aba' ixuxty'iltyak ikuktyal jiñi uxpäjbä juñ.

Ipaty juñ

Iyãñältyakbä
ity'oxtyal o
iyalä jol ty'añtyak

Yambä ipaty juñ

¿Bajche' mi ityajtyäl tyi wokolel tyi ichumtyäl jiñi lak pi'älob?

CHächbajche' mi yäsiyel iweñlelob lak pi'älo'i, li jap lembaläl jiñäch junp'ej mu'bi yäsiñ iweñlelob ipi'älob tyi chumtyäl yik'oty yañtyoko'bä xchumtyälobtyak.

Ya'i tyi imal xchumtyul mi yujtyel jats'oñel yik'oty yäsiñtyel ijolo' chumulo'bä yik'oty jiñi xjap lembal, iche' je'e mi ikäyobtyak ibäj yik'oty ma'añix mi ijastyäyel tyak'in mu'bä ik'ajñel cha'añ mi imäk'lañob ibäj yik'oty yalo'bilob.

TYi ijotyäl yik'oty xchumtyälob ityi e'tyel, jiñi xjap lembal mi ikäye' imel ye'tyel yik'oty mi ikäyvel tyi kãñol, jiñ cha'añ mach chãñ yomix k'ejjel tyi ityojel ipi'älob tyi chumtyäl.

Tyi Mejikuj tyi ikaj jiñä lembaläl jiñäch junp'ej mi ichämelob 10 000 lak pi'älob yik'oty añ 25 000 machbä ts'äkälö'ix iyejtyalel ibäk'tyal tyi ikaj juch'olektyak tyi karo.

Mele akuxtyäyel mach yik'oty ibi'b'ilel
**Jiñi
jap-lembal...**
¿Junp'ej k'am-äjelbaj?

CHa'añ mi atyaje' iyoñlel ili ty'añtyak:

CHa'añ mi atyaje' iyoñlel ili ty'añtyak läk'tyesañ majlel abäj tyi:

- Centros de Integración Juvenil, A. C. (ci), ☎ 52121212 ☑ <https://bit.ly/2TSU9jM>
- Central Mexicana de Servicios Generales de Alcohólicos Anónimos A. C., ☎ 800 2169 231 ☑ <https://bit.ly/360Jkjs/>
- Centros de Atención Primaria en Adicciones (CAPA), ☎ 800 911 2000 ☑ <https://bit.ly/30d6ORB>

TYik'ojel añbä tyi Na'al lumal
cha'añ Ma'añ mi yotsäbeñtye
Ibi'b'ilel jiñi bä'tyaläl

**TS'ijbuñ ila' ikoltyañety jiñi xpäs juñ uxsujñ ba' añ
ik'äjñi'bal acha'añ mi amel uxpäjkbä juñ.**

1.

2.

3.

ğMajkityakob lak pi'äl mi achokbeñ majlel mi awäl?

K'ele jiñi ejtyalältyak yik'oty pejkañ awik'oty jiñi xpäs juñ jiñi chuki woli iyälo'tyak jiñi lak pi'älob.

Muk'äch, tatuch.
Komäch ku'biñlo.

Tatuch, cha' su'beñoñlojon
jiñi iyoñoty'añlel lak lumal.

Weñäch, ili lumaläl
tsa' mejli tyi ja'bil
1940 peru joñoñla
mach wäik tsa' noj
chumliyoñla ilayi.

Wenu, joñoñ tsa' juliyoñ, tyi junp'ejbä
k'iñ itsiklel 3 icha'añba marsu tyi ja'bilel
1950 wäix tsa' jkãñä jiñi achuchu'. Tyi
wi'iltyo tsa' iyilaj pañmil jiñi atyaty che'
jiñi wäix tsa' ikãñä jiñi añä'.

¿Bajche añ che?

Jiñ che' tsa'ix ñujpuñiyonlo mi
ikajel tyi tyojmel ichu' pañämil tsa'
iyäläyob, ék'ajatyo acha'añ xLupe?

iMachku k'ajax kcha'añ
aja! Weñ bábäk'eñ jiñi
chuki tsa' ujtyi, junp'ej
semanaj tsa' lok'i
ibu'ts'il jiñi ichu' pañmil,
tyajol mi lak chojke
lok'el, tyajol ma'ñik, tyi
wi'il ma'ñik chuki tsa'
ujtyi peru ma'ñik majch
mi ilokbeñoñla jiñi lak
bäk'eñ.

Ili lumaläl ka'bälix chuki tsa iñusa:
buty'ja'leltyak, jajmeñal peru jiñtyo je' jiñi
tsa'ix ts'itya' weñ-a. Jatyetyla alo'ob mi ikajel
la' tyaj la' wäl mu'tyobä ikajel tyi ujtyeltyak.

Wenu, éperu chuki
ñaxañ tsa' mejli jiñi
kolem bij o jiñi tsiji'
eskwelaj?...

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty jiñi xpäsjuñ.

¿CHuki woli iyälob jiñi lak pi'älob?

¿Bajche' mi itsolob majlel jiñi aloñel wolibä iyälob?

¿Añ ba ik'äjñi'bal jiñi chuki tsa' ujtyityak yik'oty jiñi tsiktyak ya' tyi aloñel?

¿Ñäch'tya'bil acha'añ aloñeltyak yomo lajaltyakbä?

¿Añ baki su'bu acha'añ aloñel yomo lajalbä?

¿Bajche' mi icha'leñ koltyayaj jiñi itsiklel jala tsa' ñumi yik'oty bajche' mi iyäjlel majlel iyoralettyak jiñi wolibä iyäjlel cha'añ mi lak ch'ämbeñ isujm jiñi aloñel mu'bä iyälob yambä lak pi'älob?

¿Yik'oty bajche' mi icha'leñ koltyayajtyak cha'añ mi iweñ mejlel tyi tsiktyesäntyel jiñi aloñel?

Weñ ñäch'tyañ mu'bä ikaja isub jiñi xpäs juñ tyi ityojlel jiñi ts'itya' ty'añ imi akomo chajpañla.

k'ajal acha'añ...

Jiñi **aloñel** ka'bäl ichajp bajche' mi imejlel tyi ajlel yik'oty mi imejlel la kotsañ chuki tsa' ujtyityak tyi lak tyojlel maxtyobä wajalik o wajalixbä ñumi, che' ja'el mi mejlel lak kotsañ oñoty'añ tsa' bä ujtyi tyi ityojlel yambä lak pi'älob mu'bä isu'beñoño'tyakla.

Ya'i tyi aloñel mi laj kãñ ka'bäl chuki tsa' ñumityak machbä tsa'ik laj k'elej, o machbä tsa'ik ñumi tyi lak tyojlel peru la kujil cha'añ tsa'äch ujtyityak. TYi lamtya aloñeltyak ya'äch añoñla ja'el kome mi lak tsiktyesabeñtyel chuki tsa' ujtyi tyi lak tyojlel, tyi ityojlel lak p'eñelob, tyi ityojlel lak lumal o iña'al lak lumal.

CHe' mi lak tsiktyesañ junp'ej aloñel ñuk ik'äjñi'bal mi laj kãntyañ jiñi itsojlib o bajche' mi la käl majlel jiñi chuki tsa' ujtyi, che' ja'el mi laj koltyañ lak bāj yik'oty yambä ty'añtyak bajche' jiñi itsiklel jala tsa' ujtyi o añbä iñuklel ik'äjñibaltyak, mi ma'ñik tsa' laj kãntyia iliyi, mach lajalix mi kajel la käl majlel jiñi chuki tsa' ujtyityak.

CHe'äch ja'el yom weñ xuk'ul mi laj k'eltyak iliyi che' mi lak ñäch'tyañ junp'ej aloñel cha'añ mi imejlel lak weñ ch'ämbeñ isujm.

Näch'tyañ tyi xuk'ul jiñi wolibä ipejkañ jiñi xpäsjuñ che' ja'el mi akãñ bajche tsolbil yik'oty bajche' mi ityäk majlel ibäj jiñi chuki woli ipejkãntyel.

xEmiliano Zapata*

xEmiliano Zapata tsa' iyila pañämil tyi itsiklel 8 icha'añ awustoj tyi ja'bil 1879, tyi Morelos (Mejikuj). Jini ityaty/iña' jiñäch Gabriel Zapata yik'oty Cleofás Salazar. Che' alo'tyo jiñi iye'tyel jiñäch x-e'tyel tyi lum yik'oty xwets' mulaj. Ya'i tyi ilumal tsa'äch iweñ koltyayob jiñi x'etyelob tyi cholel mu'bä ip'ump'uñ tyiklañtyelo'tyak, ya' baki mi iloñ cha'leñob e'tyel.

TYi itsiklel 11 icha'añbä marzu tyi ja'bilel 1911, tsa' ipäsä imicha'jel tyi ityojlel ityiklaya jiñi xPorfirio Díaz, che' tsa' kaji ikoltyañ jiñi Francisco Madero. TYi itsiklel 28 icha'añbä noyemprej tyi jiñjachbä ja'bilel tsa' imele jiñi “chajpa'bilbä meloñel tyi Ayala” ya'äch tsa' iyäla cha'añ mi ity'oxbeñtyelob jiñi x'etyelob tyi cholel jiñi kolem lumtyak. TYi jiñi bä ora tsa' käjñi bajche' “Jiñi yumäl ya' tyi Sur”. TYi ja'bil 1914 tsa' ityempa ibäj yik'oty *Pancho Villa* che' jiñi tsa' ich'ämäj jiñi kolem tyejklum Mejikuj peru jiñi iwiñikob *Venustiano Carranza* tsa' ixik'iyob tyi cha' majlel ya'i tyi Morelos, ya'i tsa' iwa'choko iyumãntyel cha'añ jiñi wiñikob mu'o'bä tyi e'tyel tyi cholel.

TSa' ipäsä imich'ajel jintyo che' tsa' ichijtyajyob jiñi iwiñikob *Carranza* ya'i tyi kolem lum ik'aba' *Chinameca*. Ya'i tsa' chämi, tsa' ity'os, ty'os juluyo' tyi julonib tyi itsiklel 10 cha'añ awril tyi ja'bil 1919.

* Gómez, F. (s. a.). Biografía corta de Emiliano Zapata. Recuperado de <https://bit.ly/2ThbU5y>.

**TS'ijbuñ ya'i tyi jujunp'ej ejtyaläl jiñi chuki tsa' ujtyi yik'oty
jiñi tsik mu'bä ityaj ibäj yik'oty tsa'bä ujtyi tyi ikuxtyiyel jiñi
Emiliano Zapata.**

266

**K'äñä ajol cha'añ mi akomo al uts'atyaxbä
tsa' ñumi tyi atyojlel, tsolomajlel tsa'bä ujtyi tyi
atyojlel che'äch bajche' añ jiñi k'ajtyiyajtyak.**

¿Jala tsa' ujtyi?

¿Bajche' kepekña tsa' ujtyi majlel: chuki ñaxañ tsa' ujtyi,
che' jiñi chuki tsa' tyili yik'oty chuki tsa' ujtyi tyi wi'il?

¿Bajche' mi ityajo' ibäj yik'oty bajche' mi iyäñob ibäj
lamtyaj jiñi chukityak tsa' ujtyi yik'oty yambätyak?

¿Majkityak mi iyotsañob ibäj yik'oty chuki mi imelo'tyak tyi
ijujumuk'leltyak?

¿CHuki tsiktyak o tsa'bä ñumityak añ iñuklel ik'äjñi'bal?

**TS'ijbuñ jiñi aloñel acha'añbä mi akäñtyañ bajche' ujtyem
majlel, bajche' mi ityäk majlel ibäj jiñi chuki tsa' ujtyi
yik'oty jiñi its'ijbuñtyel itsiklel jala tsa' ujtyityak o añbä
ik'äjñi'baltyak.**

**Alä ta'bä ñumi tyi atyojel awik'otyob api'älob, kotyañ
abäj yik'oty jiñi ta'ixbä ats'ijbu iñäch'tyañ jiñi yambä
aloñeltyak.**

Weñ ñäch'tyañ jiñi aloñeltyak wolibä iyälob jiñi
api'älob tyi käñjuñ, che' jiñi ts'ijbuñ jiñi k'ajalbä
acha'añ ya'i tyi kuakro mi ak'äñ majlel jiñi
itsiklel jalatyak tsa' ujtyi.

TSik	¿CHuki tsa' ujtyi?

CHa' su'beñ jiñi api'äl tsa' bä isu'beyety jiñi aloñel cha'añ
mi ak'el mi weñäch tsa' atsolo majlel jiñi chukityak tsa'
ujtyi yik'oty mi tyojäch jiñi tsiktyak mi añtyo yom tyoj-
esäñtyel, tyoj-esañ o ts'äktyesañ jiñi akuakro.

Pejkañ jiñi ty'añ ila' ikoltyañety jiñi xpäsjuñ jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajal acha'añ...

Jiñi **ik'äjñel jiñi tsiktyak yik'oty bajche'** mi ityaj majlel ibäj **jiñi chukityak tsa' ujtyi** jiñäch yambä ixajb jiñi **albilbä aloñel** mu'bä ikoltyañonlaj lak tsol tyi lak ña'tyibal jiñi chuki tsa' ujtyi cha'añ mi imejlel lak cha' al.

Mi imejlel laj k'äñtyak iliyi cha'añ mi lak tsiktyesañ chuki tsa' ujtyi tyi lak tyojlel, tsa' bä ujtyi tyi ityojlel lak p'eñelob o tyi ityojlel lak lumal yik'oty ñuk ik'äjñi'bal cha'añ weñ k'ajal lak cha'añ jiñi tsa'tyakbä ujtyi tyi ityojlel laj kuxtyiyel yik'oty chuki tsa' ujtyityak baki chumuloñla.

CHe' ja'el, mi iyäk'eñoñla lak ch'ämbeñ isujm jiñi mu'bä itsiktyesañob yambä lak pi'älob yik'oty cha'añ mi lak läk'tyesañ lak bäj tyi yambä oño'ty'añtyak icha'añbä yambä lak pi'älob, yambä esomalätyak yik'oty tyi yambä xchumtyalob.

Alä yik'oty weñ ña'tyañ tyi ityojlel tsa' bä akäñä bajche' mi itsojlel majlel yik'oty iyäjlel majlel jiñi chuki tsa' ujtyityak cha'añ mi imejlel tyi tsiktyesañtyel.

¿Bajche mi itsojlel majlel jiñi chuki tsa' ujtyityak tyi junp'ej aloñel, che' ja'el chukoch ñuk ik'äjñi'bal mi ityaj majlel ibäj yik'oty jiñi yambätyak?

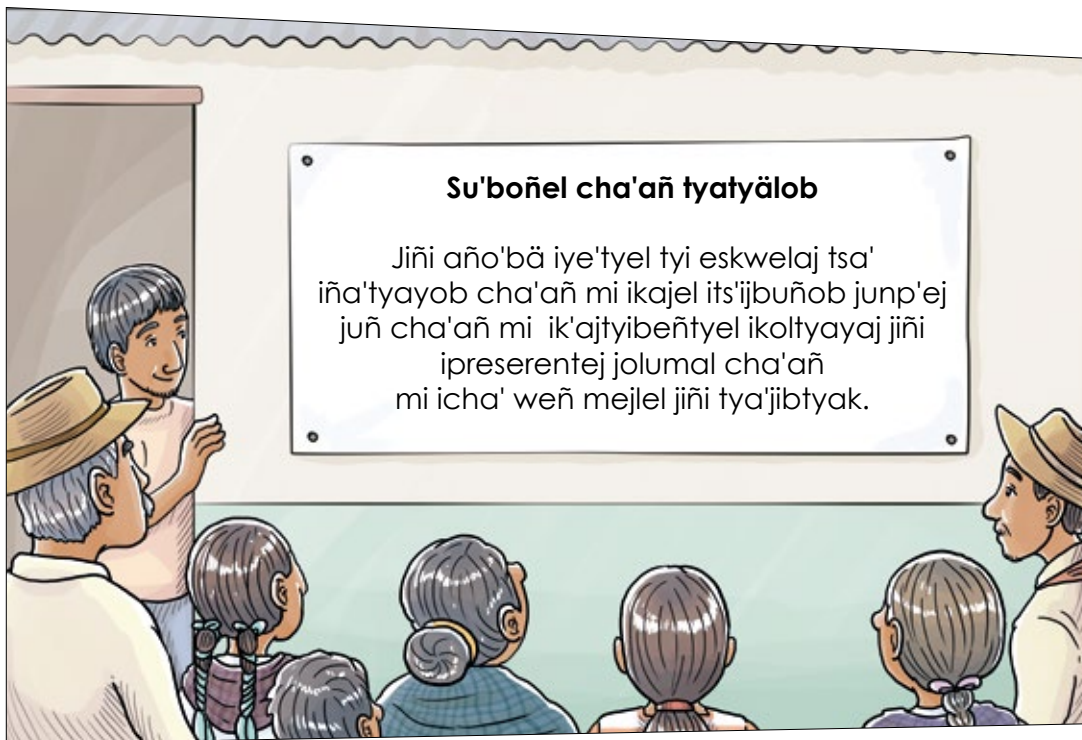
¿Wäle, weñixba mi mejlel asu'b jiñi aloñel? ¿CHukoch?

¿CHukoch ñuk ik'äjñi'bal mi aweñ xuk'tyesañ añä'tyi'bal ya'i tyi itsojlib yik'oty bajche' tyäk'ältyak majlel jiñi wolibä iyäjlel che' añ chuki woli atsiktyesa'beñtyel?

¿Bajche' mi ikoltyañety jiñi tsiktyak yik'oty jiñi ñuktyakbä ik'äjñi'bal ty'añ cha'añ mi akäñ chuki woli tyi ajlel yik'oty cha'añ mi ach'ämbeñ isujm jiñi aloñel?

K'ele jiñi ejtyalältyak ila' ikoltyañety jiñi xpäs juñ apekñañ jiñi ts'tya' ty'añ.

Alä jiñi jak'oñeltyak awik'oty jiñi xpäs juñ.

¿CHuki jiñi ts'itya' ty'añ mu'bä kajel its'ijbuñob jiñi año'bä iye'tyel?

¿CHuki ik'aba'?

¿CHuki ik'äjñi'bal ili ts'itsa' ty'añ?

¿Añ ba' k'elel acha'añ tsi'tya' ty'añ yomo lajalbä? ¿Baki?

Säklañ jiñi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj melbilbä cha'añ jiñi ipreserensia jolumal yik'oty mi awäl bajche' mi itsojle majlel jiñi ty'añ tyi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj.

JUÑ KOMOÑ MELBILBÄTYAK

TYi jiñi jolumal *Vista Hermosa* ilumalelba *Ajalpan*, *Puebla*, CHE' tyi lunes 11.30 oraj, itsiklei 21 cha'añ julyo tyi ija'bilel 2020, much'kibiloñloñ ipayalob je'e loñpi'aloñ tyi chumtyal chumulo'ba wa'i tyi jiñi ajMaryo Puwertos *Atlawá, Regidor de Obras Públicas*, ya'i ba' mi much'k'inoñ ibaj Awsiliyar *Municipal*, tyi ujtyi tyempabaj cha'añ mi ichajpañtyel jiñi troñeltyak cha'añ mi imejlel yotyotyel jiñi iskwelaj TYi jiñi much'k'iyajba, tyi tyemchajpañtyi ili komoñ ty'añaltyak:

1. TYi ipejtyelelo'bi jiñi ipi'alo'ba tyi chumtyal mu'bi ilu' kajalob ikuchob jiñi *material*, che'bi bajche' ikuchol 300 kilu cha'añbä ji', 10 lataj cha'añbä kraba, 100 bariyaj, 20 bultu cha'añbä sementuj, 2 miyar cha'añbä tabikej yik'otybi 50 laminajtyak.
2. TYi ipejtyelelo'bi jiñi xchumtyalob mu'bi ikajalob yak'ob ts'itya' uch'elaltyak cha'añ mi ityempañtye imi imejle yak'eñtyelob yuch'elob jiñi mu'ba ikajalob tyi troñel.

Jiñachbi bajche' ili tyemchajpayaj muk'ix yaj'el tyi ujtyem wa'liyi ili Juñ Komoñ Melbilbätyak, icha'achbi je'e cha'k'elbi tyi mejli, ityap'abi ipirmajañtye bajche' isujmlelach tyi jiñi ta'achba k'otyiyobtyak, CHE tyi 14.00 oraj tyi iyoch-ajel k'ini tyi jiñachbi ijsunujmlel k'ini yik'oty ija'bilel je'e tyi *Vista Hermosa, Ajalpan, Puebla*

Tsa' its'ijbuñ

Almar Puente
C. ajMaryo Puwertos Atlawá
Regidor de Obras Públicas

Silvia Cruz
C. ajWan Krus Ernantes
Inspector Auxiliar

ba k'otyiyob

Pirmajtyak

Maria de los Angeles S. Garcia
Antonia Sanchez Sandoval
Leandro Franco Jami
Librado Lira Sanchez
Terence Sanchez-Bautista
Claribel Martinez. Uruiz
Alfredo Carrero Lopez
Felipe Montalvo M.
SOFIA MORENO R.
Pedro Gonzalez Ruiz
Mila Lira Almaraz
Guillermo Aguilar Rojas
Silvano Lopez. Montalvo
Don Luis G.
Wendy Guzman Vega
Gerardo Hernandez. Jacson
Enrique Rodriguez Gomez
Edo Olivares. Sanchez
Lores Trujillo Adan
Moni Blanco Suarez
Emundo Cid. Carrero
Roberto Carrero. L.
Barbosa. Garcia
Inda Celyta Mthz.

Komo pejkañ ijak'bal jiñi k'ajtyiyaj awik'oty jiñi xpäs juñ.

¿CHuki ty'añtyak tsa' akäñä ya'i tyi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj?

¿Bajche mi itsojlel majlel jiñi ty'añ ya'i tyi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj?

¿CHukoch mi its'ijbuñtyel jiñi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj?

Pejkañ jiñi ty'añ tyi xuk'ul jiñixtyo jaysujtyel yom cha'añ ikäñol.

K'ajal acha'añ...

Jiñi **juñ cha'añbä k'ajtyiyaj** jiñäch junp'ej ts'itya' ty'añ mu'bä its'ijbu'beñtyel añbä iye'tyel lak pi'äl añbä chu' mi ik'ajtyi'beñtyel, mi iweñ ajlel chukoch woli its'ijbu'beñtyel jiñi ty'añ.

Ya'i tyi **juñ cha'añbä k'ajtyiyaj** mi iyotsañtyeltyak iliyi:

1. **Ajñi'bäl yik'oty itsiklel :** Mi ipäs baki tsa' ts'ijbuñtyi yik'oty ik'iñilel jalaj tsa' ts'ijbuñtyi jiñi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj.
2. **Majki woli its'ijbu'beñtyel yik'oty chuki iye'tyel:** Jiñäch jiñi lak pi'äl o añbä iye'tyel wolibä its'ijbu'beñtyel jiñi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj.
3. **Jiñi ts'itya' ty'añ o k'ajtyiyaj:** Ya'äch baki mi its'ijbuñtyeltyak chukoch o chukiyes woli imejlel jiñi k'ajtyiyaj. CHa'añ mi ats'ijbuñ iliyi mi mejlel akoltyañ abäj ya'i tyi k'ajtyiyajtyak: ¿CHuki mi ikajel tyi k'ajtyiñtyel? ¿CHuki ik'äjñi'bal? ¿CHukoch? ¿CHuki weñleltyak mi ikajel tyi tyajtyäl?
4. **Kojaxbä ty'añ yik'oty wolibä its'ijbuñ:** ya'i mi its'ijbuñtyel junp'ej ty'añ o junp'ej xujty'il ty'añ cha'añ kojax jiñi ty'añ yik'oty mi its'ijbuñtyeltyak ja'el ik'aba' yik'oty ipirmaj jiñi tsa' bä its'ijbuj jiñi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj. Mi ka'bäl majki tsa' its'ijbuyob mi ilu' ts'ijbuntyel ik'aba'o' yik'oty mi ipirmajiñobtyak.

TS'ijbuñ ik'aba' ixuxty'iltyak ikuktyälel jiñi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj.

Vista Hermosa, Puebla, itsiklel 12 cha'añ awril tyi ija'bilel 2021.

x-Arturo Martínez García
Preserente Cha'ñbä lak lumal tyi *Ajalpan, Puebla*
Uñba'añoñ

Ilaj tyi jun, jiñä Año'bä Iye'tyel ilaj tyi lum *Vista Hermosa*, woli ksu'beñetylojoñ yik'oty mi jk'ajtyibeñetylojoñ jatyety cha'añ komlojoñ mi awäk'eñoñlojoñ pejtyelex mu'bä ik'äjñel tyi mejlel otyoty, cha'añ mi kmele'lojoñ iyotylel keskwela ilaj tyi klumal. Mi ksu'beñety ja'el ili e'tyel mi jkomo mele'lojoñ tyi kpejtyelex, jiñ cha'añ komlojoñ mi akotyanoñlojoñ yik'oty: 300 kilu cha'añbä ji', 10 lataj cha'añbä kraba, 100 bariyaj, 20 bultu cha'añbä sementuj, 2 miyar cha'añbä tabikej yik'otybi 50 lamiñajtyak.

Ili e'tyel weñ ñuk ik'äjñi'bal kome mukix imejlel iyajñelob tyi weñ jiñä aläch'ityoñob yik'oty aläch'okob tyi ñopjuñ yik'oty tyi ipejtyelelob ch'ityoñwiñikob ila tyi klumalojoñ.

Mi kpi'tyañlojoñ akotyaya yik'oty mi käle'lojoñ cha'añ muk'äch ach'ämbeñ isujm jiñä kwokolojoñ, iche' ja'el mi kä'k'e'lojon kty'añ cha'añ ma'añik mi ikajel ktyo'o asiñlojoñ ili wolibä jk'ajtyi'beñetylojoñ yik'oty komlojoñ cha'añ mi ajula'tyañlojoñ che' woli tyi mejlel ili iyotylel eskwela.

Mi kpijtyalojoñ ajak'bal yik'oty mi kchokbeñetylojoñ majlel junp'ej ty'añ.

TSa' its'ijbuj

xJuan
Santos Sánchez

xAntonio le Jesús
Ernantes

xJosé López Rías

Año'bä iye'tyel tyi tyempabä

Lajiñ jiñi ajak'baltyak yik'oty mi atyoj-esañ mi añtyo mi añtyo yom.

Majki woli its'ijbu'beñtyel yik'oty chuki iye'tyel.

Ajñi'bäl yik'oty itsiklél.

Vista Hermosa, Puebla, itsiklél 12 cha'añ awril tyi ija'bilel 2021.

x-Arturo Martínez García
Preserente Cha'ñbä lak lumal tyi *Ajalpan, Puebla*
Uñba'añoñ

Ilaj tyi jun, jiñä Año'bä Iye'tyel ilaj tyi lum *Vista Hermosa*, woli ksu'beñetylojoñ yik'oty mi jk'ajtyibeñetylojoñ jatyety cha'añ komlojoñ mi awäk'eñoñlojoñ pejtyelel mu'bä ik'äjñel tyi mejlel otyoty, cha'añ mi kmele'lojoñ iyotylel keskwela ilaj tyi klumal. Mi ksu'beñety ja'el ili e'tyel mi jkomo mele'lojoñ tyi kpejtyelel, jiñ cha'añ komlojoñ mi akotyanoñlojoñ yik'oty: 300 kilu cha'añbä ji', 10 lataj cha'añbä kraba, 100 bariyaj, 20 bultu cha'añbä sementuj, 2 miyar cha'añbä tabikej yik'otybi 50 lamiñajtyak.

Ili e'tyel weñ ñuk ik'äjñi'bal kome mukix imejlel iyajñelob tyi weñ jiñä aläch'ityoñob yik'oty aläch'okob tyi ñopjuñ yik'oty tyi ipejtyelelob ch'ityoñwiñikob ila tyi klumalojoñ.

Mi kpi'tyañlojoñ akotyaya yik'oty mi käle'lojoñ cha'añ muk'äch ach'ämbeñ isujm jiñä kwokolojoñ, iche' ja'el mi kä'k'e'lojon kty'añ cha'añ ma'añik mi ikajel kty'o asiñlojoñ ili wolibä jk'ajtyi'beñetylojoñ yik'oty komlojoñ cha'añ mi ajula'tyañlojoñ che' woli tyi mejlel ili iyotylel eskwela.

Mi kpijtyalojoñ ajak'bal yik'oty mi kchokbeñetylojoñ majlel junp'ej ty'añ.

TSa' its'ijbuj

xJuan
Santos Sánchez

xAntonio le Jesús
Ernantes

xJosé López Rías

Año'bä iye'tyel tyi tyempabä

Kojaxbä ty'añ yik'oty wolibä its'ijbuñ.

Jiñi ts'itya' ty'añ o k'ajtyiyaj.

TS'ijbuñ junp'ej iña'tyãntyel bajche' mi imejlel weñbä ts'ijbaya cha'añ mi amel junp'ej juñ cha'añbä k'ajtyiyaj, koltyañ abäj ya'i tyi p'äjktyak:

1. Kãñä junp'ej wokol añbä ya'i tyi alumal mukbä imejlel tyi k'ejlel ya'i tyi preserencia.

2. Ila tyi wokol chuki mi imejlel tyi k'ajtyiñtyel.

3. ¿Baki mi ichuk ibäj jiñi ty'añ, o chukoch woli imejlel jiñi k'ajtyiyaj?

4. ¿CHuki weñleltyak mi ikajel tyi tyajtyäl ya'i tyi k'ajtyiyaj?

[illegible]

278

- Bajche' mi ikajel asu'beñ jiñi ty'añ majki woli ats'ijbu'beñ
- Bakibä jiñi wenbä ty'añ cha'añ mi asu'b jiñi
aña'tyi'baltyak.
- K'añä jiñi uts'atybä ty'añtyak.

[illegible]

K'ele jiñi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj yik'oty ili tsojlib, che' jiñi rusiñ yik'oty junp'ej x maxtyobä tsa'ik ats'ijbu ya'i tsi juñ cha'añbä k'ajtyiyaj:

Añäch itsiklel yik'oty ik'aba' lumaläl.	
Añäch juñtyikil majki woli ichokbentyel majlel.	
Anäch majki woli its'ijbuñ.	
Muk'äch ityejchel yikoty jiñi k'ajtyiyaj yikoty chukoch woli imejlel.	
Añäch cojaxbä ty'añ.	
Añäch majki woli its'ijbuñ.	
Mi tsa' ak'äñä ty'uñulbä itye'el ts'ijb, weñ k'ele mi yä'äch ilayi:	
• TYi ik'aba' lumalältyak.	
• TYi ityejchi'tyak jujunp'ej ip'ajk ts'itya' ty'añ.	
• TYi iyujtyi'bal jujunp'ej p'äjk.	
• TYi ik'aba' lak pi'älob muk'äch ak'añ iyajkäntyel iyeslel.	

**Mi yomtyo tyoj-esäñtyel jiñi ajuñ cha'añbä k'ajtyiyaj, cha'
ts'ijbuñ ilayij mi awotsañtyak majlel jiñi maxtyobä tsa'ik
ts'ijbuñtyi.**

**Pejkañ jiñi xujty'il ty'añtyak yik'oty ña'tyañ
junp'ej ty'añ mukbä imejlel its'äktyesañ.**

Jiñi xPeru' mi imujlañ majlel tyi _____

Ijk'äl ikiñilel jiñi _____

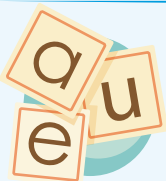
Ya'i tyi klumal jiñi k'iñijel jiñäch _____

Mi lak mujlañ la käsiñ _____

Mi lak tyeñe cha'añ mäñoñel ya'i tyi _____

**Su'beñob jiñi api'älob jiñi xujty'il ty'añtyak yik'oty mi
añäch'tyañ ja'el jiñi icha'añob.**

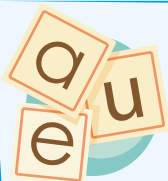
Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el
ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä
jiñi ty'uñultyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak
itye'el ts'ijb.

ch

ch'

k'

R

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

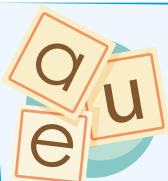
TS'ijbuñ uxp'ej yalo'ty'añ yikoty jujunp'ej jiñi itye'el ts'ijbtyak **k**, **r**, **ch'**, **ch**.

k'

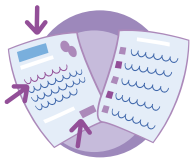
r

ch'

ch

Bej ñopo yik'oty jiñi **Juñ ba' tsololtyak itye'el ts'ijb**, its'ijbuñtyel tsiji'tyakbä xujty'il ty'añ k'äñä jiñi ty'uñulkyakbä yik'oty wolibä ikäjñeltyak itye'el ts'ijb.

**Ña'tyañ jiñi yambä wolkoltyak k'elebä acha'añ
ya'i tyi alomal che' jiñi mi ats'ijbuñ chuki juñ
cha'añbä k'ajtyiyaj mi imejlel ats'ijbuñ yik'oty
baki mi imejlel achoktyak majlel.**

Juñtyak cha'añbä K'ajtyiyaj.

Baki mi ichojkeltyak majlel.

Alä jiñi ajak'baltyak awik'oty jiñi xpäsjuñ.

Vista Hermosa, Puebla, itsikil 12 cha'añ awril tyi ija'bilal 2021.

x-Arturo Martínez García
Presidente Cha'ribá lak lumal tyi *Ajalpan, Puebla*
U'iba'añon

Ilaq tyi jun, jiró Afobá Iye'tyel ilaq tyi lum Vista Hermosa, wali ksu'beñetyalojñ yik'oty mi k'ajayibeñetyalojñ jatyety cha'añ komalojñ mi awak'eñolojñ pejtyelol mu'bá ik'ajfel tyi majel ototy, cha'añ mi kmele'lojñ iyotyel keskwele ilaq tyi klumal. Mi ksu'beñety ja'el ii e'tyel mi jkomo mele'lojñ tyi kpejtyelol, jirñ cha'añ komalojñ mi akotyasho'lojñ yik'oty: 300 Kilu cha'a'ribá jir', 10 laqaj cha'a'ribá knabá, 100 bonyej, 20 builtu cha'a'ribá sementuj, 2 mizer cha'a'ribá fabikaj yik'otybi 50 lamifa'jtyak.

Ili e'tyel weñ fuq ik'ajñ'ibal kome mukix imajel iyajfelob tyi weñ jiró alách'ityaob yik'oty alách'akob tyi Ropujñ yik'oty tyi ipejtyeleob ch'ityoñwiñob ila tyi klumalojñ.

Mi kpi'tyalojñ akotyaya yik'oty mi kále'lojñ cha'añ muk'ách ach'ámbel isujñ jiró kwakalojñ, ich'e' ja'el mi ká'le'lojñ kty'añ cha'añ ma'álik mi ikajel ktye'o as'lojñ ii waliob k'ajhy'ibeñetyalojñ yik'oty komalojñ cha'añ mi ajula'tyasho'lojñ cha' wali tyi majel ii iyotyel eskwela.

Mi kpijtyalojñ ajakbal yik'oty mi kchokbeñetyalojñ majel jun'pe'j tya'añ.

TSa' its'ujbu

xJuan
Santos Sánchez

xAntonio le Jesús
Errantes

xJosé López Ríos

Año'bá iye'tyel tyi tyempabá

**Juñ cha'añbä
k'ajtyiyaj.**

ǂBakityakbä ili ts'itya' ty'añ?
 ǂCHuki ik'aba' jujunp'ej?
 ǂBaki mi iyäñno'tyak ibäj ili ts'ity'a ty'añ?
 ǂCHuki ik'äjñibal lak cha'añ jiñi jujunp'ej ili ts'itya' ty'añ?

286

Nombre de la persona joven o adulta

Apellido paterno

Apellido materno

Nombre(s)

Marque con una ✓ los propósitos que se hayan completado satisfactoriamente de cada unidad.

RFE o CURP

Unidad 1

- Identifica el formato de textos para anticipar su contenido. ☐
- Anticipa la información de un texto partir de su formato y puede expresar las ideas centrales después de leerlo. ☐
- Elabora planes de escritura para escribir un texto de uso social. ☐
- Expresa de forma oral el plan de escritura, la redacción y la corrección de un texto colectivo y lo copia. ☐
- Diferencia el nombre y las características de los textos que lee y escribe en la unidad. ☐
- Expresa y comprende textos orales en los que se hable de personas, objetos y lugares. ☐
- Reconoce algunas letras del alfabeto de su lengua. ☐

Hago constar que se completó satisfactoriamente esta unidad.

Fecha: _____

Nombre y firma del asesor o asesora

Unidad 2

- Lee partes del texto para anticipar su contenido. ☐
- Lee y comprende el contenido de los textos de la unidad. ☐
- Elabora planes de escritura para escribir un texto de uso social. ☐
- Escribe, revisa y corrige textos de uso social que elabora. ☐
- Diferencia el nombre y las características de los textos que lee y escribe en la unidad. ☐
- Expresa y comprende textos orales narrativos. ☐
- Reconoce el alfabeto de su lengua. ☐

Hago constar que se completó satisfactoriamente esta unidad.

Fecha: _____

Nombre y firma del asesor o asesora

AUTOEVALUACIÓN FINAL

¿Que aprendí?

¿Para qué me sirve?

Firma de la persona joven o adulta

Datos de la aplicación

Fecha: _____

Lugar de la aplicación: _____

Nombre y firma del aplicador o aplicadora _____

Este es otro material del paquete de libros que te acompañarán en el inicio del aprendizaje de la lectura y la escritura.

Al estudiar en tu lengua descubrirás los diferentes usos que puedes dar a los textos escritos. Recuerda que una forma de mantener viva tu lengua es ampliando sus usos a la escritura y la lectura.

Ili jiñäch juñmujch' juñ wolibä
ipi' leñety tyi ili ityejchi' bal akäñ pejka
juñ yik'oty tyi ts'ijbuñtyel.

Che' mi akäñ ts'ijbuñtyel juñ yik'oty
tyi pejkäñtyel tyi a ty'añ muk'ix
imejlel akäñe' ik'äjñi' bal jiñi ts'ijbtyak
añtyakixbä. Cha'añ mi ichäñ mejlel
ikuxtyisäñtyel majlel jiñi aty'añ yom mi
la' k'äñe' tyi weñ ts'ijbuntyel yik'oty
tyi pejkätyel.

GOBIERNO DE
MÉXICO

EDUCACIÓN
SECRETARÍA DE EDUCACIÓN PÚBLICA

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
MAJTYAÑ PUJKEI

Este programa es público, ajeno a cualquier partido político. Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.